

engeller

PARLAMENTERLERE YÖNELİK EL KİTABI

N° 14 – 2007

Dışlanmadan Eşitliğe

Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek

**Engelli Kişilerin Haklarına Dair
Uluslararası Sözleşme ve
Seçmeli Protokol'üne ilişkin
Parlamentelere Yönelik El Kitabı**

Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler
İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi

Parlamentolar Arası Birlik

yapabilirlikler

COPYRIGHT © BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

CENEVRE 2007

Her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü Birleşmiş Milletler'in izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt ya da diğer yollarla çoğaltılamaz, bilgi depolama sistemlerinde kaydedilemez ve yayınlanamaz.

El kitabı para ile satılamaz. Bu yayın ancak, yayıncının izni olmaksızın ticari vasıtalar aracılığıyla da dahil olmak üzere orijinalinden başka herhangi bir formatta ödünç verilmemesi ve dağıtılmaması ve ikinci yayıncının bu şartları karşılama koşuluyla dağıtılır.

Bu yayının tamamını ya da muhtelif bölümlerini çoğaltma hakkı için başvuruda bulunulabilir ve bu tür başvurular Birleşmiş Milletler'e yapılır. Üye ülkeler ve resmi makamları Birleşmiş Milletler'e haber vermek kaydıyla bu yayını herhangi bir izin olmaksızın çevirebilir ve çoğaltabilirler.

ISBN 978-92-9142-347-7

HR/PUB/07/6

Türkçe çeviri için not:

Bu yayının İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) için Veysel Eşsiz tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

El kitabının orijinaline şu aşağıdaki adresten ulaşabilirsiniz:

<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training14en.pdf>

[Erişim tarihi 6.12.2010]

Teşekkür

Bu el kitabı, Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (UN-DESA), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (OHCHR) ve Parlamentolar Arası Birlik (IPU) tarafından ortak olarak hazırlanmıştır.

Kaleme Alanlar: Andrew Byrnes (New South Wales Üniversitesi, Avustralya), Alex Conte (Southampton Üniversitesi, Birleşik Krallık), Jean-Pierre Gonnot (UN-DESA), Linda Larsson (UN-DESA), Thomas Schindlmayr (UN-DESA), Nicola Shepherd (UN-DESA), Simon Walker (OHCHR) ve Adriana Zarraluqui (OHCHR).

Katkıda bulunanlar: Graham Edwards (Parlamentar, Avustralya), Anda Filip (IPU), Anders B. Johnsson (IPU), Axel Leblois (İçerici bir Bilgi ve İletişim Teknolojisi için Küresel Girişim), Janet Lord (BlueLaw LLP), Alessandro Motter (IPU), James Mwandha (Eski Parlamentar, Uganda), Kaj Nordquist (Eski Parlamentar, İsveç), Mona Pare (Carleton Üniversitesi, Kanada) ve Hendrietta Bogopane-Zulu (Parlamentar, Güney Afrika).

Bu kişi ve kurumlara ek olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO), Birleşmiş Milletler Asya-Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü (UNESCO), Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) metne ilişkin yardım ve önerilerde bulundu.

Yayın Danışmanı: Marilyn Achiron

Tasarım ve Yerleştirme: Kal Honey, Eye-to-Eye Design (Brampton, Kanada)

Baskı: SRO-Kundig (Cenevre, İsviçre)

Önsöz

Engelli bireyler her toplumda en fazla marjinalleştirilen kesimler arasında kalmaya devam etmektedir. Uluslararası insan haklarının çatısı dünyanın her yerinde yaşamları değiştirdiyse de, engelli bireylere aynı yararı sağlayamamıştır. Engelli bireyler, vatandaşları oldukları ülkelerin insan hakları ve iktisadi durumlarından bağımsız olarak, genellikle insan haklarına en son saygı gösterilen gruplar arasında olmuştur. Kendi kendilerine yetebilmelerine olanak verecek fırsatlardan mahrum edilen engelli bireylerin büyük bir bölümü başkalarının lütfuna ya da hayırına başvurmak durumunda kalmıştır. Geçtiğimiz senelerde dünya çapında 650 milyon insanın insan haklarından mahrum edilmelerine devam edilmesinin artık kabul edilebilir bir durum olmadığına ilişkin olarak giderek artan bir farkındalık yaşanmıştır. Vakit, harekete geçme vaktidir.

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme uluslararası camianın engelli bireylerin uzun zamandır maruz kaldıkları ayrımcılık, dışlanma ve insanlıktan çıkarılma tarihine karşı verdiği bir yanıttır. Sözleşme, birçok açıdan tarihi ve çığır açıcıdır. Yirmi birinci yüzyılda en hızlı müzakere edilen ilk insan hakları sözleşmesi olan Sözleşme, sivil toplumun, hükümetlerin, insan hakları ulusal kurumlarının ve uluslararası kuruluşların katılımını içeren üç yıllık bir müzakerenin sonucudur. Sözleşme'nin Aralık 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmesinin ardından rekor sayıda ülke, engelli bireylerin haklarına saygı göstereceklerine dair taahhütlerini Sözleşme'yi ve imzaya açıldığı Mart 2007 tarihinde İhtiyari Protokol'ü imzalayarak göstermiştir.

Sözleşme dünyanın en büyük azınlığının herkesle aynı haklardan ve fırsatlardan yararlanmalarını sağlamakta ve adalete erişim, toplumsal ve siyasal hayata katılım, eğitim, istihdam, işkence, sömürü ve şiddete maruz bırakılmama ve seyahat özgürlüğü gibi engelli bireylerin ayrımcılığa uğradığı birçok alanı kapsamaktadır. İhtiyari Protokol çerçevesinde, Protokol'e taraf devletlerde haklarının ihlal edildiğini iddia eden ve iç hukuk yollarını tüketen bireyler bağımsız bir uluslararası organa başvurabilmektedir.

Sözleşme uzun yıllar boyunca beklenmiştir; zira 1981 yılındaki Uluslararası Dünya Engelli Bireyler Yılı'nın engelli bireyleri etkileyen meselelere küresel bir dikkati çekmesinin üzerinden yirmi beş yıldan fazla bir süre geçmiştir. Bu zaman diliminde birçok toplum, engelli bireyleri hayır ve merhamet nesnelere olarak değerlendirme noktasından, toplumun kendisinin engeli koyan bir yapı olduğunu kabul etme noktasına gelmiştir. Sözleşme işte bu tutumsal değişimi somutlaştırmakta ve engelli olma halinin algılanışını değiştirmede ve toplumların tüm bireylerin kendi tam kapasitelerine ulaşmaları fırsatına sahip olmasını tanımasında başlıca adımlardan birisi olmuştur.

Bu el kitabı Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal ilişkiler Dairesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi ve Parlamenterler Arası Birlik'in işbirliğinin ürünüdür. Kitabın hazırlanması esnasında çoğu engelli olan parlamenterler, akademisyenler ve alanda çalışan kişilerden oluşan yayın kurulunun görüşlerinden faydalanılmıştır.

Parlamentolar ve parlamenterlerin insan haklarının teşvik edilmesi ve korunmasında anahtar bir rolü bulunmaktadır. İşte bu el kitabı parlamenterlere ve diğer kişi ve kurumlara, engelli bireylerin dışlanmadan eşitliğe geçebilmelerini sağlamada Sözleşme'nin hayata geçirilmesine yönelik olarak gösterecekleri çabalarda yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Kitap Sözleşme ve hükümlerine dair bilincin artırılmasını, engelli olmaya ilişkin kaygıların yaygınlaşmasının teşvik edilmesini ve parlamenterlerin Sözleşme'nin fiili olarak hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan mekanizmaları ve çerçeveyi anlamalarını sağlamayı hedeflemektedir. Farklı örneklerle ve kavrayışlara yer verilen bu el kitabının, parlamenterlere dünyanın her bölgesindeki engelli bireylerin haklarını teşvik etmeleri ve korumalarında faydalı bir araç olmasını ümit ediyoruz.

Sha Zukang

Genel Sekreter
Yardımcısı
Ekonomik ve Sosyal
İlişkiler Dairesi

Louise Arbour

Birleşmiş Milletler
İnsan Hakları Yüksek
Komiseri

Anders B. Johnson

Genel Sekreter
Parlamentolar Arası
Birlik

İçindekiler

Teşekkür	i
Önsöz	ii
İçindekiler.....	iv
BİRİNCİ BÖLÜM: Genel Bir Bakış	1
Engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesi: Tedbirlerin alınmasını şart kılan sebepler	1
Sözleşmenin odağı.....	2
Neden bir Sözleşmeye ihtiyaç duyuldu?.....	4
Sözleşmede yer alan haklar	5
Engelli olma ve kalkınma arasındaki ilişki.....	5
İKİNCİ BÖLÜM: Ayrıntılarıyla Sözleşme	9
Yeni bir sözleşmeyle sonuçlanan tarihsel süreç	9
Kısa bir bakışla Sözleşme	12
Sözleşmenin amacı.....	12
Sözleşmenin kapsamı	12
“Engelli Olma” Tanımı	12
Sözleşme’de yer alan haklar ve ilkeler	15
Genel ilkeler	15
Haklar	15
Uluslararası işbirliği	17
Taraf Devletlerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlülükleri	18
Saygı gösterme, koruma ve yerine getirmeye ilişkin yükümlülükler	19
Sözleşme ve diğer insan hakları sözleşmeleri: Karşılaştırmalı bir bakış ..	20
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Sözleşme’nin ve İhtiyari Protokolün izlenmesi	25
Sözleşme’de yer alan izleme mekanizması.....	25
Engelli Kişilerin Hakları Komitesi	26
Periyodik raporlar	26
Periyodik raporların amacı	27
Periyodik raporların takibi.....	28
Taraf Devletler Konferansı	29
Engelli bireylerin haklarının izlenilmesindeki diğer mekanizmalar.....	29
İhtiyari Protokol.....	31
Bireysel başvuru prosedürü	31
Araştırma Prosedürü	33
İhtiyari Protokol’e Taraf Olunması	36
Sözleşme’yi destekleyen Birleşmiş Milletler Sekreteryası	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Sözleşme'ye ve İhtiyari Protokol'e Taraf Olma Süreci..... 39

Sözleşme'ye Katılma Süreci..... 39

Sözleşme'nin imzalanması	39
Sözleşme'yi imzalamanın anlamı	39
Muvafakat beyanı	40
Onaylama süreci	41
Bölgesel entegrasyon kuruluşlarının onaylama süreci	41
Katılım	41
Onaylama, resmi teyit veya katılım belgeleri	41
Onaylama sürecinde Parlamentonun rolü	43
Sözleşme'nin ve İhtiyari Protokol'ün yürürlüğe girmesi.....	43

Sözleşme ve İhtiyari Protokol ve Çekinceler..... 43

Çekincelerde değişiklik yapılması ya da kaldırılması.....	45
---	----

Sözleşme ve İhtiyari Protokol'e ilişkin beyanlar 46

Beyan türleri	46
Sözleşmeye ilişkin beyanda bulunmak	46

Sözleşmenin Taraf Olmayanlar Açısından Etkisi 47

BEŞİNCİ BÖLÜM: Ulusal Mevzuat ve Sözleşme 49

Sözleşme'nin iç hukuka yansıtılması..... 49

İmza ve onayın anlamı.....	49
Anayasal, yasal ve düzenleyici tedbirler yoluyla iç hukuka yansıtma	52
Eşitlik biçimleri ve ayrımcılık yapmamaya ilişkin mevzuat	53

Yasal tedbirlerin içeriği 56

Önemli Unsurlar.....	56
Uygulamaya yönelik mevzuatın Sözleşme ile ilişkilendirilmesi	56
Mevzuatta ele alınacak engelli olma biçimleri	57
Mevzuatın temel bir unsuru olarak "makul düzenleme" kavramı	58
Özel tedbirler	64
Devlet makamları ve özel kişi ve kuruluşlarca yapılan ayrımcılık.....	66
Yasal reformun yapılacağı başlıca alanlar.....	66
Fikri mülkiyet kanunları ve kitaplara, filmlere ve diğer medyaya erişimin sağlanması	69
İşarete dayanan lisan(lar)ın tanınmasına ilişkin mevzuat	69
İç hukuktaki şikayet usulleri.....	69

Uygulamanın desteklenmesinde usule ilişkin tedbirler 69

Kapsamlı bir gözden geçirme	70
Tüm yasaların Sözleşme ile uyumlu olmasını sağlamak	72
Engelli bireylerin yasama sürecine katılımlarının sağlanması.....	72
İl ve eyalet düzeyindeki parlamentoların katılımı	73

ALTINCI BÖLÜM: Maddelerden pratiğe Sözleşme'nin uygulanması..... 75

Habilitasyon ve rehabilitasyon..... 75

Erişilebilirlik	76
Eğitim	80
Kapsayıcı eğitimin maliyeti	82
İş ve istihdam	82
Hukuki ehliyet ve desteklenmiş karar alma	87
YEDİNCİ BÖLÜM: Sözleşme'nin izlenmesi ve uygulanmasına yönelik ulusal kurumların oluşturulması	91
Sorumlu birimler	91
Eşgüdüm mekanizmaları	92
İnsan hakları ulusal kurumları	94
Sözleşme ve insan hakları ulusal kurumları arasındaki ilişki	94
İnsan hakları ulusal kurumlarının türleri.....	94
Paris İlkeleri	95
İnsan hakları ulusal kurumunun potansiyel görevleri	95
İnsan hakları ulusal kurumları ve şikayet mekanizmaları	99
Uygun ve yeterli bir kurumun tesis edilmesi.....	102
Parlamenter denetim	103
Parlamenter komiteler	103
Soruşturma komisyonları	103
Bakanlara doğrudan soru yönetilmesi	103
İdarenin gerçekleştirdiği atamaların izlenmesi	105
Hükümet dışı kamu kurum ve kuruluşlarının denetimi.....	105
Bütçenin izlenmesi ve mali kontrol	105
Mahkemeler ve yargının rolü	105
Hakların yargısal olarak korunması.....	106
KAYNAKÇA	110

BİRİNCİ BÖLÜM: Genel Bir Bakış

Engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesi: Tedbirlerin alınmasını şart kılan sebepler

Dünyada 650 milyonun üzerinde engelli birey yaşamaktadır. Bu rakama engelli bireylerin aileleri de dahil edildiğinde ortaya çıkan sarsıcı gerçek ise dünya çapında her gün 2 milyar insanın engellilikle yaşadığıdır. Dünyanın bütün bölgelerinde ve ülkelerinde engelli bireyler çoğunlukla toplumun sınırlarında yaşamakta ve en temel yaşam deneyimlerinden yoksun bırakılmaktadır. Engelli bireyler okula gitme, iş bulma, kendi evlerine çıkma, aile kurup çocuk yetiştirme, sosyal hayattan yararlanma ve oy kullanma gibi konularda birçok kısıtla karşılaşmaktadır. Dahası, mağazalar, kamusal tesisler ve alanlar, ulaşım ve hatta bilgi engelli bireylerin erişimlerinin dışında bırakılmaktadır.

Engelli bireyler dünyanın en büyük ve en dezavantajlı azınlığını oluştururlar. Bu konudaki istatistikler de oldukça can yakıcıdır. Dünyadaki en yoksul nüfusun yüzde 20'sini engelliler oluşturmakta; gelişmekte olan ülkelerde yaşayan engelli çocukların yüzde 98'i okula gidememekte; dünyada sokakta yaşayan çocukların yüzde 30'u engelli çocuklardan oluşmakta; engelli yetişkinler arasında okuma yazma oranı yüzde 3'lere kadar düşmekte ve hatta bazı ülkelerde bu oran engelli kadınlarda yüzde 1'e kadar inmektedir.

Yoksul insanların yaşamlarının herhangi bir dönemimde sonradan engelli olma ihtimali istatistiksel olarak anlamlı ölçüde yüksektir; ancak engelli bireyler sıklıkla ayrımcılığa ve ötekileştirmeye maruz kaldıklarından, engelli olmanın kendisi de yoksulluğa neden olabilmektedir. Engelli olmak, birçok yerde okuma-yazma bilmeme, yetersiz beslenme, temiz su kaynaklarına erişim güçlüğü, hastalıklara karşı düşük bağışıklama oranları ve tehlikeli ve sağlıksız çalışma koşullarıyla başat bir biçimde ilişkilidir.

Dünya nüfusu arttıkça engelli bireylerin sayısı da artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde hamilelik ve doğum sırasındaki yetersiz sağlık hizmetleri, bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, doğal afetler, silahlı çatışmalar, kara mayınları ve hafif ateşli silahların giderek artan kullanımı gibi unsurlar büyük ölçekte yaralanmalar, vücut bütünlüğünde kayıp ve engelli olmanın yanısıra kalıcı travmalara da neden olmaktadır. Tek başına trafik kazaları bile her yıl milyonlarca genç insanın yaralanmasına ve engelli olmasına sebep vermektedir. Gelişmiş ülkelerde ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında doğanlar artık daha uzun yaşamakta ve bu nüfusun büyük bir bölümü yaşamlarının ilerleyen yıllarında er ya da geç bir şekilde herhangi bir engelli olma haliyle tanışmaktadır.

Engelli bireylerin yoksullukla yaşama ihtimalinin daha yüksek olduğu gerçeği çoğunlukla bu bireylerin haklarını görmezden gelen, dışlayan, erişilebilir olmayan ya da engellilerin ülkenin sosyal hayatına katılımlarını desteklemeyen hükümet ve kalkınma politikaları ile programlarının bilgisizliğinden ve ihmalinden kaynaklanmaktadır.

“Toplumumuzda engelli olmak bir hayırseverlik konusu gibi görülüyor. Bir hayata ve işe sahip olan ve başkalarından bağımsız yaşayabilecek bir birey olarak görülmüyorsunuz. Aslında bu tür bir bakış açısı sahip olduğumuz insan haklarına tamamıyla aykırı. Bu yüzden yaşadığımız ülkelerde çok ciddi bilinçlendirme çalışmaları yürütmemiz gerekiyor.”

Maria Veronica Reina, Hareket Engelliği ve Kısıtlılığı Araştırmacısı (Arjantin)

Öte yandan, engelli bireylerin temel haklarını korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir yasal çerçevenin oluşturulduğu bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise engelli bireyler öğrenci, çalışan, aile bireyi ve vatandaş olarak tatmin edici ve bağımlılığı olmayan bir yaşam sürdürebilmektedir. Böyle bir yaşamın varlığı engelli bireylerin topluma tam anlamıyla katılmalarına ket vuran fiziksel ve kültürel engellerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olmuştur.

İşte bu gelişmeler ışığında uluslararası toplum her engelli bireyin onurunu ve değerini teyit etmek ve devletlere engelli bireylerin büyük bir bölümünün maruz kaldığı adaletsizliği, ayrımcılığı ve hak ihlallerini sonlandıracak etkili bir yasal araç sağlamak için bir araya gelmiştir. Bu aracın adı ise Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmedir.

Sözleşmenin odağı

“Engelli bireyler” kavramı çeşitli olumsuz tavırlar ya da fiziksel engeller nedeniyle topluma tam olarak katılmalarını engelleyebilecek uzun dönemli fiziksel, ruhsal, zihinsel veya duyuşsal rahatsızlıkları bulunan kişileri kapsamaktadır. Ancak böyle bir tanım Sözleşme gereğince koruma talep edebilecek kişileri bütünüyle kapsayan bir tanım olmadığı gibi, kısa dönemli engellilikleri bulunan ya da geçmişte engelli olan kişiler de dahil olmak üzere ulusal yasalarda yer alan daha geniş kapsamlı kategorileri de dışlamamaktadır.

Belli bir toplumda ya da mekanda engelli olarak kabul edilen bir kişi, bir başka toplumda ya da yerde böyle görülmeyebilir. Dünyanın pek çok bölgesinde belli durumlara ya da farklılıklara sahip kişilere yönelik derin, kökleşmiş ve olumsuz basmakalıp düşünceler ve önyargılar bulunmaktadır. Söz konusu bu tavırlar kimin engelli olarak görüleceğini belirlemekte ve engelli insanlara yönelik olumsuz bakışı da pekiştirmektedir. Engelli bireylerden söz edilirken kullanılan dil de bu

İstatistikleri dikkate alın

- ▶ Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 10'u- yani dünyanın en büyük azınlığı- yaşamlarını herhangi bir engelle sürdürüyor. Söz konusu rakam, nüfus artışları, tıptaki ilerlemeler ve yaşlanma süreci nedeniyle de giderek artıyor. **(Dünya Sağlık Örgütü)**
- ▶ Dünyadaki en yoksul insanların yüzde 20'sinin engelli olduğu ve kendi toplulukları içinde en dezavantajlı konumda buldukları tahmin ediliyor. **(Dünya Bankası)**
- ▶ İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na (OECD) üye ülkeler arasında eğitime katılma oranının daha düşük olduğu gruplarda, engelli olma oranları istatistiksel olarak kayda değer bir biçimde yüksek durumda. Daha yüksek eğitim düzeyine ulaşan kişilerde engellilik oranı ortalama olarak yüzde 11 iken, bu oran daha düşük eğitim düzeyindeki bireyler için yüzde 19 civarındadır. **(OECD)**
- ▶ Beş yaş altı çocuk ölüm oranlarının genel olarak yüzde 20 seviyesinin altına düştüğü ülkelerde engelli çocuk ölüm oranları yüzde 80'lere kadar ulaşabilmektedir. Öyle ki, bazı hallerde engelli çocuklar sanki "tırpanlanıp atılıyor" gibidir. **(Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Dairesi)**

olumsuz nitelikteki basmakalıp düşüncelerin türetilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. "Arızalı" ya da "geri zekalı" gibi terimler açıkça onur kırıcıdır. "Tekerlekli sandalyeye mahkum" gibi diğer terimler de kişiden ziyade engelliliğe vurgu yapmaktadır. Toplumlar, tarihsel olarak engelli bireylerin kendilerini tanımladıkları kavramları kullanmamış ya da bu bireyleri rahatsızlık duyacakları kavramlar kullanarak kendilerini tanımlamaya zorlamıştır.

Sözleşmeyi kaleme alanlar engelli olmanın, bir takım rahatsızlıklar neticesiyle bireye yapışıp kalan bir şeyden ziyade, kişiyle çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimlerin bir sonucu olarak görülmesi gerektiği konusunda açık bir şekilde hemfikirdir. Sözleşme, engelli olmanın sürekli olarak evrilen bir kavram olduğunu ve mevzuatın da toplumdaki olumlu değişimleri yansıtacak bir biçimde uyarlanabileceğini kabul etmektedir.

"Aileler genellikle benim gibi engelli doğan insanlardan pek az şey umut eder. Bu sayede beklentiler de düşük tutulur. Sonuçta, toplumdaki fiziksel ve sosyal engeller topluma erişimimize mani olabiliyor."

Linda Mastandrea, Paralimpik Sporcu ve Engelli Avukatı (ABD)

Engellilik kişide değil, toplumda yer eder

Tekerli sandalye kullanan bir kişi, koşullarından ötürü değil de, erişimi mümkün olmayan toplu taşıma araçları ya da işyerindeki merdivenler gibi hareketi kısıtlayan çevresel engeller nedeniyle iş bulmakta güçlük çekebilmektedir.

Zihinsel engelli bir çocuk ise, öğretmenlerinin ona yönelik tutumundan, ihtiyaçlarına hitap etmeyen müfredattan ve eğitim gereçlerinden, katı okul idare birimlerinden ve farklı seviyelerde öğrenme kapasiteleri bulunan öğrencilere uyum sağlayamayan ebeveynler yüzünden okulda zorluklar yaşayabilmektedir.

Çok ileri derecede miyop (uzağı görememe) olan bir kişi, düzeltici lenslere erişebileceği bir toplumda yaşıyor olsaydı, muhtemelen engelli olarak görülmebilir. Ancak böyle bir erişimin olmadığı bir toplumda yaşayan aynı kişi, özellikle de çobanlık, biçki-dikiş ya da çiftçilik gibi kendisinden beklenen işleri yapamadığı takdirde engelli olarak adlandırabilir.

Neden bir Sözleşmeye ihtiyaç duyuldu?

Engelli bireyler halen hak "sahipleri" olarak tanınmaktan ziyade, sosyal yardım ya da tıbbi tedavi "nesnelere" olarak görülmektedirler. Engelli bireylere özel evrensel bir insan hakları belgesi geliştirme kararı, engelli bireylerin her ne kadar tüm insan haklarına teorik olarak sahip olsalar da, pratikle başka bireyler için verili kabul edilen en temel hak ve özgürlüklerden hala mahrum edilmeleri gerçeğinden hareketle ortaya çıkmıştır. Sözleşme, temel olarak, engelli bireylerin diğer herkes gibi aynı insan haklarından yararlanmalarına ve diğer herkesle aynı fırsatlara sahip bir şekilde topluma kıymetli katkılar yapabilecek eşit yurttaşlar olarak hayatlarını sürdürebilmelerini olanak sağlamaktadır.

Engeli bireyler sıklıkla aşağıda yer alan temel haklardan mahrum edilmektedir:

- ▶ Eğitim Hakkı
- ▶ Hareket özgürlüğü
- ▶ Toplumda bağımsız bir biçimde yaşama
- ▶ Yüksek vasıflı oldukları hallerde bile çalışmama
- ▶ Bilgiye erişim
- ▶ Uygun ve yeterli sağlık hizmetleri alma
- ▶ Oy kullanma da dahil olmak üzere siyasal haklardan yararlanma
- ▶ Kendi kararlarını verebilme

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme ve Ek Protokolü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilmiştir ve temel uluslararası insan hakları belgelerine eklenen en son belgelerden biridir (bkz. İkinci Bölüm). İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin kabul edildiği 1948 yılından beri hükümetler, Birleşmiş Milletler himayesinde, bütün insanlığın yararlanacağı medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal hakları tanımlayan bir dizi uluslararası sözleşmeyi müzakere etmiş ve üzerlerinde anlaşmaya varmıştır. Bu sözleşmeler, anılan bu hakların korunması ve teşvik edilmesindeki temel ilkeleri ve yasal hükümleri ortaya koymaktadır.

Sözleşmede yer alan haklar

Sözleşme halihazırda mevcut olan uluslararası insan hakları sözleşmelerini tamamlayıcı niteliktedir. Bir diğer ifadeyle, Sözleşme, engelli bireylere yönelik olarak yeni insan hakları tanımlamaktan ziyade; devletlerin tüm engelli bireylerin mevcut insan haklarının tamamından eşit olarak yararlanmalarını ve buna saygı gösterilmesini sağlamadaki yükümlülüklerini ve yasal ödevlerini açıklığa kavuşturmaktadır. Sözleşme, ayrıca, engelli bireylerin haklarından yararlanabilmelerinin sağlanması ve sıklıkla ihlal edilen haklarının korunacağı alanların güçlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmesi gereken değişiklikleri de tanımlamaktadır. Belirtilen bu hususlara ek olarak, herkesin yararlanması gereken ve somut bir eylem çerçevesine temel teşkil edecek asgari evrensel standartları tesis etmektedir.

Devletler, Sözleşme'yi hayata geçirecek ve engelli bireylerin yaşamlarını etkileyebilecek her türlü mevzuat ve politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında, Sözleşmede yer alan şartlar uyarınca, engelli bireylere temsilci kuruluşları aracılığıyla danışma yükümlülüğü altındadır.

Engelli olma ve kalkınma arasındaki ilişki

Sözleşme'nin onaylanmasını müteakiben, Sözleşme tarafından tesis edilen yükümlülükler Taraf Devletlerin iç hukuk belgelerine, kalkınma programlarına, bütçe tahsisatlarına ve ilgili diğer politikalarına yansıtılmalıdır. Sözleşme, Taraf Devletlerin engelli bireylerin kalkınmanın her alanına dahil olmalarını desteklemek için atmaları gereken somut ve pragmatik adımları da vurgulamaktadır (bkz. Beşinci Bölüm).

Sözleşme, bu hususların yanısıra, yerel düzeyde uygulama çabalarını destekleyecek uluslararası kalkınma işbirliğinin de önemini kabul etmektedir. Nitekim Sözleşme bu alandaki odağı daha önce olmayan bir şekilde rehabilitasyon gibi engelli bireylere yönelik özel programların geliştirilmesi noktasından, uluslararası işbirliğiyle desteklenenler de dahil olmak üzere tüm kalkınma programlarının engelli bireyleri kapsayıcı ve bu bireyler için erişilebilir kılınması noktasına kaydırmaktadır. Dahası, engelli örgütleri her türlü kalkınma programlarının oluşturulmasına katılabilmelidir.

Eylül 2000 tarihinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Binyıl Zirvesi'nde devlet başkanları ve hükümetler aşağıda yer alan hedefleri gerçekleştirmek için çalışacakları hususunda uzlaştılar:

HEDEF 1: Aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması

- ▶ Yoksulluğun nedenlerinden biri olarak engellilik: Engelli olma nedenlerinin yarısından fazlası önlenemez nedenlerdir ve doğrudan yoksullukla ilişkilidir. Özellikle de eksik ve hatalı beslenme, gebelik sırasında yetersiz beslenme ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan engellilik bu nedenler arasında yer almaktadır.
- ▶ Yoksulluğa yol açan risk faktörlerinden biri olarak engellilik: Engelli bireylerin yüzde 85'inden fazlası yoksullukla yaşamaktadır.

HEDEF 2: Herkes için evrensel ilköğretimin sağlanması

- ▶ Gelişmekte olan ülkelerde engelli çocukların yüzde 98'nin okula gidemedikleri tahmin edilmektedir.

HEDEF 3: Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik edilmesi ve kadınların güçlendirilmesi

- ▶ Engelli kadınların toplumda iki kere marjinalleştirildikleri pek çok kimsenin paylaştığı bir gerçektir. Engelli kadınlar hem cinsiyetleri nedeniyle hem de engelli olmaları dolayısıyla çeşitli faaliyetlerin dışında bırakılmaktadır.
- ▶ Engelli kadınların fiziksel ve cinsel tacize uğrama ihtimalleri, herhangi bir engeli bulunmayan kadınlarla kıyaslandığında, iki ya da üç kat daha fazladır.

HEDEF 4: Çocuk ölümlerinin azaltılması

- ▶ Herhangi bir engeli bulunmayan çocuklarda ölüm oranlarının yüzde 20'nin altında seyrettiği bazı ülkelerde, bu oran engelli çocuklar için yüzde 80'lere kadar ulaşabilmektedir.

HEDEF 5: Anne sağlığının iyileştirilmesi

- ▶ Dünyada her sene 20 milyon kadar kadın, gebelik ya da doğum sırasında yaşanan komplikasyonlardan ötürü engelli olmaktadır.
- ▶ Gelişmekte olan ülkelerde doğum öncesi yaşanan normal dışı olaylar çocuklardaki engelliliğin başlıca sebeplerinden biridir.

HEDEF 6: HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele

- ▶ Engelli bireyler HIV/AIDS'e karşı çok daha savunmasızdır ve önleme ve tedaviye ilişkin bilgiye ve gerekli hizmetlere erişimleri genel olarak bulunmamaktadır.
- ▶ Her on çocuktan birinde sıtma nedeniyle öğrenme güçlükleri, koordinasyon kaybı ve epilepsi dahil olmak üzere nörolojik bir rahatsızlık bulunmaktadır.

HEDEF 7: Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması

- ▶ Yetersiz çevre kalitesi hastalıkların ve engelliliğin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.
- ▶ Trachoma, önlenemez körlüğün esas sebebidir ve temiz suya erişimin sağlanmasıyla engellenebilir.

HEDEF 8: Kalkınma için küresel bir ortaklığın kurulması

- ▶ Engelli bireylerin büyük bir bölümünün yeni teknolojiye, özellikle de enformasyon ve iletişim teknolojilerine, erişimleri bulunmamaktadır. İnternet sayfalarının büyük bir bölümü bu grup için erişilebilir değildir ve söz konusu erişimi kolaylaştırıp destekleyecek teknolojiler de oldukça pahalıdır.

Engelli bireylerin küresel kalkınma hamlelerine dahil edilmeleri, özellikle de Binyıl Kalkınma Hedefleri bağlamında, oldukça açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Engelli bireylerin katılımları olmaksızın, 2015 yılına kadar yoksulluk ve açlığın yarı yarıya indirilmesini öngören Birinci Binyıl Kalkınma Hedefine ulaşılması mümkün değildir (bkz. Altıncı Sayfadaki Kutucuk). Benzer bir biçimde, gelişmekte olan ülkelerdeki engelli çocukların yüzde 98'inin okula gidemediği göz önünde bulundurulduğunda, her çocuk için ücretsiz ve evrensel ilköğretim hakkı olarak ifade edilen İkinci Binyıl Kalkınma Hedefi de gerçekleştirilemeyecektir.

Parlamenteler için **Kontrol Listesi**

Neden engelli haklarıyla ilgilenmeliyim?

- Her bir bireyin insan olmaktan kaynaklanan onuru ve değeri bulunduğundan, engelli bireylerin insan hakları, tıpkı diğer herkesin insan hakları gibi, teşvik edilmelidir.
- Birçok ülkede engelli bireyler okula gitme, iş bulma, oy kullanma ve sağlık hizmetlerine erişimde zorluklarla karşılaşmaktadır.
- Engelli bireylerin insan haklarından tam anlamıyla yararlanabilmelerini güvence altına almanın yegane yolu, bu hakların iç hukukta da yer almasının sağlanması, bakanlıkların tamamının mevzuatta ortaya konan ilkeleri tutarlı, eşgüdümlü ve sürekli olarak desteklemeleri ve adli makamların bu haklara saygı gösterilmesini sağlamalarından geçmektedir.
- Engelli bireyleri toplumun sınırlarına itmek ve bu bireylere bağımlı bireyler olarak kalmalarını salık vermek, hem aileleri hem de toplumun geneli için maliyetli olacaktır. Engelli bireylerin bağımsız olarak yaşamaları ve topluma katkıda bulunmaları için güçlendirilmeleri hem sosyal hem de ekonomik olarak yararlı olacaktır.
- Herkes hayatının herhangi bir döneminde hastalık, kaza ya da ilerleyen yaş nedeniyle engelli olabilir.
- Engelli bireyler de herkes gibi seçmen, vergi mükellefi ve yurttaştır. Dolayısıyla sizin desteğinizi bekleme hakları vardır.

İKİNCİ BÖLÜM: Ayrıntılarıyla Sözleşme

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme engellilerin sorun ve kaygılarına yönelik ilk insan hakları belgesi olmamakla birlikte, öncellerinden farklı olarak, engelli bireylere daha önce benzeri olmayan bir düzeyde koruma sağlamaktadır. Sözleşme, engelli bireylerin yararlanmaları gereken hakların yanısıra devletlerin ve diğer aktörlerin söz konusu haklara saygı gösterilmesini sağlamadaki yükümlülüklerini de ayrıntılarıyla ele almaktadır.

Yeni bir sözleşmeyle sonuçlanan tarihsel süreç

Birleşmiş Milletler, Sözleşme'nin müzakere edilmesi ve akabinde kabul edilmesinden önce insan hakları ve engelli olmaya ilişkin konuları çeşitli kereler ele almıştır. BM Genel Kurulu, 1982 yılında kalkınmışlık düzeyleri hangi düzeyde olursa olsun dünyanın her ülkesinde engelli bireylerin sosyal hayata ve kalkınmaya tam ve eşit katılımlarını teşvik eden Engelli Bireylere İlişkin Dünya Eylem Planı'nı kabul etmiştir.¹ Genel Kurul, ayrıca, 1983 ve 1992 yılları arasındaki on yıllık dönemi "Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı" olarak ilan etmiş ve üye devletleri bu süreçte Engelli Bireylere İlişkin Dünya Eylem Planı'nı uygulamaları için desteklemiştir.²

1987 yılında Stockholm'de düzenlenen Engelli Bireylere İlişkin Dünya Eylem Planı'nın uygulanmasına dair ilk esaslı ve uluslararası nitelikteki gözden geçirme toplantısına katılan katılımcılar engelli bireylerin insan haklarını göz önüne alan bir sözleşmenin geliştirilmesini tavsiye etmiştir. Ancak söz konusu dönemde, İtalya ve İsveç Hükümetlerinin ve Sosyal Kalkınma Komisyonu Engelliler Özel Rapörtörü'nün teklifleri ve sivil toplumun güçlü lobi çalışmalarının da aralarında bulunduğu bir dizi girişime rağmen bu öneri yeni bir sözleşmenin müzakere edilmesine giden süreci başlatmak için yeterli desteği alamamıştır.

Genel Kurul 1991 senesinde Ruh Sağlığı (RS) İlkeleri olarak da bilinen "Psikiyatrik Rahatsızlığı Bulunan Bireylerin Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin İyileştirilmesine İlişkin İlkeler"i kabul etmiştir. RS İlkeleri, standartları ve usule ilişkin güvenceleri belirlemenin yanı sıra fiziksel kısıtlamaların veya iradi olmayan kapatılma/yalıtılmanın uygunsuz ya da amaç dışı kullanımı, kısırlaştırma, ruh sağlığı rahatsızlıkları için psikoşirurji ve diğer dahili ve geri dönüşü olmayan müdahalelerin uygulanması gibi ruh sağlığı merkezlerinde gerçekleştirilecek ağır insan hakları ihlallerine

¹ Dünya Eylem Planı'nda belirlenen hedefler için bkz: 37/52 sayılı ve 3 Aralık 1982 tarihli Genel Kurul Kararı

² 37/53 sayılı ve 3 Aralık 1982 tarihli Genel Kurul Kararı

Sözleşmeyi önceleyen temel belgeler

Evrensel Haklar Bildirgesi

- ▶ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
- ▶ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- ▶ Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

İnsan Hakları ve Engelli Olmaya İlişkin Diğer BM ve ILO Belgeleri

- ▶ Zihinsel Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin BM Bildirgesi (1971)
- ▶ Engellilerin Haklarına İlişkin BM Bildirgesi (1975)
- ▶ Engelli Bireylere İlişkin Dünya Eylem Programı (1982)
- ▶ Engelliler Alanında İnsan Kaynağının Geliştirilmesi Eylem Planına İlişkin Talin Kılavuzları (1990)
- ▶ Psikiyatrik Rahatsızlığı Bulunan Bireylerin Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin İyileştirilmesine İlişkin İlkeler (1991)
- ▶ Engelli Bireyler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar (1993)

karşı koruma sağlamaktadır. Söz konusu ilkeler bütünü her ne kadar kabul edildiği zamanın şartlarına göre yenilikçi olsa da, bugünlerde RS İlkeleri'nin değeri ihtilafıdır.

1993 yılına gelindiğinde ise, Genel Kurul “Engelli Bireyler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralları” ya da diğer adıyla “Standart Kurallar”ı kabul etmiştir. Standart Kurallar “engelli kız ve erkek çocukları ve engelli erkek ve kadınların, içlerinde yaşadıkları toplumların birer ferdi olarak, tıpkı diğerleri gibi aynı haklardan ve yükümlülüklerden yararlanmalarını” sağlamayı amaçlamakta ve devletlere engelli bireylerin topluma eşit katılımları önündeki engelleri kaldırma ödevi vermektedir. Standart Kurallar, insan hakları ve engelli olma konusunda devletlerin atacağı adımlara dair bir kılavuz teşkil eden temel bir Birleşmiş Milletler belgesi haline gelmiş ve devletlerin halihazırda mevcut olan insan hakları belgelerinden doğan yükümlülüklerinin tanımlanmasında önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Birçok ülke de kendi iç hukuklarını Standart Kurallar’a dayandırmıştır. Ancak Özel Raportör’ün Standart Kuralların ulusal düzeyde uygulanmasını izleme görevi bulunsa da, Standart Kuralların hukuken bir bağlayıcılığı yoktur ve engelli haklarını yeni Sözleşme kadar kapsamlı bir biçimde koruyamamaktadır.

Yeni Sözleşmeyle sonuçlanan süreç

Aralık 2001- Meksika hükümeti, BM Genel Kurulu'na, engelli bireylerin haklarının ve onurlarının korunması ve desteklenmesi için kapsayıcı ve bütünleyici bir uluslararası sözleşmeye ilişkin önerilerin ele alınması amacıyla geçici bir komite kurulması teklifini sundu.

Ağustos 2002- Geçici Komite muhtemel bir sözleşmenin ve sivil toplumun katılımındaki usullerin arka planının tartışıldığı birinci oturumunu gerçekleştirdi.

25 Ağustos 2006- Geçici Komite'nin sekizinci oturumunda taslak sözleşme ve ayrı bir ek protokole ilişkin müzakereler sonuçlandırıldı ve geçici metin teknik gözden geçirilmeye sevk edilmek üzere kabul edildi.

13 Aralık 2006- Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme ve Ek Protokol Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oy birliğiyle kabul edildi.

30 Mart 2007- Sözleşme ve Ek Protokol Birleşmiş Milletler'in New York şehrinde bulunan Genel Merkezi'nde imzaya açıldı.

Engelli Bireyler de Dahil Olmak Üzere Herkesin Haklarının Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi "Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi" olarak bilinen haklar manzumesini oluştururlar. Bu üç sözleşme herkes için devredilemez nitelikte olan medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal hakları tanımakta; dolayısıyla da açıkça telaffuz etmese bile engelli bireylerin haklarını da tanımakta ve korumaktadır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi ise çocuklara yönelik engelli olmaya dayalı ayrımcılığı açıkça yasaklayan ilk insan hakları sözleşmesidir. Söz konusu sözleşme, aynı zamanda, engelli çocukların eksiksiz bir yaşama sahip olma ve bu amacın gerçekleştirilmesi için özel bakım ve desteğe erişim hakkını da tanımlamaktadır.

Yeni sözleşmenin kabul edilmesinden önceki insan hakları sözleşmeleri engelli bireylerin haklarının korunmasını kapsamlı bir biçimde ele almamış ve engelli bireyler de bu sözleşmelerin hükümleri gereğince kurulan çeşitli koruma mekanizmalarını tam olarak kullanamamışlardır. Dolayısıyla, sözleşmenin kabul edilmesi ve yeni bir insan hakları koruma ve izleme mekanizmasının kurulması engelli bireylerin haklarının korunmasını kayda değer bir şekilde ilerletecektir.

Kısa bir bakışla Sözleşme

Sözleşmenin amacı

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'nin Birinci Maddesi Sözleşme'nin amacını "bütün engelli kişilerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanmalarını teşvik etmek, korumak ve sağlamak ve bu kişilerin doğuştan gelen onuruna saygı gösterilmesini teşvik etmek" olarak tanımlamaktadır.

Sözleşmenin kapsamı

Sözleşme, engelli bireylerin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve yasal hayattaki haklarını teşvik etmekte ve korumaktadır. Her türlü bakım ve tedavi merkezlerinde, bağımsız olarak toplumda, idari işlerin yürütülmesinde, mahkemeler ve polisçe yürütülen muamelelerde, eğitimde, sağlık hizmetlerinde, çalışma ve aile hayatında, kültürel ve sportif faaliyetlerde ve siyasal ve sosyal hayata katılımında ayrımcılık gözetmeyen bir muameleyi ve adalete erişimde eşitlik ilkesini öngören Sözleşme, tüm engelli bireylerin kanun önünde eşit olduğunun tanınmasını da güvence altına almaktadır. Sözleşme, ayrıca, işkence, sömürü, şiddet ve istismarı da yasaklayarak engelli bireylerin yaşam, özgürlük ve güvenlik haklarının yanı sıra seyahat ve ifade özgürlüğü ile gizliliğe saygı gösterilmesi haklarını da korumaktadır.

"Engelli Olma" Tanımı

Sözleşme "engelli olma" kavramını açıkça tanımlamamaktadır. Nitekim Sözleşme'nin Giriş kısmında da engelli olmanın evrilen bir kavram olduğu kabul edilmiştir (bkz. Giriş (e) bendi). Sözleşme, bu hususun yanı sıra, "engelli bireyler" kavramına ilişkin olarak da bir tanım içermemekte ve söz konusu kavramın çeşitli olumsuz tavırlar ya da fiziksel engeller nedeniyle topluma tam olarak katılımını engelleyebilecek uzun dönemli fiziksel, ruhsal, zihinsel veya duyuşsal rahatsızlıkları bulunan kişileri kapsadığı belirtilmektedir (bkz. Madde 1).

"Bizler şimdi engelli insanların korunmasına kapsamlı bir yasal dayanak teşkil edecek Engelliler Kanunu'nu kabul etmekteyiz. Bu kanuna ilaveten engelli bireylerin eğitim kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla bir dizi program ve girişimi de yürürlüğe koyacağız. Çünkü bizler biliyoruz ki, engelli bireylerin yaşamlarının sürdürülebilir bir şekilde dönüştürülmesi ancak eğitim yoluyla mümkün olacaktır. Ayrıca, Sözleşmeyi onaylayan ilk devlet olmaktan ötürü de büyük bir onur duyuyoruz."

Senatör Floyd Emerson Morris, İş ve Sosyal Hizmetlerden Sorumlu Devlet Bakanı (Jamaika)

Ayrımcılık gözetmeme ve eşitlik

Ayrımcılık gözetmeme ilkesi insan hakları hukukunun temel taşıdır ve diğer tüm insan hakları sözleşmelerinde yer almaktadır. Sözleşme, engelli olmaya dayalı ayrımcılığı şöyle tanımlar: “Engelli olmaya dayalı ayrımcılık, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda bütün insan haklarından ve temel özgürlüklerden başka kişilerle eşit olarak yararlanılması veya kullanılması ve bu hak ve özgürlüklerin tanınmasını engellemeyi veya etkisiz kılmayı amaçlayan veya böyle bir etki yaratan engelli olmaya dayalı ayırım, hariç tutma veya kısıtlama anlamını taşır. Makul düzenleme sağlanmasının reddedilmesi dahil olmak üzere her türlü ayrımcılığı kapsar.”

Devletler ayrımcılığı hem yasalarda hem de pratikte yasaklamalıdır. Bununla birlikte, engelli olan ve olmayan bireylerin eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlayacak bir düzenleme söz konusu ise, devletler engelli bireyler lehine pozitif ayrımcılığa gidebilirler.

“Makul düzenleme” kavramı engelli bireylerin başka kişilerle eşit bir şekilde bütün insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmalarını sağlamak için belirli bir durumda gerekli olması halinde orantısız veya gereksiz bir yük oluşturmayan gerekli ve uygun değişiklikler ve ayarlamalar anlamını taşımaktadır (bkz. Madde 2). Engelli bir birey, bu ilke çerçevesinde, devletin ve özel sektörün de aralarında olduğu diğer aktörlerin, ihtiyaç duyulan imkanları sağlamak için ağır bir yük oluşturmayacak adımları atmaları yükümlülüğü bulunduğunu öne sürebilir.

Örneğin çalışanlardan biri işyeri içinde ya da dışında tekerlekli sandalye kullanmasını gerektirecek fiziksel bir engelliğe yol açan bir kaza geçirirse, işveren rampalar, tekerlekli sandalyeye uygun tuvaletler ve engel bulunmayan geçiş yerlerini sağlamak ve çalışanın aktif bir şekilde işine devam etmesini mümkün kılacak değişiklikleri gerçekleştirmek gibi bir sorumluluğu bulunmaktadır. Bu imkanların sağlanmaması halinde, çalışan ilgili yargısal ya da yarı-yargısal organlara ayrımcılık yapıldığı iddiasıyla başvurabilir.

Bununla birlikte, işverenin sağlaması gereken imkanlar da sınırsız değildir; yani sağlanacak bu imkanlar “makul” olmalıdır. Bu sayede çalışma mekanının orantısız derecede pahalı olacak bir şekilde yeniden düzenlenmesi, özellikle işletme küçükse ya da çalışma birimleri kolaylıkla değiştirilemeyecek durumdaysa, zorunlu olmayabilir.

“Engelli olma”nın evrilen bir kavram olarak tanınması esasında toplumun ve toplumdaki görüşlerin durağan olamayacağı gerçeğinin kabulüne dayanmaktadır. Bu olgudan hareketle “engelli olma” kavramına dair kesin ve esneklik içermeyen bir tanım yapılmamış; farklı sosyo-ekonomik koşullara ve zamana göre değişime ve uyarlanmaya açık dinamik bir yaklaşım benimsenmiştir.

Sözleşmenin “engelli olma” kavramına ilişkin benimsediği bu yaklaşım, aynı zamanda, engelli bireylerin haklarından yararlanmaları konusunda toplumda varolan tutumların ve çevresel engellerin önemli etkisini de vurgulamaktadır. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, tekerlekli sandalye kullanan bir kişi toplu taşıma araçlarına binmekte ya da iş bulmakta güçlük çektiğinde, söz konusu bu sorunlar kişinin kendi durumundan ziyade, erişimi mümkün olmayan otobüsler ya da işyerindeki merdivenler gibi erişime mani olan çevresel engellerden kaynaklanmaktadır.

Benzer bir biçimde, bir çocuk, öğretmenlerinin ona yönelik tutumundan, ihtiyaçlarına hitap etmeyen müfredattan ve eğitim gereçlerinden, katı okul idare birimlerinden ve farklı seviyelerde öğrenme kapasiteleri bulunan öğrencilere uyum sağlayamayan ebeveynler yüzünden okulda zorluklar yaşayabilmektedir. Dolayısıyla, engelli bireylerin topluma tam manasıyla katılabilmelerini zorlaştıran bu tutumların ve çevresel faktörlerin değiştirilmesi hayati bir önem taşımaktadır.

Özetle belirtmek gerekirse, Sözleşme kimin engelli bir birey olduğunu tanımlamaktan ziyade, kimlerin engelli olarak görülebileceğine işaret etmektedir. Sözleşme’de yer alan engelli bireyler kavramı uzun dönemli fiziksel, ruhsal, zihinsel veya duyuşsal rahatsızlıkları bulunan kişileri “kapsamakta”; Sözleşme, en asgari düzeyde bile, bu bireylere koruma sağlamaktadır. Böyle bir yaklaşımdan çıkartılabilecek sonuç ise, devletlerin koruma kapsamına alacağı kişiler kategorisini, örneğin kısa süreli engelli olan kişileri de içerecek bir biçimde, genişletebileceğidir.

İlke ve hak olarak katılım kavramı

Katılım ve içerme ilkesi engelli bireylerin toplumun geneline ve kendilerine etkileyen karar mekanizmalarına katılımlarını sağlamayı ve bu bireylerin hem kendi hayatlarında hem de toplum içinde aktif olmalarını teşvik etmeyi amaçlar. İçerme kavramı iki taraflı bir süreç olduğundan, herhangi bir engeli bulunmayan kişilerin de engelli bireylerin katılımına açık olmaları gerekir.

Sözleşme genel seçimlerde oy kullanma gibi siyasal hayata ve kültürel, sportif ve diğer dinlenme ve eğlence faaliyetlerine katılım gibi kültürel hayata katılma hakkını da açıkça tanımaktadır. Ancak katılma hakkının hayata geçirilebilmesi, pek tabii, devletin belli başlı tedbirler almasını gerektirir. Örneğin, görme engelli bir insan Braille (kabartma) alfabesinin kullanıldığı bir pusulaya ve oy verme kabininde kendisine destek olabilecek bir başka kişiye gereksinim duyabilir. Benzer bir biçimde, oy kullanma yerlerinde erişimi kolaylaştıran rampaların bulunmaması ya da bu yerlerin meskenlere çok uzak olması gibi hususlar da tekerlekli sandalye kullanan bir kişinin oy kullanmasını zorlaştırarak siyasal hayata katılma hakkına mani olabilir.

Sözleşme’de yer alan haklar ve ilkeler

Genel ilkeler

Aşağıda yer alan sekiz genel ilke, devletlere ve ilgili diğer aktörlere Sözleşme’nin yorumlanmasında ve uygulanmasında kılavuzluk etmektedir.

- ▶ Kişinin doğuştan gelen onuru ve kendi kararlarını verme özgürlüğü dahil olmak üzere bireysel özerkliğine ve bağımsızlığına saygı gösterilmesi;
- ▶ Ayrımcılık yapılmaması;
- ▶ Topluma tam ve etkin bir biçimde katılım ve dahil olma;
- ▶ İnsani çeşitlilik ve insanlık çerçevesinde engelli kişilerin farklılığına saygı gösterilmesi ve kabul edilmeleri;
- ▶ Fırsat eşitliği;
- ▶ Erişebilirlik;
- ▶ Kadınlar ve erkekler arasında eşitlik ve
- ▶ Engelli çocukların gelişme kapasitelerine ve kimliklerini koruma hakkına saygı gösterilmesi.

Kadın-erkek eşitliği

Engelli kadınlar ayrımcılığı cinsiyet temelli ve engelli olmaya dayalı olmak üzere en az iki farklı düzeyde yaşayabilmektedir. Kadın-erkek eşitliği ilkesi, devletlerin bu eşitliği teşvik etmelerini ve sözleşme hükümlerini uygularken ayrımcılıkla mücadele etmelerini gerektirir. Sözleşme’nin 6. maddesi engelli kadın ve kız çocuklarının cinsiyet, engelli olma ve diğer temellere dayalı çoklu biçimlerde ayrımcılığa maruz kaldığını kabul etmektedir. Kadın-erkek eşitliği, salt Birleşmiş Milletler’in dahil olduğu insan hakları çalışmalarında yol gösterici bir ilke değildir. Bu ilke, aynı zamanda, başlı başına ve özünde bir haktır.

Haklar

Sözleşmede yer alan medeni, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal haklar esasen herkes için geçerli olan haklar olsa da, Sözleşme, devletlerin engelli bireylerin bahsi geçen bu haklardan diğerleriyle eşit bir şekilde yararlanmalarını sağlamaları için atması gereken adımlara odaklanmaktadır. Sözleşme, aynı zamanda, kadınların ve çocukların özel ihtiyaçları ile bilgi toplama, farkındalık artırma ve uluslararası işbirliği gibi devletin müdahil olması lazım gelen alanları da ele almaktadır. Sözleşme metninde açıkça zikredilen haklar ise aşağıda yer almaktadır:

- ▶ Ayrımcılık gözetilmeksizin yasalar önünde eşitlik
- ▶ Yaşam, kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı
- ▶ Yasalar önünde eşit tanınma ve eşit hukuki ehliyete sahip olma
- ▶ İşkence görmeme
- ▶ İstismar, şiddet ve tacize maruz bırakılmama
- ▶ Bedensel ve ruhsal bütünlüğe saygı gösterilmesi hakkı
- ▶ Seyahat ve tabiiyet özgürlüğü
- ▶ Toplum içinde yaşama hakkı
- ▶ İfade ve görüş özgürlüğü
- ▶ Gizliliğe saygı gösterilmesi
- ▶ Ev ve aileye saygı gösterilmesi
- ▶ Eğitim hakkı
- ▶ Sağlık hakkı
- ▶ Çalışma hakkı
- ▶ Yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı
- ▶ Siyasal ve toplumsal yaşama katılma hakkı
- ▶ Kültürel hayata katılma hakkı

Sözleşme engelli kişilerinin bir bölümünün yalnızca engelli olmalarından ötürü değil; cinsiyetleri, etnik kimlikleri ya da benzeri nedenlerden dolayı da ayrımcılığa maruz kaldığını dikkate almaktadır. Bu noktadan hareketle,

Erişilebilirlik

Erişilebilirlik ilkesi, engelli bireylerin haklarından yararlanmalarına mani olan engellerin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Bu ilke yalnızca fiziksel mekanlara değil; aynı zamanda internet, iletişim, ekonomik ve sosyal hayat dahil olmak üzere bilgiye ve teknolojilere erişim anlamına da gelmektedir. Rampaların yapılması, yeterli büyüklükte ve engeller teşkil etmeyen koridorların ve kapıların olması, Braille (kabartma) alfabesi ile yazılmış ya da kolay okunabilir bilgilerin bulunması, işaret dili ve levha lisanı çevirmenlerinin olması ve uygun ve gerekli yardım ve desteğin sağlanması gibi hususlar, engelli bir bireyin herhangi bir işyerine, eğlence mekanına, oy kullanma merkezlerine, taşımacılık hizmetlerine, mahkemelere ve benzeri diğer yerlere erişimini güvence altına alacaktır. Bilgiye erişimin bulunmaması ya da serbestçe hareket edebilme imkanının olmaması, engelli bireylerin diğer haklarını da kısıtlayacaktır.

engelli kadınlar ve engelli çocuklara ilişkin olarak özel hükümler içermektedir. Sözleşme, ayrıca, devletin müdahil olması gereken başlıca alanları da ortaya koymaktadır. Zira bir hakkın tesis edilmesi o hakkın gerçekleştirilmesi ile aynı anlama gelmemektedir. Sözleşme, tam da bu nedenle, Taraf Devletlere engelli bireylerin mevcut haklardan diğer kişilerle eşit temelde ve tam anlamıyla yararlanabilmelerini mümkün kılacak uygun ortamı sağlama yükümlülüğü de getirmiştir. Söz konusu hükümler ise aşağıda yer almaktadır:

- ▶ Engelli olan ve olmayan kişilerin haklarını ve sorumluluklarını anlamalarını sağlamak için bilinçlendirme;
- ▶ Mevcut tüm haklardan yararlanabilmesi ve toplumda bağımsız olarak yaşanabilmesi için esas teşkil eden erişebilirlik;
- ▶ Devletlerin korumanın sağlanabilmesi için özel olarak müdahil olmalarını gerektiren bir engellilik sebebi olarak insani acil durumlar ve tehlikeli durumlar;
- ▶ Engelli bireylerin haklarını talep edebilmelerinde asli unsurlardan biri olarak adalete erişim;
- ▶ Engelli bireylerin bağımsızlığının desteklenmesi için kişisel hareket imkanları;
- ▶ Doğuştan ve sonradan engelli olan bireylerin azami bağımsızlığa ve yapabilirliğe ulaşabilmelerini ve bunu sürdürebilmelerini mümkün kılacak rehabilitasyon ve rehabilitasyon;
- ▶ Engelli bireylerin haklarının korunması ve teşvik edilmesinde tasarlanacak ve uygulanacak politikalara dayanak teşkil etmesi için *istatistik ve veri toplama*.

Uluslararası işbirliği

Engelli bireylerin insan haklarından tam anlamıyla yararlanabilmelerini sağlamada uluslararası işbirliğinin son derece önemli olduğu fikri yaygın bir biçimde kabul görmektedir. Sözleşme böyle bir ilişkinin olduğunu açıkça kabul etmekte ve Taraf Devletlere diğer devletlerle ve/veya ilgili uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ve sivil toplumla aşağıda yer alan konularda işbirliği yapmaları yükümlülüğünü getirmektedir:

- ▶ Bilgi, deneyim, eğitim programları ve iyi örneklerin değişimi ve paylaşılması yolu dahil olmak üzere kapasite oluşturulması;
- ▶ Araştırma programları ve bilimsel bilgiye erişimin kolaylaştırılması ve
- ▶ Erişilebilir ve yardımcı teknolojilerin kullanımının kolaylaştırılması dahil olmak üzere teknik ve ekonomik yardım.

Sözleşme, uluslararası işbirliğine ilişkin olarak ayrı bir maddeye yer vererek uluslararası kalkınma programları da dahil olmak üzere bu tür çabaların tamamının engelli bireyler için erişebilir ve kapsayıcı olması gerekliliğini vurgulamaktadır. Dünyadaki birçok ülkede engelli bireylerin toplumun diğer kesimleriyle kıyaslandığında daha yüksek bir oranda yoksullukla yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, engelli bireylerin kalkınma programlarının planlanmasına ve uygulanmasına dahil edilmemeleri, toplumda varolan eşitsizlikleri ve ayrımcılığı şiddetlendirmekten başka birşey yapmayacaktır.

Sözleşme, engelli bireylerin haklarının teşvik edilmesi için uluslararası işbirliğinin geliştirilmesinde yalnızca devletlerin değil; aynı zamanda engelli bireyleri temsil eden örgütler de dahil olmak üzere sivil toplumun; Birleşmiş Milletlerin uzman kurumları, Dünya Bankası ve diğer kalkınma bankaları da dahil olmak üzere uluslararası ve bölgesel kuruluşların ve Avrupa Komisyonu ve Afrika Komisyonu da dahil olmak üzere bölgesel kuruluşların rolleri olduğunu teyit etmektedir.

Taraf Devletlerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlülükleri

Sözleşme'nin 4. maddesinde de tasdik edildiği üzere, Sözleşme'yi onaylayan bir devlet, engelli olmaya dayalı herhangi bir türde ayrımcılık olmadan engelli bireylerin tamamı için tüm insan hakları ve temel özgürlüklerin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini sağlamayı ve teşvik etmeyi taahhüt etmektedir. Aşağıda yer alan kutucukta devletlerin bu yükümlülüğü yerine getirmek için gerçekleştirmeleri gereken somut eylemlere yer verilmektedir.

Her devlet mevcut kaynaklarını mümkün olan en yüksek mertebede kullanarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesi için ilerleyici tedbirler almakla yükümlüdür. "İlerleyici bir biçimde yerine getirmek" olarak da bilinen bu yükümlülük, sosyal güvenlik ya da sağlık hizmetleri sistemlerinin oluşturulması ya da iyileştirilmesi gibi konular dahil olmak üzere hakların bir bölümünün tam anlamıyla hayata geçirilmesinin zaman alabileceğini teslim etmektedir.

İlerleyici bir biçimde yerine getirme yükümlülüğü, özellikle gelişmekte olan ülkelere Sözleşme'nin hedeflerinin gerçekleştirilmesi için belli bir derecede esneklik sağlıyor olsa da, bu esneklik Taraf Devletlerin söz konusu hakları koruma yükümlülüğünden kaçınmasına sebep verecek şekilde yorumlanamaz. Bu minvalde, herhangi bir devlet engelli bir kişiyi zorla tahliye edemez, sosyal güvenlik korumasından keyfi olarak mahrum bırakamaz ya da asgari bir ücret politikası geliştirmekten ve bu politikaya saygı göstermekten imtina edemez.

Son olarak, medeni ve siyasi haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların aksine, ilerleyici bir biçimde yerine getirecek yükümlülükler arasında yer almaz. Bir başka ifadeyle, devletlerin medeni ve siyasal hakları doğrudan doğruya koruması ve geliştirmesi gerekir.

Taraf Devletlerce alınacak tedbirler

- ▶ Engelli bireylerin insan haklarının teşvik edilmesi için yasal ve idari tedbirlerin kabul edilmesi,
- ▶ Ayrımcılığı ortadan kaldıracak yasal ve ilgili diğer tedbirlerin kabul edilmesi,
- ▶ Engelli bireylerin haklarının tüm politika ve programlarda korunması ve teşvik edilmesi,
- ▶ Engelli bireylerin haklarını ihlal eden her türlü uygulamaya son verilmesi,
- ▶ Kamu sektörünün engelli bireylerin haklarına saygı göstermesinin sağlanması,
- ▶ Özel kişi ve kurumların engelli bireylerin haklarına saygı göstermelerinin sağlanması,
- ▶ Engelli bireyler için erişilebilir mallar, hizmetler ve teknolojiler için araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yürütülmesi ve diğer aktörlerin de bu tür faaliyetleri yürütmeleri için teşvik edilmesi,
- ▶ Engelli bireylere yardımcı olacak teknolojiler hakkında erişilebilir bilginin sağlanması,
- ▶ Engelli bireylerle birlikte çalışan profesyonellere ve personele Sözleşme'de yer alan haklara dair eğitimler verilmesi ve
- ▶ Mevzuatın ve politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında ve engelli bireyleri ilgilendiren karar alma mekanizmalarında, engelli bireylere danışılması ve engelli bireylerin söz konusu faaliyetlere dahil olmalarının sağlanması.

Saygı gösterme, koruma ve yerine getirmeye ilişkin yükümlülükler

Sözleşme Taraf Devletlere dolaylı olarak üç ayrı ödev yüklemektedir.

Saygı gösterme yükümlülüğü- Taraf Devletler engelli bireylerin haklarından yararlanmalarına müdahalede bulunmaktan kaçınmalıdır. Örneğin, devletler rızaları olmaksızın engelli bireyler üzerinde tıbbi deneyler uygulayamaz ya da bir kişiyi engelli olmasından ötürü okuldan dışlayamaz.

Koruma yükümlülüğü- Taraf Devletler hakların üçüncü kişi ve kurumlarca ihlal edilmesini önlemekle yükümlüdür. Örneğin, devletler özel sektördeki işverenleri, engelli bireylere makul koşulların sunulması dahil olmak üzere

“Engelli bir kadın olarak, tıpkı gelişmekte olan ülkelerdeki diğer kadınlar gibi, engelli olduğumuz, kadın olduğumuz ve yoksul olduğumuz için üç kere ayrımcılığa maruz kalıyoruz. Bu Sözleşme bizlerin de tıpkı diğer insan gibi haklarımızdan faydalanmamızı sağlaması açısından oldukça yararlı olacak.”

Venus Ilagan, Uluslararası Engelliler Birliği
(Filipinler)

adil ve tatmin edici koşullar sağlamakla yükümlü kılabilir. Devletler, ayrıca, engelli bireylerin kötü muamele ya da istismardan korunmaları konusunda da özen göstermekle yükümlüdür.

Yerine getirme yükümlülüğü- Taraf Devletler hakların tam olarak yerine getirilmesi için uygun yasal, idari, mali, adli ve diğer tedbirleri almalıdır (bkz. Bir önceki sayfada yer alan kutucuk).

Bu yükümlülüklerin pratikte ne şekilde yerine getirebileceğine ilişkin örnekler bir sonraki sayfadaki kutucukta yer verilmektedir.

Sözleşme ve diğer insan hakları sözleşmeleri: Karşılaştırmalı bir bakış

Sözleşme diğer uluslararası insan hakları sözleşmelerini tamamlayıcı niteliktedir. Engelli bireyler için yeni insan hakları yaratmaktan ziyade, devletlerin engelli bireylerin mevcut haklardan eşit bir biçimde yararlanmalarına saygı gösterme ve bu saygıyı sağlama hususlarındaki yükümlülüklerine açıklık getirir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin ardından kabul edilen uluslararası insan hakları belgeleri, söz konusu haklara belli durumlarda saygı gösterilmesini güvence altına almak için devletlerin atmaları gereken adımları açıklar. Örneğin, özel olarak çocukları ya da göçmen işçileri ve ailelerini koruyan sözleşmeler olduğu gibi, işkenceyi yasaklayan veya cinsiyet ya da “ırk” temeline dayalı ayrımcılığa karşı koruma sağlayan sözleşmeler de vardır. İşte bu yeni sözleşmede, devletlerin engelli bireylerin insan haklarına saygı gösterilmesini güvence altına almak için atmaları gereken adımlara odaklanmaktadır.

Yukarıda yer alan kutucuk, yeni Sözleşme'nin mevcut bir hakkı engelli bireyler özelinde ele alarak nasıl genişlettiğini ve ayrıntılandırıldığını Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yer alan kanun önünde eşitlik ilkesi örneği ile açıklamaktadır. Kanun önünde eşit olarak tanınma hakkının kendisi esasen temel bir hak olmakla birlikte, diğer haklardan tam olarak yararlanılmasının da bir ön koşuludur. Nitekim kişiler bahsi edilen bu hak sayesinde mahkemeler vasıtasıyla korunabilmekte (bir hukuk yoluna başvurma hakkı), sözleşme yapabilmekte (diğerlerinin yanı sıra çalışma hakkı), mülk edinebilmekte ve satabilmekte (kendi başına ya da müşterek olarak mülkiyet sahibi olma hakkı) ve evlenebilmektedir (evlenme ve aile kurma hakkı).

Saygı gösterme, koruma ve yerine getirmeye dair yükümlülükler nasıl hayata geçirebilir?

İşkence görmeme hakkı

Saygı gösterme: Devlet, kendi kontrolündeki cezaevlerindeki engelli bir bireye işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muamele yapmayacaktır.

Koruma: Devlet, özel olarak işletilen cezaevlerinde veya psikiyatrik kurumlarda engelli bireylere işkence ve benzeri uygulamaların yapılmamasını sağlayacaktır.

Yerine getirme: Devlet, engelli bireylerin haklarına saygı duyulması için cezaevi gözetim personeline ve sağlık görevlilerine yeterli eğitim ve bilgi verecektir.

Sağlık Hakkı

Saygı gösterme: Yetkili makamlar, engelli bir bireyi özgür rızası alınmaksızın tıbbi deneylere tabi tutmayacaktır.

Koruma: Devlet, özel sağlık hizmeti verenlerin herhangi bir kişiye engelli olmasından ötürü ayrımcılık yapmamasını veya sağlık hizmetlerinden mahrum bırakmamasını sağlayacaktır.

Yerine getirme: Devlet, engelli bireylere yönelik olarak sağlanan kaliteli ve erişilebilir sağlık hizmetlerinin mevcudiyetini artıracaktır.

İfade Özgürlüğü

Saygı gösterme: Devlet, engelli bir bireyi görüşlerini özgürce açıklamaktan men etmeyecek ya da bilgiden mahrum etmeyecektir.

Koruma: Devlet, özel kişi ve kuruluşların engelli bir bireyi görüşlerini özgürce açıklamaktan men etmemesini sağlayacaktır.

Yerine getirme: Devlet, resmi yazışmalar ve iletişimde, işarete dayalı lisanların, yalın bir anlatımın, Braille (kabartma) alfabetesinin ve yükseltici ve alternatif iletişimin kullanımını kolaylaştıracaktır.

Eğitim Hakkı

Saygı gösterme: Okullardaki yetkili makamlar, engelli bir öğrenciyi engelli olması nedeniyle dışlamayacaktır.

Koruma: Devlet, özel okulların eğitim programlarında engelli bireylere ayrımcılık yapmamasını sağlayacaktır.

Yerine getirme: Devlet, ücretsiz orta öğretimin engelli bireyler dahil olmak üzere tedrici bir şekilde herkes için erişilebilir ve mevcut olmasını sağlayacaktır.

Çalışma Hakkı

Saygı gösterme: Devlet, engelli bireylerin sendika kurma hakkına saygı gösterecektir.

Koruma: Devlet, özel sektörün engelli bireylerin çalışma hakkına saygı göstermesini sağlayacaktır.

Yerine getirme: Devlet, mevcut kaynakları çerçevesinde engelli bireylere mesleki eğitim verecektir.

Ayrıntılarıyla kanun önünde eşit tanınma ilkesi

Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (Madde 16)

Herkes, her yerde, kanun önünde kişi olarak tanınma hakkına sahip olacaktır.

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme (Madde 12)

1. Taraf Devletler, engelli kişilerin kanun önünde her yerde kişi olarak tanınma hakkına sahip olduğunu yeniden teyit etmektedirler.
2. Taraf Devletler, engelli kişilerin, yaşamın her alanında öteki kişilerle eşit olarak hukuki ehliyet sahibi olduklarını kabul etmektedirler.
3. Taraf Devletler, engelli kişilerin kendi yasal ehliyetlerini kullanırken ihtiyaç duyabilecekleri desteği alabilmeleri için gerekli önlemleri alacaklardır.
4. Taraf Devletler, yasal ehliyetin kullanılması ile ilgili olan bütün önlemlerin, uluslararası insan hakları hukukuna uygun olarak istismarın önlenmesi için uygun ve etkin mekanizmaları içermesini sağlayacaklardır. Bu mekanizmalar, hukuki ehliyetin kullanılması ile ilgili önlemlerin, kişinin hakları, iradesi ve tercihlerine saygı göstermelerini, herhangi bir çıkar çatışması ve gereksiz etkiden arı olmalarını, kişinin koşullarına uygun ve orantılı olmalarını, mümkün olan en kısa süre boyunca uygulanmalarını ve yetkili, bağımsız ve tarafsız bir makam veya adli organ tarafından düzenli olarak gözden geçirilmelerini sağlayacaktır. Bu mekanizmalar, bu önlemlerin kişinin hakları ve menfaatlerini etkileme derecesi ile orantılı olacaktır.
5. Bu madde hükümlerine tabi olarak Taraf Devletler, engelli kişilerin mülk sahibi olma veya miras edinme, kendi mali işlerini denetleme ve banka kredileri, ipotekler ve başka biçimdeki finansal kredilerden eşit şekilde yararlanma konusunda eşit haklara sahip olmalarını sağlamak için gerekli ve etkin bütün önlemleri alacaklar ve engelli kişilerin mülklerinin keyfi bir şekilde ellerinden alınmamasını sağlayacaklardır.

Engelli bireyler çoğu zaman kanun önünde eşit olarak tanınma hakkından, salt engelli olmalarından ötürü, mahrum bırakılabilmektedir. Engelli bireylerin bir kısmı doğumdan sonra nüfusa kayıt edilmezken, bir kısmının da hukuki ehliyetleri haklarını istismar eden vasilere tamamıyla ve herhangi bir lüzum bulunmaksızın devredilmektedir. Sözleşme, bu gibi durumların düzeltilmesi için kanun önünde eşit olarak tanınma hakkının neleri içerdiğini ve devletlerin bu hakkın ihlal edilmemesini sağlamak için atmaları gereken adımları açıkça tanımlamaktadır.

Parlamenteler için **Kontrol Listesi**

Sözleşme'nin temel ilkelerine dair farkındalığı nasıl artırabilirim?

- Sözleşme'de yer alan konuları Parlamento'da dile getirebilirsiniz.
- Taslak mevzuatın Sözleşme'ye uyumunu değerlendirebilirsiniz.
- Engelli bireyleri temsil eden örgütler ve insan hakları kuruluşları dahil olmak üzere sivil toplum örgütleriyle ilişki kurabilirsiniz.
- Sözleşme'yi seçmenlerinizle gerçekleştireceğiniz görüşmelerinizde, seçim bölgenizde bulunan okullara yapacağınız ziyaretlerde, parti toplantılarında ve benzeri yerlerde anlatabilirsiniz.
- Sözleşme'yi Uluslararası Engelliler Günü (3 Aralık) başta olmak üzere kamuya yönelik yaptığınız konuşmalarda anlatabilirsiniz.
- Diğer parlamentolarla birlikte Sözleşme'yi ele almaya yönelik toplantılar düzenleyebilirsiniz.
- Sözleşme'yi anlatacağınız televizyon ve radyo röportajları gerçekleştirebilirsiniz.
- Gazetelere, dergilere, bültenlere ve diğer yayınlara Sözleşme konulu makaleler yazabilirsiniz.
- Sözleşme'nin resmi dil(ler)e çevrilmesini ve yaygın bir biçimde dağıtılmasını talep edebilirsiniz.
- Sözleşme'nin mevcut tüm yazı biçimlerine dönüştürülmesini talep edebilirsiniz.
- Parlamento'nun, engelli üyeleri ve personeli konusunda Sözleşme'ye riayet etmesini sağlayabilirsiniz.
- Sözleşme'nin izlenmesinde de bir rolü olacak insan hakları ve engelli olmaya ilişkin meclis komisyonu kurulmasını önerebilir ve meclisteki diğer komite ve komisyonların engelli olmaya dair konuları ele almalarını sağlayabilirsiniz.
- Parlamantonun her bir üyesinde Sözleşme'nin ve Ek Protokolü'nün birer kopyasının bulunmasını sağlayabilirsiniz.
- Seçim bölgeniz başta olmak üzere siyasi faaliyetlerinizde Sözleşme'yi ve Ek Protokolü'nü tanıtabilirsiniz.
- Engelli bireylerin hakları konulu meclis görüşmeleri düzenleyebilirsiniz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Sözleşme'nin ve İhtiyari Protokolün izlenmesi

Hukuken bağlayıcılığı bulunan uluslararası insan hakları sözleşmelerinin hepsinde izlemeye ilişkin bir bileşen bulunur ve Sözleşme bu açıdan herhangi bir istisna teşkil etmez. Sözleşme'de izlemeye ilişkin olarak yer verilen düzenlemeler tıpkı diğer insan hakları sözleşmelerinde bulunan izleme mekanizmaları gibi Sözleşme'nin hükümlerinin etkili bir biçimde yerine getirilmesini sağlamak için devletlerle yapıcı bir diyalog kurulmasını teşvik eder. İzleme, aynı zamanda, kişilerin şikayette bulunma ve bir hukuk yoluna başvurma hakkını beraberinde getirir. İzleme mekanizmaları, anılan bu hususlara ek olarak, hesap verebilirliği geliştirir ve uzun dönemde tarafların taahhütlerini ve yükümlülüklerini yerine getirme kapasitelerini güçlendirir.

Sözleşme'de yer alan izleme mekanizması

Sözleşme hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bir izleme öngörmektedir.

Ulusal düzeyde, taraf devletler Sözleşme'nin uygulanması ile ilgili konularda bir ya da daha fazla sorumlu belirlemelidir. Taraf Devletler, ayrıca, uygulamanın kolaylaştırılması amacıyla hükümet içinde bir eşgüdüm mekanizmasının oluşturulmasını veya belirlenmesini de dikkate almalıdır. Benzer bir biçimde, Taraf Devletler Sözleşme'nin teşvik edilmesi, korunması ve uygulanmasının izlenmesi amacıyla insan hakları ulusal kurumu gibi bağımsız bir kurumu muhafaza etmeli, güçlendirmeli ya da oluşturmalıdır (Ulusal düzeyde izlemeye ilişkin daha ayrıntılı açıklamalara 7. bölümde yer verilecektir).

Uluslararası düzeyde ise Sözleşme, **Engelli Kişilerin Hakları Komitesi** adı verilen bağımsız bir uzmanlar komitesinin oluşturulması yoluyla izlemeyi gerçekleştirmektedir.

Komite Taraf Devletler tarafından sunulan periyodik raporları inceler, bu raporlar doğrultusunda ilgili Taraf Devletlerle birlikte çalışır ve sonrasında da Taraf Devletlere nihai gözlemlerini ve tavsiyelerini iletir.

Sözleşme'nin İhtiyari Protokolü ise, herhangi bir Taraf Devlet tarafından onaylandığı takdirde, Komite'nin ilave iki izleme usulünü de yüklenmesine olanak verir. Bunlardan ilki, Komite'nin devletin Sözleşme çerçevesinde haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle kişilerce yapılan başvuruları (şikayetleri) aldığı "bireysel başvuru prosedürü";

ikincisi ise Komitenin Sözleşme'nin ağır veya sistematik ihlallerini araştırdığı ve ilgili Taraf Devletin rızası ile araştırmayı derinleştirme amacıyla misyon ziyaretleri gerçekleştirdiği "araştırma prosedürü"dür.

Sözleşme, ayrıca, Sözleşme'nin uygulanmasını değerlendirecek Taraf Devletler Konferansı'nın da kurulmasını öngörmektedir.

Engelli Kişilerin Hakları Komitesi

Sözleşme'nin yürürlüğe girmesini müteakiben Engelli Kişilerin Hakları Komitesi'nin kurulması öngörülmüştür. Komite, devletler tarafından sunulan periyodik raporları incelemekte, bireysel başvuruları ele almakta, araştırmalar yürütmekte ve genel gözlemler ve tavsiyeleri belirlemektedir.

Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihte 12 bağımsız uzmandan oluşan Komitenin üye sayısı, Sözleşme'nin altmış ülke tarafından onaylanmasının ardından 18'e çıkacaktır. Profesyonel yeterliliklerine göre görev yapacak Komite üyelerini ise Taraf Devletler Konferansı seçmektedir. Üyeler, insan hakları ve engelli haklarında yeterlilikleri temelinde ve hakkaniyete uygun bir coğrafi temsil, çeşitli biçimlerdeki uygarlıkların ve hukuk sistemlerinin temsil edilmesi, toplumsal cinsiyet dengesi ve engelli uzmanların katılımı gibi unsurlar göz önünde bulundurularak seçilmektedir.

Devletler, Komite'ye aday gösterecekleri kişilerin seçimini engelli bireylere ve onları temsil eden örgütlere danışarak ve bu grubun müdahil olmalarını sağlayarak gerçekleştirmelidir.

Periyodik raporlar

Sözleşme'ye taraf olan her devlet Sözleşme'nin uygulanmasına yönelik olarak alınan tedbirlere ilişkin kapsamlı bir ön rapor sunacaktır. Bu rapor, Sözleşme'nin bahse konu olan ülkede yürürlüğe girmesinden sonra iki sene içinde sunulmalıdır. Ön rapor;

- ▶ Sözleşme'nin uygulanmasına yönelik anayasal, yasal ve idari çerçeveyi tanıtmalı;
- ▶ Sözleşme'de yer alan her bir hükmün gerçekleştirilmesine yönelik olarak uygulanan politika ve programlara yer vermeli ve
- ▶ Sözleşme'nin onaylanmasının ve uygulanmasının bir sonucu olarak engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesinde ne tür bir gelişme yaşandığını ortaya koymalıdır.

Sözleşme'ye taraf olan her devlet daha sonra en az dört yılda bir ya da Komite talep ettiğinde raporlar sunacaktır. Bu raporlar;

- ▶ Komite tarafından önceki raporlara ilişkin olarak yapılmış nihai gözlemlerde yer verilen kaygıları ve ilgili diğer meseleleri ele almalı;
- ▶ Rapora konu olan süre içerisinde engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesinde kaydedilen gelişmeleri belirtmeli ve

- ▶ Raporla konu olan süre içerisinde hükümetin ve diğer aktörlerin Sözleşme'yi uygulamaları esnasında karşılaşmış olabileceği engellere işaret etmelidir.

Komite, raporların içeriğine ilişkin olarak kurallar belirleyebilir. İlk rapor kapsamlı olmalıdır; bir başka deyişle, Sözleşme'de yer alan hükümlerin tamamının nasıl uygulandığını ayrıntılı bir biçimde açıklamalıdır. Sonraki raporlar ise daha önce sağlanan bilgilerin tekrarlanmasını gerektirmez. Taraf Devletler raporlarını açık, şeffaf, engelli bireylere ve bu bireyleri temsil eden örgütlere danışıldığı ve bu grubun müdahil olmasının sağlandığı bir süreçle hazırlamalıdır.

Periyodik raporların hazırlanması;

- ▶ Hükümetleri insan hakları ve engelli olmaya ilişkin ulusal mevzuatlarını, politikalarını ve programlarını kapsamlı bir biçimde gözden geçirmelerini teşvik etmekte;
- ▶ Her devlerin engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesini düzenli olarak izlemelerini sağlamakta;
- ▶ Hükümetleri kendi performanslarını değerlendirebilecekleri öncelikleri ve göstergeleri belirlemeleri için teşvik etmekte;
- ▶ Hükümetlere sonraki raporları için karşılaştırma imkanları veren ölçütler sağlamakta;
- ▶ Hükümetin performansının kamunun geneli tarafından tartışılması ve denetlenmesi için fırsat sunmakta ve
- ▶ Uygulamada gözden kaçabilecek zorlukları işaret etmektedir.

Periyodik raporların amacı

Periyodik raporlar devletlerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlüklerine uymalarını teşvik etmenin ve hükümetin, insan hakları ulusal kurumlarının ve sivil toplumun ülkedeki engelli bireylerin insan haklarına gösterilen saygının düzeyini değerlendirmelerinin önünü açmaktadır. Komiteye sunulan periyodik raporlar;

- ▶ Hükümetlerin, insan hakları ulusal kurumlarının ve sivil toplumun Sözleşme'de yer alan amaçları ve hakları daha iyi kavrayacakları bir vasıta sunabilmekte;
- ▶ Sözleşme'ye ve ülkedeki engelli bireylerin durumlarına dair farkındalığı artırmakta;
- ▶ Hükümetlerin Sözleşme'nin nasıl daha iyi uygulanabileceğine ilişkin bağımsız ve uluslararası bir komitenin uzmanlığından yararlanmasına olanak sağlamakta;
- ▶ Ülkedeki iyi örneklerle ve deneyimlere işaret etmekte;

- Komiteye sunulan tüm periyodik raporlar ve Komitenin nihai gözlemleri kamuya açık belgeler olduğundan, hükümetlere diğer devletlerin iyi uygulamaları ve deneyimlerinden faydalanma olanağı sağlamakta;
- Hükümetlere, insan hakları ulusal kurumlarına ve sivil toplumda mevzuat, politikalar ve programlar dahil olmak üzere gelecekte atılacak adımlara dair yetkin bir rehber sunmakta ve
- Birleşmiş Milletler aracılığıyla gerçekleştirecek olanlar başta olmak üzere uluslararası işbirliğine hangi alanlarda ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

Raporların Parlamenter Denetimi: Güney Afrika Deneyimi

Sözleşme’de öngörülen Komite ve raporlama mekanizmaları Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nde (CEDAW) yer alan yapıya benzemektedir. Parlamenterler bu raporları çeşitli biçimlerde denetleyebilmektedir. Örneğin, Güney Afrika’da CEDAW Komitesi’ne devlet tarafından sunulan raporların tamamının (aslında bu uygulama diğer tüm izleme organlarına sunulan raporlar için de geçerlidir) Parlamento’da görüşülmesi şartı vardır. Parlamento, aynı zamanda, bu raporların sivil toplum aktörlerinin görüşleri de dahil olmak üzere geniş bir çerçeveyi kapsamalarını sağlamakla sorumludur. Bu amaçlara yönelik olarak Parlamento’da görüşmeler ve kamuya açık oturumlar düzenlenmekte, bakanlar bu toplantılara davet edilmekte ve belgeler talep edilmektedir. Benzer bir biçimde, bu oturumlar için çeşitli birimlerden ve yurttaş gruplarından da raporlar istenmektedir. Güney Afrika’daki parlamento üyeleri CEDAW Komitesi görüşmelerine katılan ulusal delegasyonların içinde yer almakta; böylelikle, Komite’nin müteakip tavsiyelerine ilişkin olarak daha derinlikli bir kavrayışa sahip olmaktadır. Parlamento, aynı zamanda bu tavsiyelerin ulusal düzeyde hayata geçirilmesini sağlamada da önemli bir rol oynamaktadır.¹

¹. 21. Yüzyılda Parlamento ve Demokrasi: İyi Örneklerle Dair Bir Kılavuz (Cenevre, Parlamentolararası Birlik, 2006) adlı yayından alınmıştır.

Periyodik raporların takibi

Komite, sunulan raporu değerlendirdikten ve nihai gözlemleri ile tavsiyelerini belirledikten sonra, bulgularını teknik destek bağlamında gerçekleştirilecek bir takibin yapılması için Birleşmiş Milletlerin uzmanlaşmış kuruluşlarına, fonlarına ve programlarına iletebilir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Uluslararası Çalışma

Örgütü (ILO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) gibi Birleşmiş Milletler bünyesinde çalışan organlar ile Dünya Bankası gibi birçok kuruluşun yetki alanları engelli haklarıyla ilgili faaliyetleri de kapsamaktadır. Söz konusu kurumların ve diğer kuruluşların dahil edilmesiyle devletler ve Komite periyodik raporların engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesini sürdürülebilir bir şekilde geliştirmesini sağlayabilir.

Çocuk Hakları Komitesi ve engelli çocukların hakları

Çocuk Hakları Komitesi, insan hakları ve engelli olma alanında Birleşmiş Milletler bünyesinde yer alan insan hakları sözleşmesi organları içinde en aktif olarak faaliyet gösteren organdır. Komite, devletlerden sistematik bir biçimde ülkelerindeki engelli çocukların haklarının hayata geçirilmesine dair bilgi talep etmektedir. Komite, Eylül 2006 tarihinde, engelli çocukların Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan haklarından tam anlamıyla yararlanmalarında ciddi güçlükler çektiğini belirtmiş ve bu haklardan etkili bir biçimde yararlanılmasının önündeki temel güçlüğün engelli olmaktan kaynaklanmadığını; aksine, engelli çocukların her gün karşı karşıya kaldığı sosyal, kültürel, tutumsal ve fiziksel bariyerlerin bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Komite, devletlere doğum kaydı, aile çevresine ilişkin bilgiye erişim, alternatif bakım, temel sağlık ve refah, eğitim ve dinlenme, çocuk adaleti ve sömürü ve istismarın engellenmesi gibi konularda rehberler ve ilkeler de sunmuştur.

Taraf Devletler Konferansı

Sözleşme'yi onaylayan devletler Sözleşme'nin uygulanmasıyla ilgili her türlü konuyu görüşmek üzere bir Taraf Devletler Konferansı'nda düzenli olarak biraraya gelecektir. Taraf Devletler Konferansı'nın ilki Sözleşme'nin yürürlüğe girmesini müteakiben altı ay içinde yapılır. Sözleşme, Konferans'ın usulleri ya da ayrıntılarına ilişkin herhangi bir kural belirlememiştir.

Engelli bireylerin haklarının izlenilmesindeki diğer mekanizmalar

Engelli bireylerin haklarını koruyan insan hakları sözleşmelerinin tamamının, bu sözleşmeler çerçevesinde kurulan bağımsız uzmanlar komiteleri vasıtasıyla, yetki alanlarına giren her türlü konuda engelli bireylerin haklarını izleme rolü de bulunur. Örneğin, İnsan Hakları Komitesi'nin Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerdeki engelli bireylerin medeni ve siyasal haklarını izleme

yetkisi bulunmaktadır. Benzer bir biçimde, Çocuk Hakları Komitesi'nin de engelli çocukların haklarının hayata geçirilmesini izleme yetkisi vardır.

Parlamenteerler için **Kontrol Listesi**

Periyodik raporlamanın daha etkili yapılmasını nasıl sağlayabilirim?

Parlamenteerlerin hükümetin Sözleşme çerçevesindeki rapor sunma sorumluluğuna riayet etmelerini sağlamada önemli bir rolü bulunmaktadır. Siz de bu amaçla:

- Hükümetin ön ve müteakip raporları zamanında hazırlamasını sağlayabilirsiniz.
- Raporların, engelli bireylerin oturumlar ya da benzeri diğer danışma mekanizmaları vasıtasıyla tam katılımlarının sağlanarak yazılması yönünde ısrarlı çabalarda bulunabilirsiniz.
- Raporların sunulmasının gecikmesi halinde hükümetten bu gecikmenin nedenlerine ilişkin açıklama talep edebilir ve gerektiği takdirde, hükümete rapor sunma yükümlülüğünü yerine getirmesini hatırlatan parlamenteer usulleri kullanabilirsiniz.
- Raporların hazırlanmasına, ilgili parlamenteer komisyona üye olmak gibi çeşitli yollarla aktif olarak katılabilirsiniz.
- Raporların, engelli bireylerin hakları lehine parlamento tarafından alınan her türlü tedbiri içermesini sağlayabilirsiniz.
- Komite'nin nihai gözlemlerinin en geniş biçimde yaygınlaştırılmasını sağlamak için ısrarlı çabalarda bulunabilirsiniz.
- İlgili bakanlıkları, Komite'nin nihai gözlemlerine uygulamaları için teşvik edebilirsiniz.
- Sözleşme'nin uygulanmasındaki belli başlı engellerin takip edilmesi için ilgili bakanlara Parlamento'nda sorular yöneltebilirsiniz.
- Komite'nin nihai gözlemlerinde yer alan konuları meclis içinde ve dışında düzenleyeceğiniz oturum veya tartışmalarla yaygınlaştırabilirsiniz.

İhtiyari Protokol

İhtiyari bir protokol, ana sözleşmenin kapsamadığı veya yeterince kapsayamadığı konuları ele alan ve ana sözleşmeye bağlı bir hukuki belge anlamına gelir. Bu belgeler, her zaman olmasa da, genellikle yalnızca ana sözleşmeye taraf devletlerin onaylarına ya da katılımlarına açıktır. “İhtiyari” kavramından kastedilen durum ise devletlerin ana sözleşmeye taraf olsalar bile protokollere taraf olma zorunlulukları bulunmamasıdır.

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'nin İhtiyari Protokolü, Sözleşme'nin uygulanmasını güçlendirecek iki usul getirmektedir. Bu usuller bireysel başvuru prosedürü ve araştırma prosedürüdür.

Bireysel başvuru prosedürü

Bireysel başvuru prosedürü, İhtiyari Protokol'e taraf olan bir devletteki kişilerin ya da kişi gruplarının devletin Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerinden herhangi birini ihlal ettiğinde Engelli Kişilerin Hakları Komitesi'ne şikayette bulunmalarına olanak verir. Bu tür şikayetler “başvuru” olarak adlandırılır. Komite başvuruyu aldıktan sonra incelemesini yapar, konuya ilişkin varsa görüşlerini ve tavsiyelerini belirler ve ilgili devlete iletir. Bu görüşler ve tavsiyeler Komite'nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunduğu ve kamuya açık raporlarında yer alır. Bireysel başvuru prosedürü genellikle yazılı olarak gerçekleştirilir. Bunun anlamı söz konusu bu prosedürler esnasında şikayetçinin kendisinin ya da hakkında şikayette bulunan devletin Komite'nin huzuruna çıkmak gibi bir durumu olmaması ve bütün iletişimler ve usullerin yazılı olarak gerçekleştirilmesidir.

“İhtiyari bir protokol, kuşkusuz ki, sözleşme organlarınca halihazırda yürütülen izleme sistemini güçlendirecektir. Daha da önemlisi, devletlerin mağdur olmuş kişilere etkili hukuk yolları ve giderimler sağlarken neleri yerine getirmesi gerektiğini- ve gerekmediğini- açıklığa kavuşturacaktır. İhtiyari protokolün, nihayetinde gereksiz derecede kalıplaştırılmış hak kategorilerini ayrıştırmada ve medeni, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal hakları bir bütün olarak görmemizde bir adım teşkil edilmesini ümit ediyorum.”

Louise Arbour, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri

Komite'ye yapılan tüm başvurular kabul edilmeyebilir. Eğer

- ▶ Başvuruda bulunan kişinin adı belirtilmemişse;
- ▶ Başvuru, Sözleşme hükümlerini istismar ediyor ya da bu hükümlerle çelişiyorsa;
- ▶ Aynı başvuru Komite tarafından halihazırda incelenmişse;

- ▶ Aynı başvuru bir başka uluslararası soruşturma prosedürü çerçevesinde incelenmiş ya da incelenmekteyse;
- ▶ Bütün iç hukuk yolları tüketilmemişse;
- ▶ Başvuru mesnetsiz ise ya da yetersiz bir şekilde temellendirilmişse;
- ▶ Başvurunun konusunu oluşturan olaylar Taraf Devlet için protokolün yürürlüğe girdiği tarihten önce meydana gelmiş ve sona ermişse, Komite yapılan başvuru hakkında kabul edilemezlik kararı verebilir.

Bireysel başvuru süreci

Bireysel başvuru süreci aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır.

- ▶ Komite şikayeti alır.
- ▶ Şikayetin kabul edilebilirliğini değerlendirir. Bazı hallerde şikayete ilişkin olarak kabul edilebilirlik kararını ve esastan incelemeyi aynı zamanda gerçekleştirebilir. Bir başka deyişle, şikayetin kabul edilmesine dair kararı (kabul edilebilirlik) ve devletin yükümlülüklerini ihlal edip etmediğine ilişkin değerlendirmesini (esastan inceleme) aynı anda verebilir.
- ▶ Şikayet, gizlilik ilkesine riayet edilerek devlete iletilir.
- ▶ Devlet, altı ay içinde konuya ilişkin yazılı açıklamalarını ya da beyanlarını sunar ve halihazırda sağlandıysa, atılan tazmin edici ve benzeri diğer adımları belirtir.
- ▶ Şikayetçiye devletin gözlemlerine ilişkin yorumda bulunma fırsatı sağlanır.
- ▶ Komite, şikayetçinin korunması için devletin ihtiyati tedbirler almasını talep edebilir.
- ▶ Şikayet, Komite tarafından kapalı bir oturumda görüşülür.
- ▶ Komite, varsa, öneri ve tavsiyelerini devlete ve şikayetçiye iletir ve çoğu zaman devletlerden aldıkları tedbirlerin sonuçlarına ilişkin bilgi sunmalarını talep eder.
- ▶ Komite, öneri ve tavsiyelerini raporunda yayınlar.

Bireysel başvuru prosedürlerini yürüten diğer komiteler de, giderek artan bir biçimde, buldukları öneri ve tavsiyelere ilişkin olarak ne türlü işlemler yapıldığına dair bir bilginin devletler tarafından kendilerine bildirilmesini talep etmektedir.

Araştırma Prosedürü

Komite, Sözleşme'ye taraf olan bir devletin Sözleşme'nin hükümlerini ağır veya sistematik bir şekilde ihlal ettiğini gösteren güvenilir bilgiler alması halinde, söz konusu Taraf Devletin bu bilgilerin incelenmesi için gözlemlerini sunmak suretiyle işbirliği yapmasını isteyebilir. Komite, Taraf Devletin sunduğu gözlemleri ve ilgili diğer güvenilir bilgileri inceledikten sonra bir ya da daha fazla üyesini bir araştırma yapmak ve acil olarak bir rapor hazırlamakla görevlendirebilir. Bu araştırma, gerektiği takdirde ve

İnsan Hakları Komitesi engelli bireylerden gelen bireysel başvuruları ele almaktadır

Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne uyumu izlemekle görevli olan İnsan Hakları Komitesi, daha önce engelli bireylerin hakları ile ilgili bireysel başvuruları ele almıştır.

Komite, 1995 tarihli Hamilton Jamaika davasında, idam hüccresinde tutulan engelli bir mahkuma yapılan muameleyi ve hücredeki tutulma koşullarını görüşmüştür. Söz konusu davadaki başvurucu, her iki bacağı felçli ve yatağına geçme konusunda ciddi zorluklar yaşayan bir kişidir. Komite, hapisane yetkililerinin başvurusunun engelli olma durumunu dikkate almayıp, bu durumla ilgili uygun düzenlemeleri yapmamış olmasını, başvurusunun insanca ve kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı gösterilerek davranılma hakkını ve dolayısıyla da Sözleşme'nin 10(1). maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir.

1994 tarihli Clement Francis Jamaika davasında ise Komite devletin idam cezasına çarptırılan bir mahkumun kötüleşen ruh sağlığını tedavi etmemesini ve psikiyatrik rahatsızlığının iyileştirilmesi için gerekli adımları atmamasını mağdurun Sözleşme'nin 7. ve 10(1). Maddeleri çerçevesindeki haklarının ihlali olduğu sonucuna varmıştır.

İltica başvurusunun değerlendirildiği süreçte Avustralya makamları tarafından alıkonulan İranlı bir sığınmacının durumunun ele alındığı 1999 tarihli C. Avustralya davasında ise Komite, başvurusunun ruh sağlığının kötüleşmesine rağmen alıkonulmaya devam edilmesinin, Sözleşme'nin 7. Maddesinin (işkence ve zalimane, gayri-insani ve aşağılayıcı muamele) ihlali olduğuna karar vermiştir. İnsan Hakları Komitesi, ayrıca, başvurusunun muhtemelen etkili bir tedavi alamayacağı İran İslam Cumhuriyeti'ne sınırdışı edilmesinin de 7. Maddenin ihlali anlamına geleceğini belirtmiştir.

İlgili Taraf Devletin rızası ile, söz konusu ülkeye yapılacak bir ziyareti de içerebilir. Komite, bu araştırmanın bulgularını incelemesinin ardından, bu bulguları ve görüşlerini ilgili Taraf Devlete, yanıt ve gözlemlerini altı ay içinde Komiteye sunması şartıyla, iletir. Araştırmalar gizli yürütülür ve söz konusu Taraf Devletin tam işbirliği ile gerçekleştirilmelidir.

Söz konusu Taraf Devlet kendi gözlemlerini iletebileceği altı aylık sürenin ardından Komite, ilgili Taraf Devletten araştırma ile ilgili olarak yapılan işlere dair ayrıntılı bir bilgiyi kendisine sunmasını isteyebilir. Komite, tüm bu süreçleri müteakiben Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunacağı raporunda özet bulgularını yayınlar. Söz konusu Taraf Devletin rızası ile araştırmaya ilişkin hazırlanan raporun tamamı da yayınlanabilir.

İhtiyari Protokolü onaylayan bir devlet araştırma prosedürünün “dışında kalmayı” tercih edebilir. Bir başka ifadeyle, herhangi bir devlet Protokolü imzaladığı, onayladığı ya da Protokol'e katıldığı tarihte, Komite'nin araştırma yürütme yetkisini tanımadığını beyan edebilir. Bununla birlikte, bir devlet araştırma prosedürünün “dışında kaldığını” beyan etmiş olsa bile, İhtiyari Protokol'e taraf olan bütün devletler bireysel başvuru prosedürünü tanımakla yükümlüdür.

Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin büyük bir bölümü ihtiyari başvuru prosedürlerini içermektedir. Benzer bir biçimde, bazıları araştırma prosedürlerine yer vermektedir. Aşağıda yer alan uluslararası belgeler bireysel başvuru prosedürlerini içermektedir:

- ▶ Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin İhtiyari Protokolü
- ▶ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
- ▶ İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezalandırmaya Karşı Sözleşme ve İhtiyari Protokolü
- ▶ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
- ▶ Bütün Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme
- ▶ Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (henüz yürürlükte değil).

Aşağıda yer alan uluslararası sözleşmeler ise araştırma prosedürlerine yer vermektedir:

- ▶ İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezalandırmaya Karşı Sözleşme
- ▶ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
- ▶ Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (henüz yürürlükte değil).

Hızlı bir bakışla bireysel başvuru ve soruşturma prosedürleri

Bireysel başvuru prosedürü

- ▶ Devletin engelli bireylerin haklarını ihlal ettiği ve iç hukuk yollarından bir giderim elde edilemediği durumlarda, bireysel vakalar için özgül giderimlerin sağlanması fırsatını yaratır;
- ▶ Ulusal düzeyde adalete erişemeyen engelli bireyler için uluslararası düzeyde bir başvuru imkanı sunar;
- ▶ Komite'nin farklı ulusal düzeylerde daha etkin giderimlerin sağlanması gerekliliğini vurgulamasına olanak verir;
- ▶ Engelli bireylerin haklarının nasıl daha iyi desteklenip korunabileceğine ilişkin olarak Komite'nin yeni bir içtihat geliştirebilmesini sağlar ve
- ▶ Devletlere, Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerinin neleri içerdiğini tespit

etmelerinde ve bu yükümlülükleri yerine getirmelerinde yardımcı olur.

Soruşturma prosedürü

- ▶ Komite'nin engelli bireylerin haklarının sistematik ve yaygın bir biçimde ihlal edilmesini ele almasını sağlar;
- ▶ Komite'ye engelli bireylere yönelik olarak gerçekleştirilen ayrımcılığın yapısal nedenleriyle mücadele alınacak tedbirleri tavsiye etmesine olanak verir;
- ▶ Komite'ye engelli bireylerin haklarına daha fazla saygı gösterilmesi için geniş kapsamlı tavsiyelerde bulunma fırsatı sunar ve
- ▶ Komite'nin engelli bireylerin haklarının tam olarak kullanılmasının önündeki bariyerlerin ortadan kaldırılmasında devletlerle birlikte çalışmasına imkan verir.

Yukarıda anılan sözleşmelerin tamamı bu sözleşmelere ilişkin prosedürleri onaylayan devletlerde ikamet eden engelli bireylerin yapacağı başvurulara açık olsa da, hiçbirinde doğrudan engelli bireyleri ele alan bir usul bulunmamaktadır. Benzer bir biçimde sözleşmeler çerçevesinde kurulmuş komitelerin tamamında insan hakları uzmanları yer alsa da, insan hakları ve engelli olmaya ilişkin bir deneyim sahibi olma zorunluluğu yoktur. İşte Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'nin İhtiyari Protokolü, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü, özel olarak engelli bireylerin haklarının korunmasına yönelik prosedürler sağlamaktadır.

İhtiyari Protokol'e Taraf Olunması

İhtiyari Protokol, devletleri Sözleşme'yi etkili bir biçimde uygulamaları, yerel düzeyde daha fazla hukuk yolu sağlamaları ve ayrımcı yasalar ile uygulamaları ortadan kaldırmaları yönünde teşvik etmekte ve taraf devletleri Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerinden mesul tutacak ilave güvenceleri sağlayan ek bir taahhüt anlamına gelir.

İhtiyari Protokol devletlerin;

- ▶ Engelli bireylere yönelik halihazırdaki koruma mekanizmalarını iyileştirmekte;
- ▶ Mevcut koruma mekanizmalarını artırmakta;
- ▶ Engelli bireylerin haklarını korunması ve teşvik edilmesi için atması gereken adımlara ilişkin kavrayışını pekiştirmekte;
- ▶ Komitenin herhangi bir ihlal bulmadığı hallerde devletin tedbirlerinin yerinde olduğunu ortaya koymakta;
- ▶ Ayrımcı yasalar, politikalar ve uygulamaları değiştirmesini teşvik etmekte ve
- ▶ Engelli bireylerle ilişkili insan hakları standartlarına dair toplum genelinde farkındalığı artırmada kullanabileceği bir vasıta teşkil etmektedir.

İhtiyari Protokol'ün imzalanmasına ve onaylanmasına ya da İhtiyari Protokol'e katılınmasına dair usuller Sözleşme'de öngörülen usulle aynı olmasına rağmen, İhtiyari Protokol, Sözleşme'de yer alan 20 onay gerektiren katılım hükmünün aksine, yalnızca 10 devletin onaylaması veya katılması ile yürürlüğe girmektedir. El kitabının dördüncü bölümü Sözleşme'nin imzalanması ve onaylanması ya da Sözleşme'ye katılınmasına dair usulleri ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Sözleşme'yi destekleyen Birleşmiş Milletler Sekreteryası

Engelli Kişilerin Hakları Komitesi, İsviçre'nin Cenevre kentinde bulunan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi tarafından desteklenmektedir. Taraf Devletler Konferansı ise New York'ta bulunan Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Birimi'nce desteklenir.

İletişim Bilgileri

Committee on the Rights of Persons with Disabilities

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

UNOG-OHCHR

1211 Geneva 10

SWITZERLAND

E-mail: crpd@ohchr.org

(Lütfen konu bölümüne "bilgi talebi" ibaresi ekleyiniz)

Conference of States parties

Secretariat for the Convention on the Rights of Persons with Disabilities

Department of Economic and Social Affairs

Two United Nations Plaza

New York, NY, 10017

United States of America

Fax: +1-212-963-0111

E-mail: enable@un.org

Parlamenteerler için Kontrol Listesi

İhtiyari Protokol'e ilişkin farkındalığı nasıl arttırabilirim?

- Hükümetin Protokol'e taraf olma niyetinin olup olmadığını araştırabilir ve böyle bir niyet yoksa, neden olmadığını sorabilirsiniz.
- Parlamento'da hükümetin İhtiyari Protokol'le ilişkili olarak ne tür faaliyetlerde bulunacağına dair sorular yöneltebilirsiniz.
- Konuya ilişkin kanun tasarıları sunabilirsiniz.
- İhtiyari Protokol'le ilgili olarak Parlamento'da tartişmaların yapılmasını teşvik edebilirsiniz.
- Televizyon, radyo, basın ve kamuya açık toplantılar gibi vasıtalarla gerçekleştirilecek sistemli bir kampanya ile kamusal tartişmaların başlamasını sağlayabilirsiniz.
- İhtiyari Protokol'ün resmi dil(ler)e çevrilmesini ve yaygın bir biçimde dağıtımını sağlayabilirsiniz.
- İhtiyari Protokol ve Protokol'ün öngördüğü prosedürlere ilişkin basit bir bilginin yerel dillere çevrilmesini ve herkes için erişebilir formatlarda bulunmasını sağlayabilirsiniz.
- Parlamentoerler, hükümet yetkilileri ve sivil topluma yönelik olarak İhtiyari Protokol konulu çalıştaylar ve bilgilendirme seminerleri düzenleyebilir ve bu faaliyetlere katkıda bulunabilirsiniz.
- Engelli bireyleri temsil eden örgütler ve insan hakları kuruluşları ile temaslarda bulunup, ilişkiler kurabilirsiniz.
- 3 Aralık Dünya Engelliler Gün'ünü İhtiyari Protokol'ün imzalanmasını ve onaylanmasını teşvik edici bir fırsat olarak kullanabilirsiniz.
- Hakları ihlal edilen engelli bireyleri İhtiyari Protokol'ü kullanmaları için teşvik edebilirsiniz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Sözleşme'ye ve İhtiyari Protokol'e taraf olma süreci

Uluslararası bir sözleşmenin ulusal mevzuata dahil edilmesi ülkelerdeki parlamenter sistemlere ve usullere göre değişiklik gösterir. Ancak devletler her türlü durumda Sözleşme'ye ve İhtiyari Protokol'e taraf olmak için bir dizi adımlar atmak durumundadır. Bu süreçler uluslararası hukukta standart haline gelmiş olan uygulamalardır.

Sözleşme'ye Katılma Süreci

Sözleşme'nin imzalanması

Bir devlet Sözleşme'ye ve İhtiyari Protokol'e ya söz konusu belgeleri imzalayıp onaylamak suretiyle ya da bu belgelere katılımda bulunma yoluyla taraf olur. Bölgesel bir entegrasyon kuruluşu ise Sözleşme'ye ve İhtiyari Protokole ya söz konusu belgeleri imzalayıp katılma arzusunu resmi olarak teyit etmek suretiyle ya da katılımda bulunma yoluyla taraf olabilir.

İhtiyari Protokol'ü imzalamanın ve onaylamanın ön şartı ise Sözleşme'yi imzalayıp onaylamaktır. Bir sözleşmeye taraf olma sürecindeki ilk adım o Sözleşme'yi imzalamaktır. Devletler ve Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyon kuruluşları İhtiyari Protokol'ü imzalayabilirler. Sözleşmeyi imzalayan ve imzacı sıfatını alan herhangi bir devlet ya da bölgesel entegrasyon kuruluşu İhtiyari Protokol'ü de imzalayabilir. Ancak bir ülke Sözleşme'ye ya da İhtiyari Protokol'e katılmışsa önceden imza koyma şartı aranmaz.

Bir devlet Sözleşme'yi ya da İhtiyari Protokol'ü her zaman imzalayabilir. İmza süreci Birleşmiş Milletler'in New York'ta bulunan Genel Merkezi'ndeki Hukuki İşler Dairesi tarafından tertip edilir. Bazı sözleşmeleri imzalamada bir zaman kısıtı bulunsa da, Sözleşme ve İhtiyari Protokol'ü her zaman imzaya açıktır.

Sözleşme'yi imzalamanın anlamı

Sözleşme ve İhtiyari Protokol basit bir imza usulü öngörür. Bunun anlamı, sözleşmenin imzalanmasının hemen ardından imzacı devlete ya da bölgesel entegrasyon kuruluşuna yönelik olarak yasal bir yükümlülüğün doğmamasıdır. Ancak, devletler ya da bölgesel entegrasyon kuruluşları Sözleşme'yi ya da İhtiyari Protokol'ü imzalayarak sözleşmeye bilahare bağlı olacaklarına dair niyetlerini belirtirler. Sözleşme'nin imzalanması, imza ve onay ya da imza ve muvafakat verilmesi arasındaki sürede Sözleşme'nin hedefini ve amacını ilga edebilecek fiillerden kaçınma yükümlülüğünü de doğurmaktadır.

Sözleşme ya da İhtiyari Protokol'ü kimler imzalayabilir?

Devlet Başkanları, Başbakanlar veya Dışişleri Bakanları veya böyle sığata sahip ya da bahsi geçen kişilerce tam olarak yetkilendirilmiş diğerk kişiler Sözleşme'yi ve/veya İhtiyari Protokol'ü imzalayabilirler.

Sözleşme'yi imzalayacak diğerk kişilere, yukarıda anılan kişilerce düzenlenen ve bahsi geçen temsilciyi Sözleşme'yi ya da İhtiyari Protokol'ü imzalamaya açıkça yetkili kılan uygun ve tam yetkilerle donatılması gerekmektedir.

Sözleşme'yi ve/veya İhtiyari Protokol'ü bir temsilci aracılığıyla imzalamaya niyetlenen devletler ya da bölgesel entegrasyon kuruluşları tam yetkilerin verildiğini belirtilen belgenin kopyalarını aşağıda yer alan adrese önceden iletmeleri beklenir:

Treaty Section
Office of Legal Affairs
United Nations Headquarters
New York, New York
United States of America
Tel: + 1 212 963 50 47
Fax: + 1 212 963 36 93
E-mail: treaty@un.org

Muvafakat beyanı

Bir devlet, Sözleşme'ye ya da İhtiyari Protokol'e taraf olabilmek için söz konusu belgelerde yer alan yasal hak ve yükümlülükleri üstlenme arzusunu somut bir fiille ortaya koymalıdır. Başka bir ifadeyle belirtmek gerekirse, bir devlet Sözleşme ve İhtiyari Protokol'e bağılı kalacağına dair bir muvafakat beyanında bulunmalıdır.

Devletler, Sözleşme ve İhtiyari Protokol hükümleri çerçevesinde çeşitli yollarla muvafakat beyanında bulunabilirler. Söz konusu bu yollar aşağıdaki gibidir:

- ▶ Onaylama (devletler)
- ▶ Katılım (devletler ve bölgesel entegrasyon kuruluşları)
- ▶ Resmi teyit (bölgesel entegrasyon kuruluşları)

Sözleşme ve İhtiyari Protokol'e ilişkin olarak yapılacak muvafakat beyanı, devletlerin bu belgelerde yer alan yükümlülükleri üstlenme niyetlerini ortaya koyan bir fiil anlamına gelmektedir.

Onaylama süreci

► Uluslararası düzeyde onay

Hem Sözleşme ve hem de İhtiyari Protokol imzacı devletlere onaya tabi bir muvafakat beyanında bulunma olanağı verir. Devletler uluslararası düzeydeki onayın ardından Sözleşme ile hukuken bağlı duruma gelir.

► Ulusal düzeyde onay

Bir sözleşmenin uluslararası düzeyde onaylanması o sözleşmenin ulusal düzeyde onaylanmasıyla karıştırılmamalıdır. Bir devlet sözleşmeye ilişkin olarak uluslararası düzeyde muvafakat beyanında bulunmadan önce sözleşmeyi kendi anayasal ya da yasal hükümleri uyarınca ulusal düzeyde onaylaması gerekebilir. Örneğin, bir devletin Anayasası, o devletin sözleşmeye ilişkin olarak uluslararası düzeyde muvafakat beyanında bulunduğunu gösterecek herhangi bir fiile kalkışmadan önce parlamentonun Sözleşme'nin şartlarını değerlendirmesi ve karar vermesi koşulunu getirmiş olabilir. Bununla birlikte, tek başına ulusal düzeyde gerçekleştirilen bir onay, söz konusu devletin uluslararası düzeyde sözleşmenin hukuken bağlayıcılığını kabul etme niyetini tesis etmede yeterli olmayacaktır. İşte ulusal prosedürlere bağımsız olarak uluslararası düzeyde bir onayın verilmesi bu nedenden ötürü hala gereklidir.

Bölgesel entegrasyon kuruluşlarının onaylama süreci

Sözleşme ve İhtiyari Protokol, Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyon kuruluşlarına söz konusu belgeleri imzalayıp "resmi teyit" vererek muvafakat beyanında bulunmalarına olanak verir. Resmi teyit pratikte onaylama ile aynı sonucu doğurur. Dolayısıyla, bölgesel bir entegrasyon kuruluşu, resmi teyidin verilmesini müteakiben Sözleşme ve/veya İhtiyari Protokol ile hukuken bağlı duruma gelir.

Katılım

Bir devlet ya da bölgesel bir entegrasyon kuruluşu, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine katılım belgesini emanet etmek suretiyle de Sözleşme'ye veya İhtiyari Protokol'e ilişkin olarak muvafakat beyanında bulunabilir.

Katılım, hukuki sonuçları bakımından onaylama ile aynı etkiye sahiptir; ancak uluslararası hukuk uyarınca bağlayıcı yasal yükümlülüklerin oluşması için öncelikle imzalama aşamasını da gerektiren onaylamanın aksine, katılım yalnızca katılım belgesinin emanet edilmesinden ibaret olan tek bir adımla gerçekleşir.

Onaylama, resmi teyit veya katılım belgeleri

Bir devlet Sözleşme'yi ya da İhtiyari Protokol'ü onaylamak ya da bu belgelere katılmak istediğinde veya bölgesel bir entegrasyon kuruluşu

İmza, onay, resmi teyit ve katılım arasındaki farklar

İmza, bir devletin Sözleşme ve/veya İhtiyari Protokol ile bilahare bağlı olacağı niyetini ortaya koymak için atacağı adımları belirten bir usuldür. Sözleşme'nin imzalanması, imza ve muvafakat verilmesi arasındaki süre içinde Sözleşme'nin hedefini ve amacını ilga edebilecek fiillerden kaçınma yükümlülüğünü de doğurur.

Onay, bir devleti çeşitli çekince, yorum ve beyanlar çerçevesinde Sözleşme'yi ve/veya İhtiyari Protokol'ü uygulaması yönünde hukuken bağlayan bir usuldür.

Resmi teyit, bölgesel bir entegrasyon kuruluşunu Sözleşme'yi ve/veya İhtiyari Protokol'ü uygulaması yönünde hukuken bağlamaktadır.

Katılım ise, bir devleti ya da bölgesel bir entegrasyon kuruluşunu Sözleşme'yi ve/veya İhtiyari Protokol'ü uygulamaları yönünde hukuken bağlamaktadır.

Sözleşme'ye ya da İhtiyari Protokol'e ilişkin olarak resmi bir teyitte bulunmak ya da bu belgelere katılmak istediğinde, bahsi geçen bu belgelere ilişkin olarak Devlet Başkanı, Başbakan ya da Dışişleri Bakanı tarafından imzalanmış onay, resmi teyit veya katılım belgesini tanzim ve tevdi etmelidir.

Bu tür belgelere ilişkin sabit bir form bulunmasa da, belgeler aşağıdaki öğeleri içermelidir:

- ▶ Sözleşme'nin ve/veya İhtiyari Protokol'ün başlığı, tarihi ve nihayetlendirildiği yer;
- ▶ Sözleşme'yi imzalayan kişinin adı soyadı ve unvanı;
- ▶ Hükümetin, devleti namına, Sözleşme ve/veya İhtiyari Protokol ile bağlı bulunacağını ve söz konusu belgelerde yer alan hükümlere hüsnüniyetle uyacağını ve üstleneceğini herhangi bir muğlaklığa yer bırakmayacak bir şekilde ifade ettiği bir niyet beyanı ve
- ▶ Devlet Başkanı, Başbakan veya Dışişleri Bakanı veya böyle sığata sahip ya da bahsi geçen kişilerce tam olarak yetkilendirilmiş bir başka kişinin imzası (resmi mühür yeterli değildir).

Onay, resmi teyit veya katılım belgesi, ancak ve ancak, ilgili devletin ya da bölgesel entegrasyon kuruluşunun bu belgeyi Birleşmiş Milletler'in New York'da bulunan Genel Merkezi'ndeki BM Genel Sekreteri'ne emanet etmesiyle yürürlüğe girer.

Devletler ya da bölgesel entegrasyon kuruluşları bu tür belgeleri, ilgili süreçlerin ivedilikle yürütülmesini sağlamak için, Birleşmiş Milletler Sözleşmeler Bölümü'ne teslim etmelidir (Sözleşme Bölümü'nün iletişim

bilgileri için lütfen yukarıdaki satırlara bakınız). Devletler ya da bölgesel entegrasyon kuruluşları, mümkün olduğu takdirde, diğer dillerde teslim edilen belgelerin İngilizce ve/veya Fransızca dillerinde yapılmış nezaket çevirilerini de sunmalıdır. Bu çeviriler söz konusu belgelerin gecikmeye mahal verilmeksizin işleme konulmalarını sağlamaktadır.

Onaylama sürecinde Parlamantonun rolü

Parlamentolar onaylama sürecinde anahtar bir role sahiptir. Her ne kadar yürütmenin temsilcisi konumunda olan Devlet Başkanı, Başbakan ya da Dışişleri Bakanı sözleşmeleri imzalayıp onaylasa da, birçok ülkede onaylamaya ilişkin nihai karar yetkisi onaylama sürecini tasdik edecek parlamentoya verilmiştir. Bu durum özellikle kıta Avrupası hukuk sistemine sahip ülkelerde geçerlidir. Ancak Anglo-Sakson hukuk geleneğinin uygulandığı birçok ülkede sözleşme yapma yetkisi genellikle yürütmeye verilmiştir ve parlamentoların onaylama sürecindeki rolleri daha kısıtlıdır. Uluslararası sözleşmelerin sayılarının giderek artması ve daha geniş konuları kapsaması iç hukuk ve iç politikada oldukça somut sonuçlar doğurduğundan, dünyanın tüm ülkelerindeki parlamentolar yürütmenin sözleşme yapabilme imtiyazı ile daha fazla alakadar olmaktadır. Parlamentoların bu bağlamda atabileceği muhtemel adımlara ilişkin kontrol listesine bu bölümün sonunda yer verilmiştir.

Sözleşme'nin ve İhtiyari Protokol'ün yürürlüğe girmesi

Sözleşme ve İhtiyari Protokol yürürlüğe girdiği andan itibaren taraf devletler için hukuken bağlayıcı olurlar.

- ▶ Sözleşme ve İhtiyari Protokol, yürürlüğe girme bakımından iki farklı süreç gerektiğinden, iki farklı zamanda yürürlüğe girmiştir.
- ▶ Sözleşme yirminci onay veya katılım belgesinin sunulmasından, İhtiyari Protokol ise onuncu katılım veya onay belgesinin sunulmasından sonraki otuzuncu günde yürürlüğe girmiştir.

Sözleşme ve İhtiyari Protokol'ün, uluslararası, ulusal ve bölgesel düzeyde yürürlüğe girmesini müteakiben, Sözleşme, bu belgeleri onaylayan her devlet veya bölgesel entegrasyon kuruluşu için onay belgesinin sunulmasından sonraki otuzuncu günde yürürlüğe girer.

Onay sürecine ilişkin daha ayrıntılı bir bilgi için Hukuki İşler Dairesi'nin <http://untreaty.un.org> adresini ziyaret edebilirsiniz.

Sözleşme ve İhtiyari Protokol ve Çekinceler

İlgili devlet ya da bölgesel entegrasyon kuruluşu açısından, Sözleşme hükümlerinden herhangi birinin doğuracağı hukuki neticeyi kapsam dışında bırakmayı ya da tadil etmeyi amaçlayan beyana "çekince" denir. Bu tür beyanlar "çekince", "beyan", "mutabakat", "yorum beyanı" ya da "yorum bildirim" olarak da adlandırılabilir. Ancak ne şekilde ifade edilmiş ya da nasıl bir isimle telaffuz edilmiş olurlarsa olsunlar, bir sözleşme hükmünün doğuracağı hukuki neticeyi kapsam dışında bırakan

Parlamentonun onaylama sürecindeki rolü

Parlamentoların onaylama sürecindeki rolleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Avustralya'da Parlamento hükümetin bir sözleşmeyi onaylamak için atacağı adımları gözden geçirmektedir. Bu uygulama çerçevesinde herhangi bir sözleşmeye ilişkin olarak atılacak her türlü adım, en az 15 gün öncesinden Parlamento'da görüşülmektedir. Söz konusu görüşmeler esnasında bahse konu olan sözleşmenin metni, hükümetin sözleşmeyi onaylamayı neden uygun bulduğunu açıklayan ulusal bir menfaat tahlili belgesi ile birlikte tartışılır. Ulusal menfaat tahlil belgesi aşağıda yer alan hususlar konusunda bilgileri içerir:

- ▶ Sözleşme'nin ekonomik, çevresel, sosyal ve kültürel etkileri,
- ▶ Sözleşme çerçevesinde doğacak yükümlülükleri,
- ▶ Sözleşme'nin ulusal düzeyde nasıl uygulanacağına dair bilgileri,
- ▶ Sözleşme'yi uygulamanın ve şartlarına uymanın getireceği finansal maliyetleri ve
- ▶ Eyaletler, endüstriyel gruplar, toplumsal gruplar ve ilgili diğer paydaşlarla yapılan görüşmeleri.

"Sözleşmeler Komitesi" olarak adlandırılan bir komite, yukarıda sıralanan bilgileri içeren ulusal menfaat tahlili belgesini ve ilgili diğer materyalleri inceledikten sonra hazırladığı raporunu ulusal basında ve kendi internet sayfasında yayınlamakta ve sözleşmeye ilişkin olarak atılacak adımlara dair bir ilgisi olan herkesi yorum ve eleştiride bulunmaya davet etmektedir. Komite, düzenli olarak kamuya açık oturumlar düzenlemekte ve Avustralya'nın bahse konu olan sözleşmeyi onaylayıp onaylamamasına dair tavsiyesini içeren raporunu Parlamento'ya sunmaktadır.

Hükümet, Sözleşmeler Komitesi'nin aksi yöndeki tavsiyesine rağmen herhangi bir sözleşmeyi onaylamaya karar verebilir ya da bu durumun tersi de gerçekleşebilir. Ancak tüm bu sürecin kendisi, hükümetin uluslararası sözleşmeleri onaylamayı ele alırken kamu ve parlamenter denetimin sağlanması için oldukça önemli bir vasıta sunmaktadır.

ya da tadil eden her türlü beyan, esasen, çekince anlamına gelir. Çekince, aksi takdirde Sözleşme veya İhtiyari Protokol'e katılmaya isteksiz ya da katılamayacak bir devletin ya da bölgesel entegrasyon kuruluşunun bahsi geçen belgelere katılmalarını sağlamaktadır.

Devletler ya da bölgesel entegrasyon kuruluşları imza, onay, resmi teyit ya da katılımın ardından çekincelerini belirtebilirler. Eğer çekince imza sürecinde konulmuşsa yalnızca izhari bir nitelikte olacaktır. Dolayısıyla söz konusu çekince, ilgili devlet bağlı bulunacağına ilişkin beyanını yaptığı sırada yazılı bir biçimde resmi olarak teyit edilmelidir.

Devletler ya da bölgesel entegrasyonlar kuruluşları onay, resmi teyit ya da katılım sürecini müteakiben de çekince koyabilmektedirler.

Bir devlet ya da bölgesel bir entegrasyon kuruluşu koyacağı çekinceyi tasarlarken, normal olarak, söz konusu çekinceye onay, resmi teyit ya da katılım belgesinde yer vermeli ya da Devlet Başkanı, Başbakan veya Dışişleri Bakanı veya böyle sığata sahip ya da bahsi geçen kişilerce tam olarak yetkilendirilmiş bir başkası kişi tarafından imzalanıp ilgili belgenin ekine eklenmelidir.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri çekinceyi aldığında diğere devletleri formülasyonun yapıldığı tarihte ve çoğunlukla e-posta aracılığıyla bilgilendirir. Çekincenin onay, resmi teyit ya da katılım belgesinin emanet edilmesinin ardından alındığı ve aşağıda belirtilen resmi şartları karşıladığı hallerde ise, Genel Sekreter çekinceyi ilgili tüm devletlerin dikkatine sunar.

Çekincelerde değışiklik yapılması ya da kaldırılması

Mevcut bir çekincede değışiklikler yapılabilir. Bu tür bir değışiklik mevcut bir çekincenin kısmi olarak geri alınması aracılığıyla yapılabileceğı gibi, belli başlı hükümlerin hukuki etkilerine ilişkin yeni muafiyetleri ya da değışiklikleri de içerebilir. Yeni bir muafiyet talebinin ya da değışikliğin yapılması esasen yeni bir çekince konulması ile benzerlik gösterir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri bu değışiklikleri diğere devletlere iletir ve devletlere itirazlarını iletmeleri için on iki aylık bir süre verir. Herhangi bir

Çekince konulamayan haller

Hem Sözleşme hem de İhtiyari Protokol çekince koyma hakkını tanımakta; ancak Sözleşme'nin veya İhtiyari Protokol'ün amacı ve hedefi ile bağdaşmayan çekincelerin konulmasına müsaade edilmemektedir.

Çekincelere itiraz edilmesi

İlgili diğere devletler, bir devletin koyduğu çekincenin kendilerine iletilmesinden sonraki 12 aylık süre zarfında konulan çekinceye dair itirazda bulunabilir. Bu süre, çekinceye ilişkin olarak sunulan bildirim iletildeğı tarihten itibaren ya da çekinceyi koyan devletin veya bölgesel entegrasyon kuruluşunun sözleşme ile bağlı bulunacağına ilişkin muvafakat beyanını açıklamasından sonra başlamaktadır.

12 aylık sürenin bitiminin ardından Genel Sekreter'e iletilen itiraz ise, Genel Sekreter tarafından bir "bildirim" olarak diğere devletlere iletilmektedir.

itirazın iletilmemesi halinde Genel Sekreter kendisine emanet edilen değişikliği kabul eder. İtirazın söz konusu halde ise değişiklik düşer.

Bir devlet ya da bölgesel bir entegrasyon kuruluşu Sözleşme'ye ya da İhtiyari Protokol'e ilişkin koyduğu herhangi bir çekinceyi arzu ettiği zaman kaldırabilir. Çekincenin kaldırılması yazılı olarak gerçekleştirilmelidir ve bu yöndeki beyan Devlet Başkanı, Başbakan veya Dışişleri Bakanı ya da böyle sığata sahip veya bahsi geçen kişilerce tam olarak yetkilendirilmiş bir başka kişi tarafından imzalanmalıdır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri çekincenin kaldırılmasına ilişkin bildirimini ilgili tüm devletlerin dikkatine sunar.

Sözleşme ve İhtiyari Protokol'e ilişkin beyanlar

Beyan türleri

Devletler Sözleşme çerçevesinde ancak yorum beyanında bulunabilirlerken; İhtiyari Protokol çerçevesinde ise yorum beyanı ya da ihtiyari beyanlarda bulunulabilmektedir.

► Yorum Beyanları

Bir devlet ya da bölgesel bir entegrasyon kuruluşu, herhangi bir sözleşmede yer alan bir hükmün içerdiği konuyu ya da o hükmün yorumunu nasıl kavradığına dair bir bildirimde bulunabilir. Bu tür bildirimlere "beyan" ya da "yorum beyanı" adı verilmektedir. Bu beyanlar, çekincelerin aksine, sözleşmenin hukuki etkisini kapsam dışında bırakma ya da bu etkiyi tadil etme amacını gütmemektedir. Beyanda bulunulmasındaki amaç, sözleşmenin herhangi bir hükmünün ya da sözleşmenin tamamının anlamını açıklığa kavuşturmadır.

► İhtiyari beyanlar

İhtiyari Protokol, ilave bir beyan türüne de olanak tanımaktadır. İhtiyari Protokol, kişilerin Sözleşme'nin ihlal edildiği iddiasıyla Engelli Kişilerin Hakları Komitesi'ne dilekçe sunmalarına olanak veren bireysel başvuru prosedürü ve Komite'nin Sözleşme'de yer alan hakların herhangi bir Taraf Devlet tarafından ağır ya da sistematik bir şekilde ihlal edildiğine ilişkin güvenilir bir bilgi aldığı takdirde soruşturma yapabilmesini sağlayan soruşturma prosedürü olmak üzere iki farklı prosedür tesis etmektedir. İhtiyari Protokol'ü onaylayan devletler ve bölgesel entegrasyon kuruluşları imza, onay ya da katılım esnasında Komite'nin soruşturma prosedürleri ile ilgili yetkisini tanımadıklarını beyan edebilirler.

Sözleşmeye ilişkin beyanda bulunmak

Yapılan beyanlar genellikle imza sırasında ya da onay, resmi teyit veya katılım belgesinin emanet edilmesi esnasında yapılmaktadır. Yorum beyanlarının çekincelere benzer bir hukuki etkisi bulunmadığından, ilgili devletçe yapıldığı sarıh olduğu sürece, resmi bir makamın imzasının bulunması gerekmez. Ancak yine de beyanın Devlet Başkanı, Başbakan

veya Dışışleri Bakanı ya da böyle sifata sahip veya bahsi geçen kişilerce tam olarak yetkilendirilmiş bir başka kişi tarafından imzalanmış olması tercih edilir.

İhtiyari beyanlar, bu tūr bir beyanda bulunan devletin ya da bōlgesel entegrasyon kuruluşunun hukuki yōkūmlōlōklerini etkileyeceğinden Devlet Başkanı, Bařbakan veya Dışışleri Bakanı ya da böyle sifata sahip veya bahsi geçen kişilerce tam olarak yetkilendirilmiş bir başka kiři tarafından imzalanmaları gerekir. Birleřmiř Milletler Genel Sekreteri beyanı almasını mōteakiben beyan metnini e-posta yolu da dahil olmak ūzere çeşitli yollarla ilgili tōm devletlere iletir ve devletlerin beyana ilişkin kendi gōrōřlerini oluşturmalarına olanak tanır.

ekince niteliğē taşıyan ve Sōzleřme ya da İhtiyari Protokolōn hedef ve amacıyla bağdaşmayan bir beyan kabul edilmez. Bu tūr bir durumun gerçekleşmesi halinde, herhangi bir devlet Birleřmiř Milletler Genel Sekreteri'ne itirazını iletir. Genel Sekreter aldığē itirazı diğēr devletlerin bilgisine sunar. Beyanlara ilişkin olarak yapılan itirazlar genellikle beyanın sadece bir yorum beyanı mı yoksa sōzleřmenin hukuki etkilerini değēřtirebilecek bir çekince mi olduğuna ilişkindir. İtirazda bulunan devlet bazen beyanda bulunan devletten niyetini "aıklığē kavuşturmasını" talep edebilir. Bōyle bir durumda, beyanda bulunan devlet beyanda bulunmak yerine bir çekince koyduğuna kabul ederse çekincesini geri alabilir ya da yaptığē bildirimini yalnızca beyan olduğuna teyit edebilir. Beyanlara ilişkin olarak, tıpkı Çekincelerde olduğū ūzere, değēřiklikler yapılabilir ya da geri alınabilir.

Sōzleřmenin Taraf Olmayanlar Açısından Etkisi

İdeal olarak, devletler kendi topraklarındaki engelli bireylerin haklarının optimal bir ūekilde korunmasını sağlamak için Sōzleřme'yi ve İhtiyari Protokol'ū onaylamalıdır. Ancak Sōzleřme'nin hōkōmleri Sōzleřme'ye ya da İhtiyari Protokol'e taraf olunmadığē hallerde bile bir etki yaratabilir. Sōzleřme'nin Birleřmiř Milletler Genel Kurulu'nda oylamaya sunulmadan kabul edilmiş olması, uluslararası camianın engelli bireylerin haklarının teşvik edilmesi ve korunması ihtiyacını kabul ettiğēni işaret etmektedir. Dolayısıyla Sōzleřme, asgari dōzeyde, ahlaki bir otorite olma özelliğini taşımakta ve hatta yeterli siyasi iradenin bulunmadığē bir zamanda reformların yapılmasını tetikleme kapasitesi bulunmaktadır. Hōkōmet yasal bir reform yapmaya karar verdiğēnde, parlamenterler Sōzleřme'yi ulusal mevzuatın ve politikaların gōzden geirilebileceğē uluslararası olarak tanınmış bir standart olarak kullanabilirler. Sōzleřme, aynı zamanda, yeni bir mevzuatın hazırlanmasında izlenecek bir model olarak kullanılabilir. Devletler, her halōkarda, diğēr uluslararası insan hakları sōzleřmeleri ve genel evrensel hukuk çerçevesinde engelli bireylerin hakları da dahil olmak ūzere insan haklarını teşvik etme ve koruma yōkūmlōlōğē altındadır. Őrneğēn, tōm devletlerin en az bir temel insan hakları sōzleřmesini imzalamış olmaları, o devletlerin tamamının engelli bireylere yōnelik olanlar dahil olmak ūzere ayrımcılığē yasaklamış oldukları anlamına gelir.

Benzer bir biçimde, devletlerin teamül haline gelmiş uluslararası insan hakları hukukuna ve işkence yasağı gibi uluslararası hukukun yükümlülük azaltılmasının mümkün olmadığı amir normlarına saygı gösterme yükümlülüğü de bulunmaktadır.

Parlamenteler için **Kontrol Listesi**

Hükümetin Sözleşme'yi ve İhtiyari Protokol'ü imzalayıp onaylamasını ya da bu belgelere katılmasını nasıl sağlayabilirim?

- Hükümetin Sözleşme'yi ve İhtiyari Protokol'ü imzalayıp onaylama gibi bir niyeti olup olmadığına dair bilgi talep edebilirsiniz.
- Böyle bir niyetin olmadığı hallerde, bunun nedenlerinin tespit edilmesi ve herhangi bir gecikme olmaksızın imza ve onay sürecinin başlatılmasında hükümetin teşvik edilmesi için parlamenter usulleri kullanabilirsiniz. Örneğin hükümetin Sözleşme'yi onaylanma niyetinin olup olmadığını veya neden bu yönde adım atmadığını belirlemek amacıyla sözlü ya da yazılı soru önergesi verebilirsiniz.
- Konuya ilişkin olarak kanun teklifinde bulunma hakkınızı kullanmayı değerlendirebilirsiniz.
- Konuya ilişkin parlamentoda görüşmelerin yapılmasını teşvik edebilirsiniz.
- Toplumsal bilinçlendirme kampanyaları yoluyla kamusal tartışmaların gerçekleşmesine vesile olabilir ve Sözleşme'nin ve İhtiyari Protokol'ün gecikmeksizin onaylanması için gerekli bilgileri yaygınlaştırabilirsiniz.
- Eğer imza süreci halihazırda devam ediyorsa, hükümetin Sözleşme'ye veya İhtiyari Protokol'e bir çekince koyma niyeti olup olmadığına dair bilgi talep edebilirsiniz. Böyle bir niyetin olması halinde ise, konulacak çekincelerin gerekli olup olmadığını ve Sözleşme veya İhtiyari Protokol'ün hedef ve amacıyla uyuşup uyuşmadığını tespit edebilirsiniz. Eğer çekincelerin herhangi bir zeminden yoksun olduğu sonucuna vardıysanız, hükümetin pozisyonunu değiştirmesi için harekete geçebilirsiniz.
- Eğer onaylama süreci gerçekleştiyse, hükümetinizce konulmuş bir çekincenin yürürlükte ve gerekli olup olmadığını tespit edebilirsiniz. Aksi yönde bir kanaatiniz oluşursa, bu çekincelerin kaldırılması için harekete geçebilirsiniz.
- Devlet memurları ve yetkilileri ile kamunun genelinin, Sözleşme'nin ve İhtiyari Protokol'ün onayladığının ya da bu belgelere katılma yoluyla taraf olunduğunun bilincinde olmalarını sağlayabilirsiniz.
- Eğer ülkeniz Sözleşme'yi onaylamış ya da katılmış, ancak İhtiyari Protokol'ü hala onaylamamışsa; bunun sebebini tespit edebilir ve İhtiyari Protokol'ün onaylanmasının önündeki engellerin kaldırılmasını ve İhtiyari Protokol'ün gecikmeksizin onaylanmasını sağlamak amacıyla harekete geçebilirsiniz.

BEŞİNCİ BÖLÜM: Ulusal Mevzuat ve Sözleşme

Uluslararası bir sözleşmeye taraf olan bir devletin, iç hukukunda yer alan kanun ve uygulamaların, Sözleşme’de yer alan hükümlerle uyumlu olmasını sağlaması uluslararası hukukun temel ilkelerinden biridir. Sözleşmeler, alınması gereken tedbirlere ilişkin olarak bazen genel bir kılavuz sunabilmekte; bazen de belli başlı şartları içerebilmektedir. Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme bu iki usulü de içerir. Dolayısıyla Sözleşme’nin yürütme tarafından alınmasını öngördüğü tedbirlerin gerçekten de alınmasının sağlanmasında parlamentonun oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır.

Sözleşme’de yer alan hükümlerin birçoğu devletin taraf olduğu diğer insan hakları sözleşmelerinde yer alan hükümlerle ya kullanılan ifade tarzı ya da içerik bakımından benzerlikler taşımaktadır. Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme’nin uygulanması için atılması gereken adımlar tespit edilirken, bahsi geçen sözleşmelerin nasıl uygulamaya konulduklarının incelenmesi yararlı olabilir.

Sözleşme’nin iç hukuka yansıtılması

İmza ve onayın anlamı

Bu el kitabındaki dördüncü bölümde Sözleşme ve İhtiyari Protokol’ün imzalanma ve onay süreci ile bu süreçlerin anlamları ayrıntılarıyla ele alınmıştı. Sözleşme’nin uygulanmasına yönelik yasal tedbirler incelenirken aşağıda belirtilen hususlar göz önünde bulundurulmalıdır:

- ▶ Sözleşme’yi ya da İhtiyari Protokol’ü imzalamak ve bu belgelerden herhangi birini onaylamak arasında herhangi bir zaman sınırı konulmamıştır.
- ▶ Sözleşme’yi ya da İhtiyari Protokol’ü imzalamak, söz konusu belgelerin hedefini ve amacını ilga edebilecek herhangi bir fiilden kaçınma yükümlülüğü doğurmaktadır.
- ▶ Sözleşme’yi ya da İhtiyari Protokol’ü onaylamak, asgari düzeyde, bu belgelerle bağlı olma ve öngörülen yükümlülükleri hüsnüniyetle yerine getirme anlamına gelmektedir.

Sözleşme’de yer alan temel yükümlülüklerden birisi de iç hukukun Sözleşme’de yer verilen haklardan yararlanılmasını güvence altına almasıdır. Dolayısıyla, parlamento üyeleri Sözleşme tarafından güvence altına alınan haklara iç hukukta da yer verilmesi için en uygun yöntemi değerlendirmelidir. Seçilecek yöntem ise, tabiatıyla, ülkelerin anayasal ve yasal sistemlerine göre değişiklik gösterebilir.

- ▶ Bazı ülkelerde, Sözleşme, uluslararası düzeyde gerçekleştirilen onayın hemen ardından otomatik olarak iç hukukun bir parçası haline gelir. Bir başka deyişle Sözleşme, iç mahkemelerde ve diğer uygulama organlarında doğrudan uygulanabilir bir nitelik kazanır.
- ▶ Bazı ülkelerde ise, yasama organının ulusal düzeyde onayın verilmesini sağlayacak bir karar alması gerekebilir. Bu karar Sözleşme'nin iç hukuka yansıtılmasını sağlar. Ancak, parlamentolar Sözleşme'yi onaylamış olsalar bile (ulusal düzeyde onay) Sözleşme'de yer alan birçok hüküm yürürlüğe girmeden önce yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektirebilir. Böyle bir durum, esasen, Sözleşme'nin tanımladığı yükümlülüklerin muayyenlik derecesiyle ilintilidir. Bir başka ifadeyle belirtmek gerekirse, herhangi bir yükümlülük ne kadar özgül ve sarıh olursa, uygulamaya yönelik yasal düzenlemelere de o denli az ihtiyaç duyulacaktır.

“Uganda 30 Mart'ta Sözleşme'ye imzacı olan 82 devletten biri olmuştur ve onaylamaya ilişkin süreçte devam etmektedir. Sözleşme'nin hayata geçirilmesi yalnızca insanlık onuru, ayrımcılık gözetilmemesi, tam katılım, saygı gösterilmesi, eşitlik ve erişim ilkelerini barındıran bir insan hakları modeline doğru önemli bir paradigma değişimini ifade etmekle kalmayacak; aynı zamanda da engelli bireylerin haklarının ve toplumda yer almalarının geliştirilmesini sağlayacaktır.”

James Mwandha, eski Milletvekili (Uganda)

Yeni ve gözden geçirilmiş kanunların Sözleşme ile uyumunu sağlamak için atılacak adımlar

Hükümetler mevzuatlarını kapsamlı bir biçimde gözden geçirirken, eşitlik komisyonu, insan hakları ulusal kurumu ya da engelliler komisyonu gibi yeni kurulmuş veya halihazırda mevcut olan organlardan yararlanabilirler. Bu süreç;

- ▶ Hükümet kuruluşları ve bakanlıklar, sivil toplum, engelli bireyler ve bu bireyleri temsil eden kurumların temsilcilerini içermeli;
- ▶ Gözden geçirme faaliyetinin tamamlanması ve bu faaliyetin izlenmesi için bir zaman planı ortaya koymalı ve
- ▶ Süreci denetleyecek ve sunulan her türlü kanun ve mevzuat teklifinin Anayasa ile uygunluğunu sistematik olarak tetkik edecek parlamenter bir komisyonun kurulmasını öngörmelidir.

- Son olarak, Anglo-Sakson hukuk geleneğinin olduğu ülkeler dahil olmak üzere bazı hallerde, yalnızca iç hukuka doğrudan doğruya yansıtılmış sözleşme hükümleri uygulanabilir haklar ve ödevler doğurur.

Engelli bireylerin eşitliğini sağlamada anayasal güvenceler

1982 tarihli **Kanada Temel Hak ve Özgürlükler Şartı**'nın 15. kısmına göre “herkes kanun önünde eşittir ve ırk, ulusal veya etnik köken, renk, din, cinsiyet, yaş ya da zihinsel veya fiziksel engellilik temelindeki ayrımcılığa karşı kanun tarafından eşit şekilde korunma ve kanundan eşit biçimde yararlanma hakkına sahiptir.”

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 3. maddesi uyarınca “engelli bireyler siyasal, kültürel, sosyal ve aile yaşamı bakımından diğer yurttaşlarla aynı haklara sahiptir” ve “engelli bireylerin ayrımcılığa maruz bırakılması, onurlarının kırılması veya taciz edilmeleri yasaktır.”

Almanya Federal Cumhuriyeti Kuruluş Kanunu'nun 3. maddesi herkesin kanun önünde eşit olacağını ve hiç kimsenin engelli olmasından ötürü ayrımcılığa maruz bırakılmayacağını öngörmektedir.

1997 tarihli (Değiştirilmiş) **Fiji Anayasası**'nın 38. kısmı uyarınca “hiç kimse engelli olma dahil olmak üzere sahip olduğu ya da sahip olduğu varsayıldığı özellikleri ya da koşulları temelinde meşru ve adil bir gerekçe olmaksızın doğrudan veya dolaylı olarak ayrımcılığa maruz bırakılamaz.”

1995 tarihli **Uganda Anayasası** engelli bireyler de dahil olmak üzere toplumun farklı gruplarının katılımıyla hazırlanmıştır. Söz konusu katılım ilkesi, engelli haklarını güvence altına alan ve teşvik eden bir dizi anayasal hükümlere de yansıtılmıştır.

Uganda Anayasası'nın 21. maddesine göre “hiç kimseye cinsiyeti, ırkı, rengi, etnik kökeni, kabilesi, soyu, inancı ya da dini, sosyal veya ekonomik konumu, siyasi görüşü ve engelli olma hali nedeniyle ayrımcılık yapılamaz.” Bu hususun yanı sıra Anayasa'nın 32. maddesi de, devletin “toplumsal cinsiyeti, yaşı, engelli olma durumu ya da tarihsel, geleneksel veya örfi olarak yaratılmış her türlü neden temelinde marjinal kılınmış grupların dezavantajlı konumlarını gidermek amacıyla pozitif tedbirler” alacağını belirtmektedir.

Güney Afrika Anayasası'nın 9. Maddesinde “eşitlik ilkesinin gerçekleştirilmesi amacıyla, meşru ve adil gerekçeler olmaksızın ayrımcılığa uğramış kişi ya da kişi gruplarının korunması veya durumlarının iyileştirilmesi için her türlü yasal ve diğer tedbirlerin alınabileceği” öngörülmektedir.

Anayasal, yasal ve düzenleyici tedbirler yoluyla iç hukuka yansıtma

Sözleşme'nin gerekliliklerine hâlihazırda tam anlamıyla uyumlu olan yasaların bulunduğu nadir örnekler haricinde, Taraf Devletler Sözleşme'nin fiiliyata geçmesi için genellikle yasalarında değişiklikler yapmak ya da yeni yasaları kabul etmek durumundadır.

Ayrımcılıkla ilgili mevzuatta farklı yaklaşımlar

Dünyada en az 40 ülke engelli bireylerin haklarına yönelik yasaları kabul etmiş durumdadır. Bu yasaların bir bölümü temel bir amaç olarak ayrımcılığı yasaklarken; bir kısmı da engelli bireylerin esenliklerinin ve sosyal desteğe erişimlerinin sağlanmasında devletin ve toplumun pozitif ödevlerini ele almaktadır. Birçok ülkede her iki türden de yasalar bulunmaktadır.

ABD Engelli Kişiler Yasası, engelli bireylere istihdamda, kamu hizmetleri ve taşımacılığında ve kamuya ait barınma tesislerinde ayrımcılık yapılmasını yasaklamaktadır. Söz konusu kanun istihdam bağlamında, herhangi bir engelliliği bulunan ve makul düzenleme olmaksızın veya işverene gereksiz bir yük oluşturmayan makul düzenleme bulunduğu takdirde üstlenilen ya da üstlenilmesi arzu edilen bir istihdam pozisyonun gerektirdiği işlevleri yerine getirebilen vasıflı kişilere yönelik ayrımcılık yapılmasını yasaklamaktadır.¹

Hindistan'daki 1995 tarihli **Engelliler (Eşit Fırsatların, Hakların ve Tam Katılımın Korunması) Kanunu** ise daha geniş bir yaklaşımı benimsemektedir. Yasa hem bir dizi alanda ayrımcı olmayan bir dilin kullanılmasını öngörmekte hem de kota sistemine dayanan pozitif bir ayrımcılık uygulamasını desteklemektedir. Mevcut uygulama çerçevesinde kamu ve özel sektörlerde yer alan kişi ve kuruluşlar, eğitim ve istihdam programlarında engelli bireylere belli bir sayıda yer ayırmaktadırlar. Yasa, ayrıca, engelli bireylerin istihdamını destekleyen ve tercih eden kuruluşlara da vergi indirimleri, sübvansiyon ve hibe sağlamak suretiyle teşvikler vermektedir.²

Kosta Rika ise 1996 tarihinde **7600 sayılı Engelli Bireyler Eşitlik Yasası**'nı kabul etmiştir. Söz konusu kanun, engelli haklarının geliştirilmesi ve eğitim, sağlık ve çalışma gibi başlıca alanlarda eşitlik ilkesinin güvence altına alınması konularında devletin yükümlülüklerini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

¹ <http://www.un.org/esa/socdev/enable/discom102.htm#19#19> adresindeki DESA derlemesinden alınmıştır.

² <http://www.un.org/esa/socdev/enable/discom102.htm#19#19> adresindeki DESA derlemesinden alınmıştır.

Bu bağlamda ideal olanı, engelli bireylerin haklarına ilişkin olarak kapsayıcı ve dolambaçsız bir yasal beyanın olması ve bu güvencelerin hayata geçirilmesini sağlayacak ayrıntılı bir mevzuatın bulunmasıdır. Engelli bireylerin haklarının tanınması ve korunması hususlarının ülkenin en yüksek düzeydeki yasasında- yani Anayasa'sında- yahut diğer kanunlarda yer alması da oldukça önemlidir. Bu tür bir güvence, mümkün olan en yüksek yasal koruma ve tanınmanın mevcudiyetini sağlayacaktır. Bu yönde atılacak adımlar, engelli olma temelinde yapılan ayrımcılığı yasaklanan ayrımcılık biçimleri arasında saymak yoluyla uygulanabileceği gibi; engelli bireylerin haklarını Anayasa'da genel bir eşitlik ilkesinin bir parçası olarak veya bu bireylerin haklarına ilişkin ayrı hükümlere yer verip açıkça korunmasını sağlamak suretiyle de gerçekleştirilebilir.

Dahası, parlamento Sözleşme'nin tamamını iç hukuka yansıtabilir. Bu durumda, Sözleşme hükümlerinin ulusal mahkemelerde doğrudan uygulanabilir olduğunu belirtilen açık bir ifadeye ilgili hukukta yer verilmesi faydalı olacaktır. Ancak Sözleşme'nin tamamının iç hukuka yansıtıldığı hallerde bile, böyle bir durum Sözleşme hükümlerinin tam anlamıyla hayata geçirilmesinde tek başına yeterli olmayacaktır. İstihdamda ayrımcılığı yasaklayan kanunlar gibi çeşitli alanları ayrıntılı bir biçimde kapsayan bir uygulama mevzuatına hala ihtiyaç duyulacaktır.

Bu hususlara ek olarak, yasama organının engelli bireylerin belli başlı haklardan eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak kuralları ve standartları ayrıntılarıyla belirlemesi ve ortaya koyması her zaman mümkün ya da uygun olmayabilir. Devlet, binalara ve taşıma sistemlerine ya da bilgi ve iletişim teknolojilerine fiziksel erişim (Sözleşme'nin 4. maddesi) gibi alanlarda "makul tedbirler" alınmasını öngören birçok Sözleşme hükmüne uymak için yasal düzenlemelere ilaveten politika geliştirebilir ve düzenleyici tedbirler alabilir ve girişimlerde bulunabilir.

Parlamentoların bu ayrıntılı düzenlemeleri parlamentodan geçirebilmeleri bazen mümkün olmayabilse de, bu alanlarda standartların belirlenmesine olanak veren bir mevzuatın kabul edilmesini ve söz konusu standartların yasama organına bilgi sağlamak ve/veya onay almak amacıyla sunulmasını talep etmeleri uygun olacaktır.

Eşitlik biçimleri ve ayrımcılık yapmamaya ilişkin mevzuat

Engelli olmaya dayalı her türlü ayrımcılığın yasaklanması ve engelli bireylere eşit ve etkili koruma sağlanması yükümlülüğü (Sözleşme'nin 5. maddesi) hem söz konusu yasağa iç hukukta- ve tercihen Anayasa'da- yer verilmesini, hem de tüm kamusal ve özel alanlardaki ayrımcılığa ilişkin ayrıntılı yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektirir. Bu tür hükümlerin tam olarak hangi biçimlerde olacağı Taraf Devletin mevcut yasalarına ve hukuk sistemine bağlı olarak değişebilir.

Bazı ülkeler çoklu ayrımcılık biçimlerini kapsayan genel ve kapsamlı ayrımcılık karşıtı yasalara sahipken; bazılarında ise cinsiyet, yaş ya da medeni hal gibi temellere dayalı farklı ayrımcılık türlerini ele alan veya istihdam gibi belli başlı alanlardaki yaşanabilecek ayrımcılığı kapsayan tekil yasalar bulunmaktadır.

Bu bağlamdaki seçeneklerden biri, engelli olmaya dayalı ayrımcılığı genel olarak yasaklayan, ama aynı zamanda kamusal ve özel hayattaki belli başlı alanlara ilişkin olarak ayrıntılı düzenlemelere yer veren engellilere yönelik ayrımcılık karşıtı bir yasanın çıkarılmasıdır.

Diğer bir seçenek ise, bazı devletler tarafından hâlihazırda kabul edilmiş kadın-erkek eşitliği yasalarına benzer bir engelli eşitliği yasasının kabul edilmesidir. Bu tür yasalar yalnızca ayrımcılığı yasaklamakla sınırlı olmamakta; aynı zamanda engelli bireylere ilişkin konuları geniş bir çerçevede ele almaktadır. Örneğin Hindistan'da 1995 yılında kabul edilen Engelliler (Eşit Fırsatların, Hakların ve Tam Katılımın Korunması) Kanunu, engelli olmaya dair çeşitli konuları ele alan, bu konulara yönelik olarak ulusal ve eyaletler düzeyinde bir dizi kurumu ihdas eden, engelli olmanın önlenmesini ve erken tespitini içeren, pozitif ayrımcılık, sosyal güvenlik, erişilebilir ulaşım ve binalar dahil olmak üzere istihdamda ve eğitimde eşitliğe yer veren, engelli bireyleri temsil eden kuruluşların tanınmasını içeren ve engelli olma ve diğer meselelere ilişkin araştırmalar yapılmasını öngören geniş bir politika çerçevesi belirlemektedir.

Ancak geniş kapsamlı bir engelli eşitliği yasası, engelli bireylerin eşitliği ile ilgili konuların bir kısmını muhtemelen ele alamayabilir. Sosyal güvenlik ve sosyal destek, çalışan tazminatı, ulaşım ve taşımacılık standartları, binalardaki standartlar ve ilgili diğer konular gibi çok daha ayrıntılı bir odağın olması gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda, bu tür konuların diğer yasalarda da ele alınması daha uygun olacaktır.

Halihazırda diğer ayrımcılık biçimlerini yasaklayan bir mevzuat varsa, söz konusu mevzuatın engelli olmaya dayalı ayrımcılığı yasaklanan ayrımcılık temellerinden biri olarak dahil edecek biçimde değiştirilmesi de uygun olabilir. Asgari düzeyde, Sözleşme'nin "engelli olma" kavramından neyi kastettiği ve "engelli olmaya dayalı ayrımcılık" tanımını genel bir ayrımcılık karşıtı yasada tam anlamıyla yansıtılmalıdır.

Mevcut mevzuatın Sözleşme'nin kapsadığı alanlardan yalnızca bir bölümünü ele aldığı hallerde ise, engelli olmaya dayalı ayrımcılığa karşı her alanda koruma sağlanmasını güvence altına almak için yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç olacaktır. Kabul edilecek bu yeni yasal çerçevede halihazırdaki kurumlara, engelli bireylerin bu kurumlara üye olmaları ya da üyeler olarak dahil olmaları ve söz konusu kurumların engelli olma ile ilgili konularda yeterli uzmanlığının bulunması koşuluyla, yeni yasayı izleme ve uygulama görevinin tevdi edilmesi de uygun olabilir.

Parlamento Sözleşme'nin iç hukuka yansıtılmasını nasıl sağlayabilir?

- ▶ Engelli kadın, erkek ve çocukların medeni, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal haklarının ülkenin en üst düzeydeki yasasında (Anayasa ya da Kurucu Yasa) tanıyarak;
 - ▶ Anayasa'daki veya Kurucu Yasa'daki mevcut hükümlerin ve engelli bireylere sağlanan korumanın gözden geçirilmesi;
 - ▶ Genel bir eşitlik güvencesine yer verilmesi;
 - ▶ Engelli olma temelinde yapılan ayrımcılığın yasaklanması;
 - ▶ Engelli bireylerin haklarına ilişkin özel hükümlere yer verilmesi;
 - ▶ Engelli bireylere atıfta bulunan hükümlerde kullanılan dilin gözden geçirilip düzeltilmesi.
- ▶ Sözleşme'nin içeriğinin ya da Sözleşme metninin tamamının iç hukuka yansıtılmasını ve mahkemeler önünde uygulanabilir olmasını sağlayacak yasayı kabul edilerek;
- ▶ Uygulamaya yönelik ilave bir mevzuatı kabul ederek. Halihazırda yürürlükte olan mevzuatın niteliğine bağlı olarak, aşağıda yer alan hususlarda yeni düzenlemelere yer verilmesi ya da mevcut düzenlemelerin değiştirilmesi gerekebilir:
 - ▶ Engelli olmaya dayanılarak yapılan ayrımcılığı kamusal ve özel alanlarda yasaklayan kapsayıcı ve genel bir ayrımcılık karşıtı yasa;
 - ▶ İş, eğitim, adalete erişim gibi farklı alanlarda engelli olmaya dayanılarak yapılan ayrımcılığı da yasaklayacak şekilde ayrımcılık karşıtı yasalar;
 - ▶ Engelli olmaya dayanılarak yapılan ayrımcılığı yasaklayan ve engelli olmaya dair hususları geniş bir çerçevede ele alan engelli bireylerin eşitliği yasası.
- ▶ Engelli bireylere ve/veya engelli bireyleri temsil eden kuruluşlara yasaların hazırlanması sürecinde danışılmasını sağlayacak bir mekanizmanın olması;
- ▶ Mevcut ve yeni kabul edilecek tüm yasalarda engelli bireylere atıfta bulunulurken kullanılan dilin gözden geçirilip düzeltilmesi.

Yasal tedbirlerin içeriği

Önemli Unsurlar

İster tek bir yasa şeklinde, isterse de birden fazla yasa biçiminde şekillendirilsin, mevzuatın uygulanmasında gerekli olan bir dizi önemli unsur bulunmaktadır. Mevzuat;

- ▶ Sözleşme'yi, Sözleşme'nin "engelli olma" kavramını değişen ve evrilen bir kavram olarak tanıdığını ve "engelli olmaya dayalı ayrımcılık", "makul düzenleme" ve Sözleşme'de yer alan diğer önemli tanımları açıkça zikretmeli;
- ▶ Sözleşme'nin kapsadığı tüm alanlarda engelli olmaya dayalı ayrımcılığı yasaklamalı;
- ▶ Farklı seviyelerdeki hükümet ve hükümet dışı aktörler dahil olmak üzere yükümlülük sahiplerini tanımlamalı;
- ▶ Kişi ve grupların
 - ▶ Engelli olmaya dayalı ayrımcılıkla ilgili iddialarını dillendirmesi,
 - ▶ Bu iddialarının araştırılması ve
 - ▶ Uygun hukuk yollarına ve umarlara erişimin olması gibi hakları sağlamalı;
- ▶ Bağımsız kişi ve kurumların
 - ▶ Sistematik nitelikteki ayrımcılık iddialarını ve bireysel başvuruları ele alma,
 - ▶ Bu iddiaları araştırma ve raporlama ve
 - ▶ Uygun yasal ve diğer yollar vasıtasıyla sistematik nitelikteki hukuk yollarına, umarlara ve değişimlere erişimlerini sağlamalıdır.

Uygulamaya yönelik mevzuatın Sözleşme ile ilişkilendirilmesi

Yasaların Sözleşme'nin lafzı ve ruhu uyarınca yorumlanacağını açıkça belirtilmesi için, uygulamaya yönelik mevzuatın Sözleşme'nin şartlarını ya da bu şartlara yapılan atıfları içermesi gerekmektedir.

Sözleşme, engelli olmanın kişi ve çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimden kaynaklandığı ve birtakım rahatsızlıklar sonucu bireylerde yer eden bir durum olmadığı anlayışı temeline dayanır. Bu tür bir kavrayış Sözleşme'nin uygulanmasını sağlayacak mevzuat açısından, özellikle de engelli bireylerin haklarının tam anlamıyla hayata geçirilmesinin önündeki engellerin tespit edilmesi ve uygun hukuk yolları ve umarların belirlenmesi bakımından, önemli sonuçlar doğurmaktadır. Parlamenterler engelli olma durumu ve biçimleri ile katılımın önündeki sosyal bariyerlerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine ilişkin kavrayışlarını güncellemek için engelli bireyler ve bu bireyleri temsil eden kuruluşlar dahil olmak üzere engelli olma konusundaki uzmanlara da danışabilirler.

Mevzuatta ele alınacak engelli olma biçimleri

Sözleşme, mevzuatta ele alınacak engelli olma biçimlerine ilişkin olarak teferruatlı ve ucu kapalı bir liste sunmamakta; bir diğer ifadeyle, yalnızca asgariyi ortaya koymaktadır. Sözleşme, engelli bireyleri “çeşitli engellerle karşılıklı etkileşimleri nedeniyle başkaları ile eşit olarak topluma tam ve etkin olarak katılmalarını engelleyebilecek uzun dönemli fiziksel, ruhsal, zihinsel veya duysal rahatsızlıkları bulunan kişileri” içerecek biçimde tanımlamaktadır.

Bu tanım, Sözleşme çerçevesinde koruma sağlanan engelli olma kategorilerini başı sonu olan bir liste olarak sunan bir tanım değildir. Engelli olmanın sosyal bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, kısa dönemli engelli olma gibi diğer kategoriler de Sözleşme kapsamına, ve tabii ki taraf devletlerin mevzuatlarına, dahil edilebilir. Sözleşme'nin dördüncü maddesinin dördüncü fıkrası, Sözleşme'nin engelli bireylerin haklarının korunmasına dair iç hukukta sağlanacak daha yüksek standartlara halel getirmeyeceğini ya da bu standartların yerini alma niyetinde olmadığını vurguladığından, devletler her zaman daha geniş bir tanıma kabul edebilirler. Yani, herhangi bir devletin kendi tanımını Sözleşme'nin ikinci maddesinde zikredilen kategorilerle sınırlandırması gerekmemektedir.

Ayrımcılık davalarında ispat yükümlülüğünün yer değiştirmesi

Avrupa hukuku çerçevesinde, engelli olma temelinde yapılan ayrımcılıkla ilgili olanlar da dahil olmak üzere ayrımcılık davalarındaki ispat yükümlülüğü kuralı hususunda özel düzenlemelerin yapılması uygun görülmüştür. Örneğin, İstihdamda ve İşte Eşit Muamele konusunda Genel Çerçeve Saptayan 27 Kasım 2000 tarih ve **2000/78 EC sayılı Konsey Talimatı**'nın 10. Maddesinde bu husus aşağıdaki biçimde düzenlenmiştir:

“İspat yükümlülüğü

1. Üye ülkeler, kendilerine eşit muamele ilkesinin uygulanmamasından dolayı haksızlığa uğradıklarını kabul eden kişilerin mahkemeye veya benzer yetkili bir makama, doğrudan veya dolaylı ayrımcılığın varlığına işaret eden olayları sunabilmelerini sağlayacak önlemleri alacaklardır. Bu konuda eşit muamele ilkesine aykırı davranılmadığını kanıtlamak karşı tarafa ait olacaktır.
2. Yukarıdaki 1.paragrafın hükmü, üye ülkelerin kanıtlama yükümlülüğü ile ilgili olarak iddia edenler için daha lehte kurallar kabul etmelerini engellemez.”

Mevzuatın temel bir unsuru olarak “makul düzenleme” kavramı

Sözleşme, kişiye “makul düzenleme” sağlanmamasının engelli olmaya dayalı ayrımcılık anlamına geleceğini belirtmektedir. Dolayısıyla, ayrımcılığa ilişkin her türlü yasal tanım, makul düzenleme sağlanmasının reddedilmesini bir ayrımcılık fiili olarak tanımlamalı ve Sözleşme’nin ikinci maddesinde yer alan “makul düzenleme” tanımına atıfta bulunmalıdır.

“Makul düzenleme” kavramı, makul değişiklikleri, ayarlamaları ya da tedbirleri sağlamak veya etkili ve uygun ayarlamaları gerçekleştirme ödevi anlamına da gelmektedir. Bir kişiye “makul düzenleme” sağlanması deyiminden kastedilen şey, örneğin, o kişinin çalışma ortamında, eğitim kurumunda, sağlık hizmeti verilen bir merkezde ya da taşımacılık hizmetlerinde engelli bir bireyin herhangi bir faaliyete katılmasına veya diğerleriyle eşit bir temelde bu hizmetlerden yararlanmasına mani olan engellerin kaldırılması amacıyla yapılacak ayarlamalardır. İstihdam konusunda ise bu kavram fiziki tesislerde yapılacak değişiklikleri, ekipmanların edinilmesi ya da değiştirilmesini, okuyucu veya tercüman ya da uygun eğitim veya denetimin sağlanmasını, test veya değerlendirme prosedürlerinin oluşturulmasını, standart çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesini ya da bir pozisyon için belirlenen bazı vazifelerin bir başka kişiye verilmesini içerebilir.

“Makul düzenleme” kavramına ilişkin ülke uygulamaları

1990 tarihli **ABD Engelliler Yasası, 42 USC §12112**

a) Genel Kural

Bu yasa tarafından kapsanan hiçbir kişi ya da kuruluş, vasıflı bir engelli bireyi engelli olmasından ötürü işe başvuru usulleri, işe alım, terfi, ilişkin kesilmesi, çalışan tazminatı, meslek eğitimi ve istihdam edilmesinden kaynaklanan diğer şart, koşul ve imtiyazlarla ilgili olarak ayrımcılığa maruz bırakamaz.

b) Tanımlar

Bu kısmın (a) bendinde kullanılan “ayrımcılık gözetme” kavramın (...)

(5) (A) İşbu yasa tarafından kapsanan kişi ya da kurumun, bilinen fiziksel veya zihinsel kısıtları olan ve iş başvurusunda bulunan veya çalışan konumunda olan vasıflı bir engelli bireye, sağlanması lazım gelen imkanı kendi işleyişi üzerinde gereksiz bir yük oluşturduğu ispat etmeksizin makul düzenleme sağlamamasını ve

(B) iş başvurusunda bulunan veya çalışan konumunda olan vasıflı bir engelli bireyin istihdam fırsatlarından mahrum bırakılmasını içerir.

İspanya'da 2003 tarihli **Eşit Fırsatlar, Ayrımcılık Gözetilmemesi ve Engelli Bireylere Evrensel Erişim Yasası** da makul düzenleme ("*ajuste razonable*") kavramını içermektedir. Yasada yer alan tanım uyarınca bu kavram "engelli bir bireyin diğer yurttaşlarla eşit koşullarda erişimini ve katılımını etkili ve pratik bir biçimde ve orantısız bir yük getirmeksizin kolaylaştıracak ve fiziksel, sosyal ve bilişsel çevreyi engelli bireylerin spesifik ihtiyaçlarına uygun hale getirecek tedbirler" anlamına gelmektedir (madde 7(c)).

1995 tarihli **Birleşik Krallık Engelli Bireylere Ayrımcılık Gözetilmemesi Yasası**, işverenlerin "ayarlamaları gerçekleştirme" ödevini düzenlemektedir (6. Kısım 1. Bölüm). Söz konusu ödev, "engelli bir bireyi engelli olmayan bir bireyle kıyasla ciddi bir biçimde devavantajlı konumda olmasına sebep verecek her türlü düzenleme" ile "işyerinin her türlü fiziki bölümünü" kapsamaktadır. İşveren, bu gibi hallerde "yapacağı düzenlemelerin ve işyerinin fiziki bölümlerinin yukarıda anılan dezavantajlı etkiyi yaratmaması için mevcut durum çerçevesinde makul olan adımları atmakla" yükümlüdür. Yasanın 6. kısmının üçüncü bölümü de işverenin bu ödevini yerine getirmesi için atması gerekebilecek adımları açıklamaktadır. Buna göre işveren:

- ▶ Fiziki tesislerde ayarlamaları gerçekleştirmek,
- ▶ Engelliliği bulunan bir bireyin görevlerinin bir kısmını bir diğer kişiye vermek,
- ▶ Engelliliği bulunan bir bireyi halihazırda açık bulunan bir kadroya geçirmek,
- ▶ Engelliliği bulunan bir bireyin çalışma saatlerinde değişiklikler yapmak,
- ▶ Engelliliği bulunan bir bireyi işyerindeki bir başka mekanda görevlendirmek,
- ▶ Engelliliği bulunan bir bireyin rehabilitasyon, değerlendirme ya da tedavi hizmetlerini alabilmesi için çalışma saatleri içerisinde izinli olmasına müsaade etmek,
- ▶ Eğitim fırsatları sağlamak,
- ▶ Ekipman edinmek ya da mevcut ekipmanda değişiklikler yapmak,
- ▶ Yönerge veya talimatnamelerde değişiklikler yapmak,
- ▶ Test ve değerlendirme için belirlenen usullerde değişiklikler yapmak,
- ▶ Okuyucu ya da tercüman sağlamak ve
- ▶ Süpervizör sağlamakla yükümlü olabilir.

Filipinler'de yürürlükte olan **Engelli Bireylerin Magna Carta'sı** uyarınca istihdam ve çalışma bağlamında makul düzenleme sağlanması kavramı (1) halihazırda çalışanlar tarafından kullanılan tesislerin engelli bireyler tarafından da erişilebilir ve kullanılabilir kılınması için iyileştirilmesini ve (2) iş programında açıkta bulunan bir kadroya geçilebilmesine yönelik değişikliklerin yapılmasını; donanım veya ekipman edinilmesini ya da mevcut donanım ve ekipmanda ayarlamalar yapılmasını; sınav, eğitim materyalleri veya şirket politika, kural ve yönergelerinde uygun ayarlamaların ya da değişikliklerin yapılmasını ve destekleyici yardımların, hizmetlerin ve benzeri diğer imkanların sağlanmasını içermektedir (4. Kısım h fıkrası).

Kamu hizmetleri ve kamuya açık yerler konusunda ise “yasa tarafından kapsanan kişi ya da kurumun politikalarında, uygulamada ya da usullerinde, herhangi bir mal, hizmet, tesis, imtiyaz, avantaj ya da mekanın mahiyetini esaslan değiştirceğini ispat etmeksizin, engelli bireylerin bu mallara, hizmetlere, tesislere, imtiyazlara, avantajlara ya da mekanlara erişimlerinin sağlayacak makul düzenlemeleri gerçekleştirilmemesi” ayrımcılık olarak tanımlanmaktadır (madde 36 (2)).

Bazı ülkelerdeki kanunlar engelli farkındalığı olan temin ve tedarik stratejilerinin bulunmasını da öngörebilmektedir. Bu tür düzenlemeler, kamu kurumlarının herkes için erişilebilir nitelikte olan ya da kapsayıcı tasarım ilkesine dayanan ekipmanı tercih etmesini veya hizmet sağlayıcılarına iş güçlerinin belli bir yüzdesini engelli bireylerin istihdamına açmaları koşulunu koyabilmektedir.

Engelli bireylerin belirli ihtiyaçlarının sağlanması Sözleşme çerçevesinde öngörülmüş olsa da, bunun makul imkanlar çerçevesinde sağlanması belirtilmiştir. Eğer sağlanması lazım gelen imkan, bu imkanı sağlaması beklenen kişi ya da kuruma orantısız veya gereksiz bir yük oluşturuyorsa, bu imkanın sağlanmaması ayrımcılık teşkil etmeyecektir. Bazı ülkelerdeki yasalar talep edilen bir imkanın orantısız bir yük oluşturup oluşturmayacağını değerlendirilmesinde hesaba katılacak unsurları da ortaya koymaktadır. Gereken değişikliklerin yapılabilirliği, maliyeti, kurumun yapısı, büyüklüğü ve kaynakları, diğer maddi destek imkanlarının varlığı, iş sağlığı ve güvenliğine olacak etkileri ve gerçekleştirilecek değişikliklerin kurumun faaliyetleri üzerinde etkisi bu faktörlerden bazılarıdır.

Engelli farkındalığı ve tedarik stratejileri- ABD Örneği

Bazı ülkelerdeki mevzuat hükümetin kamuya ekipman ve teknoloji alımında erişilebilirlik ve evrensel ve kapsayıcı tasarım standartlarına uyanları tercih etmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin 1973 tarihli ABD Rehabilitasyon Yasası'nın 508 bölümünün U.S.C. § 794 (d) fıkrasında aşağıda yer verilen düzenleme bulunmaktadır:

§ 794D. ELEKTRONİK VE BİLGİ TEKNOLOJİLERİ

(a) Federal Birim ve Kuruluşlar için Şartlar

(1) Erişilebilirlik

(A) Elektronik ve bilgi teknolojilerinde geliştirme, tedarik, bakım ve kullanım

Amerika Birleşik Devletleri Posta Hizmetleri dahil olmak tüm Federal birim ve kuruluşlar, kendileri için gereksiz bir yük oluşturmayan tüm hallerde, seçilen teknolojinin türü ve biçimi ne olursa olsun elektronik ve bilgi teknolojisi geliştirme, tedarik, bakım ve kullanım faaliyetlerinin –

(i) Federal birimlerde istihdam edilen engelli çalışanların engelli olmayan diğer çalışanlar gibi bilgi ve verilere erişmelerini ve bunları kullanmalarına olanak vermesini ve

(ii) Federal bir birim ya da kuruluştan bilgi ya da hizmet almak isteyen engelli bireylerin engelli olmayan diğer bireyler gibi bilgi ve verilere erişimlerini ve bunları kullanmalarına olanak vermesini sağlamalıdır.

(B) Alternatif araçlar

Erişim Kurulu tarafından 2. fıkra uyarınca yayınlanan standartları karşılayan elektronik ve bilgi teknolojisi geliştirme, tedarik, bakım ve kullanım faaliyetlerinin gereksiz bir yük oluşturduğu hallerde ise, federal birim ya da kuruluşlar 1. fıkra kapsanan engelli bireylere bilgi ve veri sağlamak ve bu bireylerin söz konusu bilgi ve verileri kullanmalarına olanak vermek için alternatif araç ve yollar sağlayacaktır.

Orantısız veya gereksiz yük kavramı

Makul düzenleme (“ajuste razonable”) kavramını içeren 2003 tarihli **İspanya Eşit Fırsatlar, Ayrımcılık Gözetilmemesi ve Engelli Bireylere Evrensel Erişim Yasası** “orantısız yük” (“carga desproporcionada”) terimini kullanmaktadır. Yasanın 7. maddesi uyarınca “bir yükün orantılı olup olmadığı tespit edilirken alınacak tedbirin maliyeti, böyle bir tedbirin alınmamasının engelli bireyler üzerinde yarattığı ayrımcı etkiler, tedbiri uygulayacak kişi, kurum ya da kuruluşun yapısı ve özellikleri ve resmi mali destek ve diğer türlü yardım alabilme imkanı göz önünde bulundurulmalıdır.”

Birleşik Krallık Engelli Bireylere Ayrımcılık Gözetilmemesi Yasası uyarınca bir işveren a) yasanın 6 kısmında yer alan ödevini [makul düzenleme sağlama] yerine getirmez ve b) söz konusu yükümlülüğe uymayışının gerekçelendiremezse engelli bir bireye ayrımcılık yaptığı addedilir. Yasanın altıncı kısmının dördüncü fıkrası da işverenin söz konusu makul düzenlemeleri gerçekleştirme ödevine riayet etmesi için atacağı adımların makul olup olmadığının tespit edilmesindeki temel unsurları sıralamaktadır. Bu unsular ise:

- “(a) Atılacak adımın ayrımcı bir etkinin ortaya çıkmasına ne derecede mani olacağı;
- (b) İşveren için ne ölçüde yapılabilir olduğu;
- (c) İşveren üzerindeki mali ve benzeri maliyetleri ve iş faaliyetini ne ölçüde kesintiye uğratacağı;
- (d) İşverenin sahip olduğu mali ve diğer kaynakların büyüklüğü;
- (e) Bu tür bir adımı atarken işverenin yararlanabileceği mali ve benzeri diğer yardımların mevcut olup olmamasıdır.”

1992 tarihli **Avustralya Engelli Bireylere Ayrımcılık Gözetilmemesi Yasası** uyarınca işverenler, eğitim makamları ve diğer kişi ve kuruluşlar gereksiz ya da makul olmayan bir zorluk olmadığı takdirde “makul düzenleme” sağlama yükümlülüğü altındadır. Yasanın 11. Kısmı “gereksiz zorluğun ne olduğunu tespit edilirken ilgili her türlü durumun göz önünde bulundurulacağını” belirtmektedir. Söz konusu unsurlar ise:

- ▶ Ortaya çıkabilecek yararın ve görülecek hasarın niteliği;
- ▶ Engelli birey üzerindeki etkisi;
- ▶ Mali koşullar ve gereksiz ya da makul olmayan bir zorluk olduğu iddiasında bulunan kişi tarafından yapılması gereken harcamanın tahmini miktarı ve
- ▶ Hizmet sunumu ya da tesislerin erişebilir olmasını ilgilendiren durumlarda ise, 64. kısım uyarınca komisyona verilen eylem planıdır.

İşverene doğacak maliyet konusunda ise, Avustralya İnsan Hakları ve Eşit Haklar Komisyonu değerlendirmenin “basitçe doğrudan veya görünen ya da brüt maliyet üzerinden değil, işveren için toplamda ortaya çıkacak öngörülebilir ya da makul olarak tahmin edilebilir net maliyet (ya da yarar) üzerinden” yapılması gerektiğini belirtmektedir. Böyle bir değerlendirme aşağıdaki hususların dikkate alınmasını gerektirebilir:

- ▶ Doğrudan maliyetler;
- ▶ Yapılacak düzenleme ya da ilgili kişinin istihdamı ile ilgili olarak mahsup edilebilecek vergi, ödenek ya da diğer mali yararların olup olmaması;
- ▶ İlgili pozisyonun verimliliği, diğer çalışanlar ve kurumla ilgili olanlar da dahil olmak üzere dolaylı masraflar ve/veya yararlar;
- ▶ Satışlarda, gelirden ya da müşteri hizmetlerinin etkinliğinde gerçekleşebilecek artış ya da düşüşler;
- ▶ Yapılacak düzenlemenin, benzer bir durumda olan ancak engelli olmayan bir çalışana sağlanacak ekipmanın ya da tesisatın ortalama maliyetine ne ölçüde ek bir maliyet getireceği;
- ▶ Yapılacak düzenlemenin her halükarda diğer yasa, standart ya da anlaşmalar uyarınca yapılması gerekmediği ve
- ▶ Düzenlemeyi talep eden kişinin vasıfları, becerileri, eğitimi ve deneyimi.

Düzenlemenin yapılmasından ötürü doğacak finansal maliyetler ve yararlar ile engelli bir bireye eşit fırsat, muamele ya da katılım sağlanmasının doğuracağı yararlarla ilaveten, aşağıda yer alan hususlar da göz önünde bulundurulabilir:

- ▶ Yapılacak düzenlemenin diğer çalışanlar ya da potansiyel çalışanlar, müşteriler ya da düzenlemeden etkilenmesi muhtemel diğer kişilere olabilecek yararı veya zararı;

- ▶ Yapılacak düzenlemenin çalışan sayısı, işin mekansal örgütlenmesi, yapılacak işin niteliği, ilgili müşteri istemleri, işgücü planlaması ihtiyaçları, düzenlemenin gerçekleştirilmesi esnasında üretimdeki “aksama süresi” ya da kesinti ve kurumun etkinliğini, verimliliğini, başarısını ve rekabetini etkileyecek diğer unsurlar dahil olmak üzere kurumda yapılan işin örgütlenmesine getireceği yarar ya da zarar;
- ▶ Yapılacak düzenlemenin diğer çalışanlar üzerinde makul olmayan istemlere sebep verip vermeyeceği;
- ▶ Yapılacak düzenlemenin, söz konusu düzenleme gerçekleştirilirken herhangi bir kişinin sağlığı ya da güvenliği üzerindeki olası yararı ya da zararı ve bunların niteliği;
- ▶ Yapılacak düzenleme sonucu ortaya çıkabilecek olası çevresel yarar ya da zararın ve bunların niteliği ve
- ▶ Yapılacak düzenlemenin ilgili diğer yasa, standart veya anlaşmaların uygulanabilir hükümlerine uyumuna yardımcı olup olmadığı ya da bu hükümlerle çatışıp çatışmadığı ve düzenlemenin yapılmasıyla ortaya çıkabilecek diğer olası yarar ya da zarar ve bunların niteliği.

Özel tedbirler

Mevzuat yalnızca ayrımcılığı yasaklamakla sınırlı kalmamalı; devlet ve özel aktörlerin pozitif tedbirler almalarını da öngörebilmelidir. Sözleşme'nin 5(4). maddesi herkes için eşitliğin sağlanabilmesi için, belirli kişilere ya da belli engelli olma biçimlerine yönelik özel tedbirlerin alınmasının gerekli olabileceğini kabul etmektedir. Bu tedbirler iki şekilde olabilir:

▶ Sürekli/kalıcı tedbirler

Bu özel tedbirler sürekliliği ve muhtemelen de kalıcılığı olan tedbirlerdir. Örneğin, engelli bireylerin diğer herkes kadar hareket imkanına sahip olmasını sağlamak için hükümetler engelli bireylere taksi kullanabilmeleri için bir yol desteği sağlayabilirler.

▶ Geçici tedbirler

Bu tedbirler engelli bireylerin geçmişte yaşadıkları dezavantajları gidermek için tasarlanan ancak yalnızca belli bir süre için geçerli olması öngörülen tedbirlerdir. Örneğin, hükümet engelli bireylerin istihdamında hedefler ya da kotalar koyabilir ve bu hedeflerin başarılmasının ardından kotaların kaldırılması öngörülebilir.

Sözleşme, hem sürekli hem de geçici nitelikteki tedbirlere cevaz vermekte ve bu uygulamalar Sözleşme tarafından tanımlandığı üzere ayrımcılık teşkil etmemektedir. Esasen, her iki nitelikteki tedbirler eşitliğin sağlanması için gerekli olabileceğinden, Taraf Devletin sosyal hayatın farklı alanlarında bir dizi özel tedbir alması yükümlülüğünü de doğurabilir.

Bazen belli bir grubun üyelerinin yaşadığı tarihsel ve süregelen dezavantajları gidermek amacıyla alınan bu tür özel tedbirlere, o gruba ait olmayan kişilerce bu tedbirlerin ayrımcı olduğu gerekçesiyle dava açıldığı olmuştur. Halihazırda mevcut bulunan ya da kabul edilecek olan anayasal veya yasal eşitlik güvencelerinin, Sözleşme’de zikredilen özel tedbirlerin iç hukuka uygun olduğunu ve dolayısıyla, engelli olmayan ancak özel tedbirlerin kapsamı dışında bırakılmalarının eşit hakların bir ihlali olduğunu iddia eden kişiler tarafından diğer eşitlik güvenceleri gösterilerek yapılabilecek başvurulara konu olmayacakları açıkça belirtilmelidir.

Taraf Devletlerin özel sektörü düzenleme yükümlülüğü

- ▶ Taraf Devletler, herhangi bir kişi, kuruluş veya özel işletme tarafından engelli olma temelinde uygulanan ayrımcılığa son verilmesi için gerekli bütün önlemleri almayı taahhüt eder (Madde 4 (1) (e)).
- ▶ Taraf Devletler, bütün medya organlarının engelli kişilere Sözleşmenin amacı ile uyumlu bir şekilde yer vermelerini teşvik etmeyi taahhüt eder (Madde 8 (2) (c)).
- ▶ Taraf Devletler, ayrıca, kamuya açık olan veya sağlanan tesisleri veya hizmetleri sunan özel kuruluşların, engelli kişilerin erişimine ilişkin bütün hususları dikkate almalarının sağlanması için gerekli önlemleri almayı taahhüt eder (Madde 9 (2) (b)).
- ▶ Taraf Devletler, sağlık mesleği mensuplarından, eğitim ve kamu ve özel sağlık hizmetlerine ilişkin mesleki standartların yayınlanması yoluyla başka hususlar yanı sıra engelli kişilerin insan hakları, onur, özerklik ve gereksinimleri konusundaki bilinç düzeylerini yükselterek serbest ve bilinçli muvafakate dayalı olarak temin edilenler dahil olmak üzere engelli kişilere başkaları ile aynı kalitede sağlık hizmeti vermelerini ister (Madde 25 (d)).
- ▶ Taraf Devletler, istihdam sırasında sakatlananlar da dahil olmak üzere herkesin çalışma hakkının gerçekleşmesini korumak ve teşvik etmek amacıyla mevzuat da dahil olmak üzere gerekli adımları atacak ve olumlu eylem programları, teşvikler ve öteki önlemleri içerebilecek uygun politikalar ve önlemler yoluyla engelli kişilerin özel sektörde istihdam edilmesinin teşvik edecektir. (Madde 27 (1) (h)).

Parlamentoların, aynı zamanda, özel tedbirlerin gerekliliği ve bu tedbirlerin toplumun tamamına olan faydaları konusunda toplumsal bilincin artırılması konusunda özel bir rolü bulunmaktadır. İç hukukta yapılacak düzenlemeler, ayrıca, hükümet birimlerinin ve hatta özel kuruluşların engelli bireylerin haklarını teşvik etmede attıkları adımlara ilişkin olarak yıllık raporlama yapmalarını da öngörebilir. Raporlama koşulu engelli bireylerin haklarının fiiliyatta da güvence altına alınmasını sağlamak için atılan adımları, engelli çalışan oranını artırmadaki ya da özel ihtiyaçları olabilecek engelli müşterilere sunulan hizmetlerin geliştirilmesindeki başarıları ve ilgili diğer bir dizi konuyu kapsayabilir.

Devlet makamları ve özel kişi ve kuruluşlarca yapılan ayrımcılık

Engelli bireylerin hem kamu ve hem de özel aktörlerce yapılacak ayrımcılığa karşı korunmaları Sözleşme'nin ana unsurlarından biridir. Dolayısıyla, ayrımcılık karşıtı bir yasa ya da ayrımcılığı yasaklayan ve eşit muameleyi öngören diğer yasal tedbirler, özel kişi, organ ve kuruluşların yanı sıra kamu görevlileri ve kuruluşlarına da yönelik olarak uygulanabilmelidir. Sözleşme, aynı zamanda, devletleri özel sektörü düzenlemekle yükümlü kılmıştır.

Yasal reformun yapılacağı başlıca alanlar

Sözleşme yasal güvence veya korumanın şart olduğu bir dizi alanı belirtmektedir. Sözleşme'nin 12(1). maddesi engelli bireylerin yasa önünde kişi olarak tanınma hakkını yeniden teyit etmekte ve 12(2). maddesi de engelli bireylerin diğer bireyler gibi hukuki ehliyetlerini kullanma haklarını kabul etmektedir. Bu hususlara ilaveten, 12(3). madde hukuki ehliyetin kullanılmasında ihtiyaç duyulabilecek desteğin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını vurgulamakta ve madde 12(4) de bu hakkın istismar edilmemesi için gerekli ve uygun güvencelerin tesis edilmesini öngörmektedir.

Engelli bireylerin hukuki ehliyete sahip olduğunun reddedilmesi bu bireylerin haklarının ağır ihlaline yol açtığından, yapılacak herhangi bir hukuki reform bu konuyu bir öncelik meselesi olarak ele almalıdır. Parlamentolar, mevcut yasayı engelli bireylerin hukuki ehliyetleri üzerinde herhangi bir kısıtlama getirip getirmediğini ve yasanın hükümleri ile uygulamasının Sözleşme ile uyumlu olup olmadığını belirlemek için gözden geçirmelidir. Parlamentolar, aynı zamanda, engelli bireylerin hukuki ehliyetlerine saygı gösteren resmi güvencelere karşın, fiiliyatta da bu durumun gerçekleşip gerçekleşmediği konusunu da ele almalıdır. Sözleşme, devletlerin, hukuki ehliyetlerini kullanmada desteğe ihtiyaç duyabilecek engelli bireyler için uygun tedbirleri almalarını öngörür.

Sözleşme, ayrıca, engelli bireylerin haklarının yadsındığı ve yadsınmaya devam edildiği alanlarda da bir dizi güvenceye yer vermektedir. Kişi hürriyeti ve güvenliği (madde 14) ile işkence görmeme ve hane içinde ve dışında istismar, şiddet ve tacize maruz bırakılmama haklarını da

Ulusal işaret dillerini tanıyan ülkeler

Uganda Anayasası işaret dilini ve devletin bu dilin gelişiminin teşvik edilmesindeki ödevini özel olarak belirtmektedir. Anayasa'nın 24. Maddesi uyarınca

“devlet sağırılar için işaret dilinin gelişimini teşvik eder.”

Finlandiya Anayasası'nın (1995) kişinin kendi dili ve kültürü hakkını tanıyan 17. Kısımına göre

“işaret dilini kullanan bireylerle, engelli olmaları nedeniyle tercüman ya da çeviri yardımına ihtiyaç duyan kişilerin hakları bir yasa tarafından güvence altına alınır.”

1999 tarihli **Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Anayasası**'nın 101. Maddesine göre

“devlet kültürel bilginin yayınlanmasını, bu bilgiye erişimin sağlanmasını ve dolaşımını güvence altına alır. Görüntülü medya duyma sorunları olan kişiler için Venezuela işaret dilinde altyazı ve çeviri sağlar. İşbu yükümlülüklerin şartları ve usulleri bir yasa tarafından belirlenir.”

Ağustos 1999 tarihinde Tayland Kraliyet Hükümeti adına Eğitim Bakanı tarafından imzalanan kararla Tayland İşaret Dili “**Tayland'daki sağır kişilerin ulusal dili**” olarak tanınmıştır.

Yeni Zelanda İşaret Dili Yasası 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yasa duyma engeli bulunan Yeni Zelandalıların ilk ya da tercih ettikleri dil olan Yeni Zelanda İşaret Dili'ni (YZİD) resmi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu yasa uyarınca duyma engelli bireylerin kullandıkları dil, Yeni Zelanda dilinin değerli bir parçası olarak tanınmış ve dolayısıyla da işaret diline Yeni Zelanda'da konuşulan diğer dillerle eşit bir statü sağlanmıştır. Yasaya göre bir şekilde hukuki muameleler içine giren her insan söz konusu muameleler sırasında işaret dilini kullanabilmektedir. Yasa, aynı zamanda, duyma engelli bireylere kullandıkları dili etkileyecek olan meselelerde (örneğin YZİD'in kullanımının teşvik edilmesinde) danışılmasını; YZİD'nin devletin sunduğu hizmetlerin tanıtımında ve halka sağlanan diğer bilgilendirmelerde kullanılmasını ve duyma engelli bireylerin devletin sunduğu hizmetlere erişimlerinin YZİD kullanımı da dahil olmak üzere uygun vasıtalarla sağlanmasını öngörmektedir.

Yukarıda anılan hususlara ilaveten, yasa hükümet birimlerinin makul olan her durumda duyma engelli bireylerle gerçekleştirecekleri iletişimde belli başlı ilkelere riayet etmelerini öngörmektedir (madde 9).

Giderimler

Hong Kong'da 1995 tarihinde kabul edilen **Engellilere Yönelik Ayrımcılık Yapılmamasına İlişkin Kanun**'un hükümleri uyarınca engelli olma temelinde yapıldığı iddia edilen ayrımcılık davaları çok sayıda telafi edici karar verme yetkisi bulunan **Çin Halk Cumhuriyeti Hong Kong Özel İdari Bölgesi Bölge Mahkemesi**'nde görülür. Söz konusu yasanın 72. kısmında yer alan bu yetkilerden biri de aşağıda yer almaktadır. Buna göre Mahkeme,

“(a) davalı kişi veya kuruluşun bu Kanun çerçevesinde hukuka aykırı olarak kabul edilen bir harekette bulunduğunu ya da fiil işlediğini beyan edebilir ve davalının söz konusu hareketi ya da fiili bir kez daha tekrarlamamasına ya da bu hareket veya fiilde ısrar etmemesine karar verebilir;

(b) Davalı kişi ya da kuruluşun davacının gördüğü zarar ya da kaybı telafi etmesi için makul tedbirler almasına karar verebilir;

(c) Davalı kişi ya da kuruluşun davacıyı yeniden istihdam etmesine karar verebilir;

(d) Davalı kişi ya da kuruluşun davacıyı terfi ettirmesine hükmedebilir;

(e) Davalı kişi ya da kuruluşun, söz konusu hareket ya da fiil nedeniyle davacının gördüğü zararı ya da kaybı tazmin etmesine karar verebilir;

(f) Davalı kişi da kuruluşun davacıya cezai tazminat ödemesine hükmedebilir ve

(g) Yasaya aykırı olarak yapılan her türlü kontrat ya da anlaşmanın başlangıcından ya da belirlenen bir tarihten itibaren kısmen veya tamamen hükümsüz ilan edilmesine karar verebilir.”

içermektedir. Devlet, engelli bireylerin, özellikle de zihinsel engellilerin, özgürlüklerinden mahrum bırakılması gibi konulardaki yasalarını ve bu yasaların uygulanmasını dikkatlice gözden geçirmelidir. Örneğin, devletler Sözleşme'nin zorunlu olarak bakım ve tedavi merkezlerine yerleştirilme yerine toplumda bağımsız olarak yaşamaya ilişkin vurgusunu not etmelidir. Devletler, aynı zamanda, zorunlu ya da zorla tıbbi müdahale ile ilgili güvenceleri gözden geçirmenin yanı sıra, bu bağlamdaki mevzuatın uygulanmasını izleyecek, istismar vakalarını araştırarak ve gerektiğinde cezalandırıcı müeyyideler uygulayacak yasaların ve usullerin olmasını da sağlamalıdır (Madde 16 (4)).

Fikri mülkiyet kanunları ve kitaplara, filmlere ve diğer medyaya erişimin sağlanması

Taraf Devletler, engelli bireylerin kültürel materyallere erişimine mani olunmamasını sağlamak için fikir ve sanat eserleri kanunlarını gözden geçirmelidir. Bazı ülkeler bu amaçla Dünya Telif Hakları Örgütü ve Dünya Ticaret Örgütü ile yapılan anlaşmalar gibi diğer uluslararası sözleşmelere bağlı kalacak şekilde yasalar çıkarmıştır.

İşarete dayanan lisan(lar)ın tanınmasına ilişkin mevzuat

Sözleşme Taraf Devletlere işarete dayanan lisanların kullanımını tanıma ve teşvik etme yükümlülüğü getirmektedir. Bu yükümlülük, muhtemelen uygulamaya ilişkin mevzuatın da çıkarılmasını gerekli kılacaktır.

İç hukuktaki şikayet usulleri

Mevzuat hukuksuz bir biçimde ayrımcılığa maruz kalan bir bireyin etkili bir hukuk yoluna başvurabilmesini ve giderim elde edebilmesini güvence altına almalıdır. Hukuk yolları ve giderimler, tazminat ya da masrafların karşılanmasını, eski haline getirilmeyi öngören bir emrin çıkarılmasını, ayrımcı fiillere son verilmesini ve gelecekte bu fiillerin meydana gelmesinin önlenmesini buyuran bir kararın alınmasını, bireyin hakları konusunda makul düzenleme sunulmasını, özür dilenmesini, pozitif eylemler ve diğer tedbirler dahil olmak üzere geniş kapsamlı ve giderime yönelik tedbirlerin alınmasının hükmedilmesini içerebilir.

Bazı ülkelerdeki ayrımcılık karşıtı yasalar çerçevesinde, şikayette bulunan kişiyi ayrımcılığın gerçekleşmiş olabileceğine dair olguları ortaya koyduğu andan itibaren, söz konusu şikayetdeki ispat yükü, şikayet edilen muamelenin yasaklanmış ayrımcılık temellerine dayanmadığını veya dayanıyorsa bile müsaade edilen istisnalara dayanılarak yapıldığını kanıtlama ödevini davalıya taşımaktadır. Ayrımcılık davalarında şikayette bulunan kimselerin çoğu zaman şikayet ettikleri ayrımcılığa dair doğrudan kanıt göstermekte çektikleri güçlükler göz önünde bulundurulduğunda, bu hususun ilgili usul kanununun ele alınması gereken önemli bir boyutu olduğu ortaya çıkacaktır (bkz. Ayrımcılık mevzuatına ilişkin çeşitli yaklaşımları ele alan önceki sayfadaki kutucuk).

Uygulamanın desteklenmesinde usule ilişkin tedbirler

Bu el kitabının önceki bölümlerinde Sözleşme'nin onaylanmasına zemin hazırlama sürecinde parlamenterlerin oynayabilecekleri role yer verilmişti. Bir devletin Sözleşme'yi onaylamasının veya Sözleşme'ye katılmasının ardından, son derece mühim yükümlülükler doğacaktır ve yasamanın da söz konusu bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamada önemli bir rolü bulunacaktır. Sözleşme'nin imzalanıp onaylanmasının ardından parlamentoların atacağı ilk adımlara aşağıda değinilmektedir.

Mevzuatta ele alınması gereken önemli konular

- ▶ Her türlü mevzuat aşağıda belirtilen anlayış temelinde düzenlenmelidir:
 - ▶ Engelli olma kişiyle çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimlerin bir sonucudur ve
 - ▶ Engelli bireyler diğerleriyle eşit bir düzeyde medeni, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal haklara sahiptir.
- ▶ Makul düzenleme sağlanmasının reddedilmesi de dahil olmak üzere özel ve kamu sektörlerinin engelli olma temelinde ayrımcılık yapmaları yasaktır.
- ▶ Engelli bireyler, aşağıdakiler başta olmak üzere, toplumun her düzeyinde yer almalı ve katılım gösterebilmelidir:
 - ▶ Siyasal yaşam (Sözleşme'nin ve engelli bireyleri etkileyecek diğer politika ve yasaların uygulanmasında engelli bireylere danışılması, seçim kanunlarının yeniden düzenlenmesi vs.);
 - ▶ Kültürel yaşam, eğlence, dinlenme, spor;
 - ▶ Eğitim.
- ▶ Fiziksel çevre, taşıma, teknolojiler, bilgi ve iletişim, kamu tesisleri ve hizmetleri erişilebilir olmalıdır.
- ▶ Eşitliğin fiili olarak gerçekleştirilmesi ya da hızlandırılması için geçici ya da kalıcı nitelikte tedbirler alınmalıdır.
- ▶ Kişi ve grupların engelli olma temelinde yapılan ayrımcılığa karşı olarak medeni, cezai ve idari eylemlerde bulunma hakkı ve uygun ve yeterli hukuk yolları sağlanmalıdır.
- ▶ Engelli olmaya ilişkin yapılacak her türlü tanım Sözleşme'nin 2. maddesiyle uyumlu olmalıdır.
- ▶ Engelli bireylerin kanun önünde eşit olma hakkı ve destekleyici tedbirler ve ilgili diğer güvenceler dahil olmak üzere hukuki ehliyetlerinin tanınması sağlanmalıdır.
- ▶ Engelli bireylerin adalete erişimleri için hukuki muamelelerin tüm aşamalarında gerekli usul düzenlemeleri gerçekleştirilmelidir.
- ▶ Sözleşme'nin uygulanmasını izleyecek ulusal bir mekanizma tesis edilmelidir.

Kapsamlı bir gözden geçirme

Sözleşme'nin 4(1) (b) maddesi Taraf Devletlere “engelli kişilere karşı ayrımcılık oluşturan mevcut yasalar, yönetmelikler, örf ve adetler ve

uygulamalarda değişiklik yapılması veya yürürlükten kaldırılması için mevzuat dahil olmak üzere bütün gerekli önlemleri alma” yükümlülüğü getirmektedir. Dolayısıyla, bir devletin Sözleşme’ye taraf olmasının hemen ardından- tercihen de Sözleşme’yi imzalamasını müteakiben- atacağı en önemli adımlardan biri, mevcut mevzuatın Sözleşme ile ne derece uyumlu olup olmadığını tespit edecek kapsamlı bir gözden geçirmeyi gerçekleştirmesidir. Devlet, aynı zamanda, Sözleşme’nin yürürlüğe girmesi ve uygulamaya yansması için gerçekleştirilmesi lazım gelen yeni yasal ve politika tedbirlerini de belirlemelidir. Bu amaç doğrultusunda, mevzuatın gözden geçirilmesi faaliyeti ve reformlara ilişkin olarak da ayrıntılı bir çalışma programı geliştirilmelidir.

Bu türden kapsamlı bir gözden geçirme faaliyeti, özellikle de, devletin Sözleşme hükümleri çerçevesinde Sözleşme’ye taraf olmasından sonraki iki yıl içinde sunacağı ön raporu hazırlamada yararlı olacaktır. Ön rapor, engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesi, reformun bir öncelik olarak ele alınacağı alanların belirlenmesi ve mevcut durumu iyileştirmeye yönelik bir programın incelikli, planlanmış ve gözleyici bir şekilde geliştirilmesinde önemli bir referans noktası teşkil edecektir.

Böyle bir gözden geçirme pek çok farklı şekilde gerçekleştirilebilir. Bu amaç doğrultusunda, gözden geçirme faaliyetini yürütecek ve hükümete rapor sunacak özelleşmiş ve bağımsız bir resmi kurum kurulabileceği gibi; eşitlik komisyonu, insan hakları ulusal kurumu veya engellilere ilişkin komisyon gibi halihazırda mevcut bulunan organlara da bu vazife verilebilir. Parlamantonun kendisi de süreci denetlemek amacıyla bir komite kurabilir veya bu denetim görevini tevdi edeceği kendi içindeki bir organ belirleyebilir.

Sözleşme’nin çerçevesi, engelli bireylerin insan haklarından hangi düzeyde yararlandığının tesbit edilmesinde kullanılacak standart olarak kabul edilmeli ve engelli bireyler de bu sürece hem gözden geçirme ile sorumlu organa üye hem de katkıda bulunan kişiler sıfatlarıyla geniş bir ölçekte katılmalıdır. Gözden geçirme tek seferle sınırlı tutulan faaliyet olmamalıdır. Bu işten sorumlu olan organa sürekli bir denetim yapma görevi verilebilir veya üç ile beş yıl gibi makul bir süre sonrasında organın tavsiyelerinin uygulanmasına ilişkin bağımsız bir gözden geçirmenin yapılması sağlanabilir.

“Güney Afrika engelli olma, öz-temsil ve politika reformu alanlarında bir hayli yol kat etmiştir. Sözleşme, siyasal iklimde değişiklerin olduğu zamanlarda da ülkenin engelli bireyleri ve ailelerini korumasını ve onlara yönelik sorumluluk duymasını pekiştirmenin yanı sıra, engelli bireylerin diğer tüm engelli olmayan dostları gibi birinci sınıf yurttaşlar olarak muamele görmelerini sağlayacaktır.”

Hendrietta Bogopane, Zulu, Milletvekili (Güney Afrika)

Tüm yasaların Sözleşme ile uyumlu olmasını sağlamak

Yeni yasa ve düzenlemelerin Sözleşme ile uyumlu olmasını ve Sözleşme'nin amaçlarını geliştirmelerinin sağlanması, mevcut kanunların gözden geçirilmesi kadar önem arz etmektedir. Sözleşme, devletlere bütün politika ve programlarında engelli kişilerin haklarını göz önünde bulundurma yükümlülüğü getirmektedir (Madde 4 (1) (c)). Dolayısıyla hükümet yetkilileri politika ve mevzuat çalışmalarını yürütürlerken teklif ve önerilerinin Sözleşme ile uyumlu olmasını sağlamalıdır.

Yasamanın yeni çıkarılan mevzuatın ayrıntılı bir biçimde tetkik edilmesinde fevkalade önemli bir rolü bulunmaktadır. Parlamentolar mevzuatın Sözleşme ile uyumunun inceleneyeceği bir yasama sürecinin olmasını mutlaka sağlamalıdır. Bu ödev, yasamanın önüne gelen teklif ve önerileri gözden geçirecek ve kendi üyelerinden oluşturulacak bir komitenin kurulması yolunu ya da bu sorumluluğun mevzuatın insan hakları ilkeleriyle uyumunu incelemekle görevli mevcut komite veya komitelere verilmesini içerebilir. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, engelli bireylerin ve örgütlerinin bu sürece dahil edilmeleri esastır. Parlamentoların, engelli bireylerin bu gibi süreçlerden ve yasama taslaklarından haberdar olmalarını sağlayacak ve bu grupların mevzuata dair görüşlerini sunmalarını kolaylaştıracak bir takım özel tedbirleri almaları gerekebilir.

Bazı parlamentolar, hükümetin yürütme kanadına mevzuatın ilgili uluslararası standartlarla uyumlu olduğuna ilişkin bir beyanda bulunması veya parlamentoya yasama taslağı sunulduğunda ilgili taslağın belli bir gruba etkileri konusunda bir değerlendirme sunması şartını koyabilmektedir. Bu bağlamda engelli gruplara ilişkin bir etki değerlendirmesi beyanı, ister tek başına isterse de genel bir insan hakları etki değerlendirmesi çerçevesinde sunulsun, hükümetin dikkatinin bu konuya odaklanmasına yardımcı olacaktır.

Engelli bireylerin yasama sürecine katılımlarının sağlanması

Engelli bireyler, nasıl Sözleşme'nin kaleme alınması sürecine aktif olarak katıldılarsa, kendilerini etkileyen her türlü mevzuatın hazırlanmasına ve diğer karar verme süreçlerine de aktif olarak katılabilmelidir. Engelli bireyler, ayrıca, yasaların uygulanmasına ilişkin gözlem ve danışmanlıklarını sunmaları için de teşvik edilmelidir. Tüm görüşlerin ele alınmasını sağlamak için yeterli bir ön bildirim ve tanıtımın ardından kamuya açık oturumların düzenlenmesi, ilgili parlamenter komitelere yazılı görüşlerin iletilmesi için çağrıda bulunulması ve parlamentonun internet sayfaları ve diğer medya araçları yoluyla alınan görüş ve önerilerin kamunun geneliyle paylaşılması dahil olmak üzere çeşitli yollar bulunmaktadır.³

³ Parlamentar süreçte yurttaş katılımının daha ayrıntılı bir tartışması için bkz: "Yirmi Birinci Yüzyılda Parlamento ve Demokrasi: İyi Örnekler için Bir Kılavuz", Cenevre, Parlamentolar Arası Birlik, 2006, sf. 79-87.

Parlamento, engelli bireylerin yasama süreçlerine, özellikle de engelli olmayla ilgili olanlara, tam katılımının sağlanması için kanunların, tutanakların ve diğer belgelerin büyük baskılı, Braille (kabartma) alfabesiyle ve yalın bir dille yazılmış formatlarda da bulunmasını sağlamalıdır. Parlamantonun fiziki yapıları ve oturumların düzenlenebileceği mekanlar gibi diğer mekanlar da engelli bireylerin erişimine olanak verecek şekilde olmalıdır.

İl ve eyalet düzeyindeki parlamentoların katılımı

Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde kullanılan dili yansıtan Sözleşme'nin dördüncü maddesinin beşinci fıkrası, Sözleşme hükümlerinin "herhangi bir sınırlama ve istisna olmadan federal yapıya sahip devletlerin bütün bölümlerini" kapsadığını ifade etmektedir. Federal yapıya sahip bazı devletlerde, Sözleşme'nin belli hükümlerini uygulama sorumluluğu ve yetkisi esas olarak eyaletlerde ya da kurucu birimlerde olabilmektedir. Böyle bir yetkinin uygulanamaması, devletin bir bütün olarak uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmesine neden olabilir. Bu bağlamda, merkezi hükümetin söz konusu alanda resmi bir yetkisi bulunmadığı gibi bir savunmanın yapılması mümkün değildir. İl veya eyalet düzeyindeki yasa koyucuların kendi yetki alanları çerçevesinde kendi yasalarını ve diğer girişimleri uygulama yetkisi bulunabileceğinden, söz konusu bu fıkra Sözleşme'nin hükümlerinin fiiliyata geçirilmesinde birtakım fırsatlar sunmakta ve merkezi hükümet tarafından alınan tedbirlere ilaveler getirilmesine olanak sağlamaktadır.

Parlamentepler için **Kontrol Listesi**

Sözleşme'nin iç hukuka aktarılmasına nasıl yardımcı olabilirim?

- Ülkedeki en üst düzeydeki yasanın (Anayasa ya da Kurucu Yasa) engelli bireylerin medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklarını korumasını ve tanınmasını sağlayabilirsiniz.
- Halihazırda yürürlükte olan mevzuatın Sözleşme ile uyumunun gözden geçirilmesini sağlayabilirsiniz.
- Sözleşme tarafından ele alınan tüm alanların hem yürürlükteki mevzuata hem de yeni yapılacak yasalara dahil edilmesini sağlayabilirsiniz.
- Engelli bireylere ve temsilci örgütlerine yasa hazırlama ve yapım süreçlerinde danışılmasını sağlayabilirsiniz.
- Kabul edilecek mevzuatın Sözleşme ile uyumlu olmasını sağlayacak parlamenter kurum ve mekanizmaların olmasını sağlayabilirsiniz.
- Engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesiyle ilgili çeşitli sektörlere ulusal bütçeden yeterli kaynak tahsis edilmesini sağlayabilirsiniz.
- Parlamento çalışma yöntemlerini kullanabilirsiniz:
 - ▶ Yazılı ve sözlü sorular;
 - ▶ Kanun tasarıları;
 - ▶ Meclis tartışmaları.
- Engelli bireylerin hakları konusunda bilinçlendirme çalışmaları gerçekleştirebilirsiniz. Bunun için,
 - ▶ Siyasi partinizdeki tartışmalar;
 - ▶ Lobi yapma kapasitenizi güçlendirecek diğer parlamenterlerle ortaklıklar;
 - ▶ Engelli bireyleri temsil eden kuruluşlarla ortaklıklar ve
 - ▶ Kamuya yönelik bilgilendirme kampanyaları düzenleyebilirsiniz.

ALTINCI BÖLÜM: Maddelerden pratiğe Sözleşme'nin uygulanması

Mevzuat tek başına engelli bireylerin insan haklarından yararlanmalarını sağlamakta yeterli olamaz. Devletler, Sözleşme hükümlerinin engelli bireylerin hayatlarında gerçek bir etki yaratacak şekilde fiiliyata dönüşmesi için etkili politika ve programlar geliştirmelidir.

Tıpkı diğer bireyler için geçerli olduğu üzere, engelli bireylerin de bir haktan mahrum bırakılmaları yaşamları boyunca diğer hak ve fırsatlardan mahrum bırakılmalarına neden olabilir. Aşağıda bu hususu örneklemek için Sözleşme'de yer alan beş madde ayrıntılarıyla incelenecek ve rehabilitasyon ve rehabilitasyon (madde 26), erişilebilirlik (madde 9), eğitim (madde 24), istihdam (madde 27) ve hukuki ehliyet (madde 12) arasındaki ilişki oldukça açık bir biçimde ortaya konulacaktır. Ancak böyle bir çözümlenmenin amacı bu beş maddenin Sözleşme'nin diğer hükümlerine kıyasla öncelikli olarak ele alınması gerektiğini ifade etmek değildir. Aksine, haklar birbiriyle ilişkili olduğundan, devletler Sözleşme'nin ayrı ayrı hükümlerini eş zamanlı olarak uygulamaya gayret etmelidir.

Habilitasyon ve rehabilitasyon

Kör doğan bir çocuk toplumun aktif bir üyesi olarak yaşamayı nasıl öğrenir? Bir kaza sonucu ağır omurilik yaralanması geçiren ve yürüme yetisini yitiren genç bir erkek yeni koşullarına nasıl ayak uydurur? Ayaklarını kara mayınları yüzünden kaybetmiş bir anne çalışmaya ve ailesini idame ettirmeye nasıl devam edebilir?

Habilitasyon ve rehabilitasyon (madde 26) engelli bireylerin bağımsız bir yaşam sürdürülebilmelerini (madde 19), toplumda kişisel hareket imkanına sahip olmalarını (madde 20) ve tam kapasitelerine ulaşabilmelerini sağlamada atılacak en önemli ilk adımları oluşturur. Engelli bireyler, söz konusu bu süreçler esnasında bir iş bulup kazanç elde etmek, kararlar verebilmek, topluma katkıda bulunmak ve Sözleşme'de ayrıntılı bir biçimde yer verilen diğer tüm haklardan yararlanabilmek için beceriler kazanmakta ve bu becerileri geliştirmektedir.

Habilitasyon, bir kişinin toplumda faaliyette bulunmasına olanak verecek becerileri öğrenmesini kapsar. Bu tür programlar genellikle engelli olarak doğan çocukları hedef almaktadır. Rehabilitasyon ise kapasite ve becerilerin yeniden tesis edilmesi anlamına gelir ve genellikle bir yetişkinin sonradan edinilmiş bir engelli olma durumunda topluma yeniden uyum sağlaması ile ilgili kullanılır.

Habilitasyon ve rehabilitasyon ekseriyetle kişinin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş ve belli bir zamanı kapsayan süreçlerdir. Her iki kavram uzmanların desteği ve mümkün olduğu ölçüde aile üyeleri ile yakın arkadaşların da eşgüdümlü olarak katılımıyla gerçekleştirilecek olan hedeflerin belirlenmesini içerir. Habilitasyon ve rehabilitasyon tıbbi, psikolojik, sosyal ve mesleki desteği de içerebilir. Engelli bireylerin, bu tür girişimlerin yarattığı faydalar olmaksızın, erişilebilirlik, eğitim ve istihdama dair haklarından muhtemelen yararlanmaları mümkün olmayacaktır.

Erişilebilirlik

Her toplumda çıkması mümkün olmayan merdivenlerden okuması imkansız işaret levhalarına dek uzanan ve engelli bireylerin tam anlamıyla hayatlarını sürdürmelerine mani olan sayısız engel ve bariyer

Toplum temelli rehabilitasyon

Toplum temelli rehabilitasyon (TTR) dünyada doksandan fazla ülkede uygulanan ve yoksulluğun azaltılması, fırsatların eşit kılınması ve engelli bireylerin topluma dahil olmalarını amaçlayan genel toplum gelişimi stratejisinin parçası olan bir yaklaşımdır. Toplumlar çoğu zaman farklı sosyo-ekonomik durumlara sahip yapılar olduğundan, dünya genelinde tek bir TTR modelinin olması doğal olarak mümkün değildir. Dolayısıyla bu yaklaşım sağlık hizmetlerine, öğrenime ve mesleki eğitime erişimin yanı sıra gelir yaratıcı projeler, toplumsal katılım ve içermeyi de barındıran esnek, dinamik ve uyarlabilir bir stratejidir.

TTR yaklaşımı topluluklarla birlikte ve bu toplulukların içinde çalışır ve engelli bireyler, aileler, örgütler, gruplar ve kalkınma sektöründe çalışan ilgili hükümet ve hükümet dışı kuruluşların (STK) çabalarının ortaklaştırılması yoluyla uygulanır. Bu yaklaşım engelli bireylerin toplumun diğer bireyleriyle aynı hak ve fırsatlara sahip olmalarını sağlayan toplumsal bir eylem olduğundan ötürü, giderek artan bir biçimde toplum gelişimi projelerinin esaslı bir parçası olarak kabul görmeye başlamıştır.

Engelli olma ve kalkınma konusunda önemli deneyimleri bulunan Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü (UNESCO) ve uluslararası STK'lar ve engelli bireyleri temsil eden örgütler, TTR yaklaşımının engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesi ve bu bireylerin devredilemez onurlarına saygı gösterilmesini sağlamada nasıl bir katkı yapabileceğine ilişkin kılavuz ilkeleri de geliştirmektedir.

bulunmaktadır. Erişilebilirlik (madde 9) engelli bireyler dahil olmak üzere toplumun bütün üyelerinin tesislere ve hizmetlere eşit erişiminin sağlanmasını kapsar. Söz konusu bu kavram Sözleşme'ye rehberlik eden ilkelerden biridir (madde 4) ve her türlü uygulama alanıyla sıkı bir ilişki içindedir. Her ne kadar Sözleşme'de erişilebilirliğe ilişkin olarak yer alan hükümlerin kısa sürede uygulanmaları maliyet açısından yüksek olsa da, oldukça kısa sürelerde etkisini gösterecek düşük maliyetli ve düşük teknoloji gerektiren bir dizi çözüm de mevcuttur.

Örneğin bilgiye erişimin sağlanması görece daha masrafsızdır ve fiyat etiketlerinin okunması, bir toplantıya katılmak için toplantının düzenleneceği salona girilmesi, otobüslerin saat çizelgelerinin anlaşılması ya da internet sayfalarında dolaşılması gibi alanlarda engelli bireylerin hayatını çok büyük ölçüde geliştirebilmektedir. Televizyon temel bir bilgi kaynağı olarak ve kültürel ve sportif faaliyetlere erişimde bir araç olarak kabul görmektedir. Parlamenterler medya endüstrisi ile işbirliği yaparak televizyonların duyma engelli bireyler ve yaşlılar için de erişilebilir kılınması amacıyla yazıların görüntüye yerleştirilmesi veya altyazı kullanılması için çalışabilirler. Bu tür tedbirler halihazırda dünyada otuzdan fazla ülkede uygulanmaktadır.

Erişim ve İnternet

İnternet herkes için fırsatlar yaratabilse de, bu fırsatların büyük bir bölümü engelli bireyler için erişilemez durumdadır. 2006 yılı sonunda yirmi ülkedeki 100 kadar önde gelen internet sitesi, WWW Konsorsiyum'u (W3C) tarafından oluşturulan uluslararası erişilebilirlik rehber ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirmeye alınan internet sayfaları konuları itibariyle seyahat, finans, medya, hükümet ve alışveriş sitelerini kapsamaktadır.

Yapılan araştırma sonucu bu internet sayfalarının büyük bir bölümünün uluslararası erişilebilirlik standartlarını karşılamadıkları; dahası, 100 internet sayfasından yalnızca 3'ünün asgari erişilebilirlik standartlarını yerine getirebildiği ortaya konmuştur. Sitelerin bir bölümünün kolaylıkla engelli bireyleri de kapsayacak şekilde değiştirebileceği tespit edilmiş; ancak büyük bir kısmında ciddi düzenlemelerin yapılması gerektiği gözlemlenmiştir.

Bilgi teknolojilerinin engelli bireyler için erişilebilir kılınması yalnızca bir insan hakları meselesi değil; aynı zamanda da iyi bir işletmenin gereğidir. Yapılan çalışmalar erişilebilir internet sayfalarının arama motorlarında daha öncelikli sıralamalara sahip olduklarını, bakım ve geliştirme giderlerinin daha düşük olduğunu ve internet üzerinden iş yapmayan firmalara çoğunlukla ihmal edilmiş bir müşteri tabanı sunduğunu göstermektedir.

Benzer bir biçimde, internet de eğitime, istihdam fırsatlarına, haberlere, sağlık-bakım bilgisine erişimde önemli bir araç olmasının yanı sıra sivil ve sosyal hayata katılım ve çevre oluşturmada bir kanal görevi görmektedir. İnternete erişimleri olmayan bireyler topluma dahil olmaktan bir nebze mahrum edilmektedir. Dolayısıyla internet sayfalarının erişilebilirlik

Hayatı erişilebilir kılmak

Fiziksel çevre

Erişilebilir bir fiziksel çevre sadece engelli bireylerin değil, herkesin yararınadır. Sözleşme, okullar, konutlar, sağlık kuruluşları ve işyerleri de dahil olmak üzere her türlü açık ve kapalı tesislerdeki engellerin ve güçlüklerin ortadan kaldırılması için tedbirlerin alınmasını öngörür (madde 9 (1) (a)). Bu tedbirler sadece binaları değil; yürüyüş yolları, yaya kaldırımları ve yaya trafiğinde engel teşkil eden her türlü diğer hususu da kapsamalıdır.

Yeni yapılan binaların tamamı engelli bireylerin ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde tasarlanmalıdır. Dünya Bankası bu tür düzenlemelerin henüz inşaat aşamasındayken yapılmasının maliyetinin oldukça düşük olacağını belirtmektedir. Benzer bir biçimde, erişilebilir bir binanın yapılmasının toplam inşaat maliyetlerine yüzde 1'den daha az bir maliyet getireceği de ortaya konulmuştur.

Kamuya açık tesisler ve hizmetler

Sözleşme, hükümetlerden kamuya açık tesislerin ve hizmetlerin erişilebilirliğini sağlayacak rehber ilkeleri geliştirerek engelli bireylerin topluma tam katılımlarını sağlamada örnek olmalarını talep eder (madde 9 (2) (a)). Erişilebilirlik, hükümet binalarına rampaların yerleştirilmesini, Braille (kabartma) alfabesi ile yazılmış yön levhalarını, erişilebilir tuvaletleri, işaret dili tercümanlarını ya da kamuya ait televizyonlarda yazıların görüntüye yerleştirilmesi gibi düzenleme veya değişikliklerin yapılmasını gerektirebilir. Bu bağlamda hazırlanacak rehber ilkeler, engelli bireylere ve/veya engelli bireyleri temsil eden örgütlere danışılarak geliştirilmelidir.

Taşıma

Hava yolu, otobüs, tren ve taksi dahil olmak üzere her türlü taşımacılık faaliyeti bağımsız bir yaşam için hayati bir öneme sahiptir. Engelli bireyler, özellikle de görme engelliler ve kolaylıkla hareket edemeyen kişiler, birçok durumda bu temel hizmetlere erişimden mahrum bırakılmakta ve dolayısıyla da okula gitmekten, iş sahibi olmaktan ya da tedavi hizmeti almaktan alıkonulmaktadır.

ilkelerine göre tasarlanıp geliştirilmesi kullanıcıların tamamının internet aracılığıyla sunulan bilgiye eşit şekilde erişimlerini sağlayacaktır. Şimdilerde bazı ülkelerde, en azından, hükümet kuruluşlarına ait sayfalara engelli bireylerin erişimlerini sağlama koşulu getirilse de, dünyadaki internet sayfalarının çok büyük bir kısmı hala erişilebilir değildir (bkz. Önceki sayfadaki kutu).

Bilgiye erişim acil durumlarda da oldukça önemlidir. Son zamanlarda dünyada yaşanan felaketler, engelli bireylerin bu afetler sırasında diğerleriyle aynı düzeyde yardım alamadığını göstermiştir. Sözleşme, devletlere acil hizmetlere ilişkin tedbirler geliştirme çağrısında (madde 9 (1) (b)) bulunmaktadır. Örneğin cep telefonu ve benzeri medya araçlarıyla mesajlaşma, duyma engelli bireylerle hızlı bir şekilde iletişim kurmada tercih edilen yöntemlerden biri olmuştur. Ancak birçok ülkedeki acil hizmetler uyumsuz iletişim protokolleri nedeniyle bu yöntemle iletişimi sağlayamamaktadır.

Benzer bir biçimde, birçok ülkede Braille (kabartma) alfabesi, sese dayalı formatlar veya işarete dayalı lisanlar gibi erişilebilir bir formda bilgi

“Dünyadaki görme engelli bireylerin bilgiye erişimini güncel ve etkili bir şekilde ve okuyabilecekleri, anlayabilecekleri ve özümseyebilecekleri bir formatta sağlarsanız, o zaman tüm dünyadaki görme engellilerin topluma yapacağı büyük katkıları da garantilemiş olursanız.”

Don Breda, görme engelli bilgi teknolojileri uzmanı (ABD)

Parlamenteler için Kontrol Listesi

Toplumunu nasıl daha erişilebilir kılabiliriz?

- Yaşadığınız yeri dolaşabilir ve merdivenler, alçaltması bulunmayan kaldırım kenarları, Braille (kabartma) alfabesi olmayan işaret levhaları gibi kaç tane engel olduğunu gözlemleyebilirsiniz.
- Hükümetin ürettiği materyallerin engelli bireylerin de erişebileceği bir formatta hazırlanıp hazırlanmadığını tespit edebilirsiniz.
- Hükümet tesisleri ve hizmetlerinin ne denli erişilebilir olduğunu değerlendirebilirsiniz.
- Hükümetin acil durum planlarında engelli bireylere yönelik olarak ihtiyati kaynak tahsis edip etmediğini belirleyebilirsiniz.
- Erişilebilirliğin geliştirilmesi için atılacak adımlara ilişkin olarak engelli bireylere ve temsilci örgütlerine danışabilirsiniz.

sağlamaya veya internet sayfalarını erişilebilir kılmaya yönelik yasalar bulunmamaktadır. Bu yönde bir mevzuatın bulunduğu hallerde ise, söz konusu hizmetler genellikle pratikte bulunmamaktadır. Sözleşme, devletlerden engelli bireylere gündelik hayatlarını doğrudan etkileyen bilgiye erişimlerini sağlamak için yeterli ve uygun bir mevzuatı ve araçları geliştirmelerini talep etmektedir (Madde 9 (1) (a) ve (2) (g)).

Eğitim

Engelli bireylerin eğitimine ilişkin olarak, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, pek çok muhtemel engel bulunmaktadır. Söz konusu engeller arasında:

- ▶ Yoksulluk
- ▶ Aşırı kalabalık okullar
- ▶ Eğitimli öğretmen eksikliği
- ▶ Engelli öğrencilere yönelik makul düzenleme ve desteklerin eksikliği
- ▶ Erişimi mümkün olmayan tesisler
- ▶ Erişimi mümkün olmayan müfredat
- ▶ Yetersiz ya da erişim olanağı bulunmayan taşımacılık hizmetleri ve
- ▶ Sosyal damgalama ve okul ortamında farkındalık eksikliği bulunmaktadır.

Güncel tahminlere göre gelişmekte olan ülkelerde engelli çocukların okula kayıt oranları yüzde 1 ile yüzde 3'e kadar düşmekte; dolayısıyla bu ülkelerdeki engelli çocukların yaklaşık olarak yüzde 98'i okula gidememekte ve okuma yazma bilmemektedir. Bu denli yüksek bir nüfus

“Özel okulda benimle aynı grupta olan öğrencilerin hepsinden daha yüksek notlar aldım. Bu benim daha zeki olmamla değil; sadece sahip olduğum ve sahip kılındığım fırsatlarla ilgili bir şey.”

Lucia Bellini, görme engelli öğrenci
(Birleşik Krallık)

okula gidemediği sürece evrensel ilköğretimin gerçekleştirilmesine dair binyıl kalkınma hedefi, ulaşılması mümkün olmayan bir hedef olarak kalacaktır. Bununla birlikte araştırmalar ciddi engellilikleri bulunan çocuklar dahil olmak üzere düzenli eğitime ulaşabilen çocukların okulu bitirme, orta ve üst düzey eğitime ve öğretime devam etme, iş bulma, iyi düzeyde gelir elde etme ve toplumlarının aktif bireyleri olma oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Sözleşme hayatın farklı dönemlerindeki eğitimin birçok veçhesini ele almaktadır (madde 24). Öncelik engelli çocukların her seviyede okula gidebilmelerinin teşvik edilmesidir (madde 24 (2) (a)) ve bu hedefin gerçekleştirilmesinde en iyi yolun çocuğun yüksek yararının gözetilmesi

Eğitim sisteminin ötesinde...

Eğitime erişim sadece eğitim sistemiyle ilgili bir konu değildir. Okulun engelli bir çocuğun kayıt olmasına açık olduğu hallerde bile, erişilebilir bir ulaşım imkanının olmayışı okula gitmeyi zor, hatta imkansız kılabilir. Bazen de okulun kendisi erişilebilir olmayabilir. Fiziksel altyapının değiştirilmesi göz korkutucu bir şey gibi görünse de, illa öyle olması gerekmez. Zaman içerisinde binaları yeniden teğizatlandırıp dönüştürürken erişilebilir tasarımlara da yer verilebilir.

Gelecekte eğitim kurumları dahil olmak üzere tüm binalar için erişilebilir olma zorunluluğu getirilmelidir. Bu zorunluluk, yalnızca tekerli sandalye kullanıcılarının binalara girebilmesini sağlayacak düzenlemeleri değil; aynı zamanda Braille (kabartma) alfabesi ile yazılmış yön levhalarını ve zayıf görme kabiliyeti olan kişiler için uygun ışıklandırmanın yapılması gibi hususları da içermelidir. Erişimi sağlayacak düzenlemelerin henüz inşaat aşamasındayken yapılmasının maliyeti oldukça düşük olacaktır. Yapılan alışmalar, bu tür düzenlemelerin toplam inşaat maliyetlerine yüzde 1'den daha az bir maliyet getireceğini ortaya koymuştur.

olduğu (madde 24 (2) (b)) vurgulanır. Sözleşme'de ayrıca, çocukken fırsat veya erişimin olmamasından ötürü eğitim alamayan ya da yeterli düzeyde eğitim alamamış çok sayıda engelli yetişkinin de eğitim ihtiyaçları ele alınır. Sözleşme, bu hususlara ilaveten, sonradan engelli olup çalışma becerilerini destekleyecek ve aralarında mesleki eğitimle üniversite programlarının bulunduğu bir dizi ileri eğitimi talep eden ya da gerek duyan yetişkinlere yönelik olanlar dahil olmak üzere yaşam boyu öğrenimin önemini de (madde 24 (5)) kabul etmektedir.

Sözleşme tarafından teşvik edilen eğitim yaklaşımı, kapsayıcı eğitimin zihinsel engelli çocuklar da dahil olmak üzere herkes için en iyi öğrenme ortamı sunmasının yanı sıra, engellerin kaldırılmasında ve tektip alguların değiştirilmesinde de yardımcı olduğunu gösteren çalışmalara dayanmaktadır. Böyle bir yaklaşım engelli olmaktan korkmak yerini onu rahatlıkla kabullenen ve kucaklayan bir toplumun yaratılmasına yardımcı olmaktadır. Engelli olan ve olmayan çocuklar aynı okulda bir arada büyüyüp yan yana eğitim gördüklerinde, birbirlerini daha iyi anlayacak ve birbirlerine daha fazla saygı göstereceklerdir.

Özelleşmiş eğitime dayalı bir okul sisteminden kapsayıcı eğitime dayalı olana geçiş dikkatlice planlanmalı ve çocuğun yüksek yararlarını ve ihtiyaçlarını koruyacak biçimde uygulanmalıdır. Velilerin, toplum önderlerinin ve öğretmenlerin desteği bu minvalde bir önkoşul teşkil

etmektedir. Genel bir eğitim sisteminin kapsayıcı olabilmesi için, o eğitim sisteminin:

- ▶ Engelli bireyler için uygun ekipman ve öğrenim materyali sağlanması,
- ▶ Engelli olanlar da dahil olmak üzere tüm çocukların ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayan öğretim yöntemlerini ve müfredatı benimseyip, çeşitliliğin kabulünü teşvik etmesi,
- ▶ Öğretmenlerin tamamını kapsayıcı bir sınıfta ders verebilmeleri için eğitip, bu eğitimi alan öğretmenlerin birbirlerine destek olmalarını teşvik etmesi,
- ▶ Engelli öğrenciler dahil olmak üzere tüm öğrencilerin muhtelif ihtiyaçlarını mümkün olan en yüksek düzeyde karşılayacak bir dizi desteği sağlanması ve
- ▶ Görme, işitme ya da hem görme hem de işitme engelli çocukların eğitime erişimlerini ve birbirleriyle iletişimlerini sağlamak için Braille (kabartma) alfabesinin ve işaret lisanının öğrenimini kolaylaştırması gerekmektedir.

Kapsayıcı eğitimin maliyeti

Kapsayıcılık kavramı sıklıkla ya çok pahalı, elverişsiz ve sürdürülebilirliği olmayan bir terim ya da yalnızca engelli olma ile sınırlı bir mesele olarak değerlendirilip yanlış yorumlanmaktadır. Halbuki pozitif tedbirlerin tamamı maliyetli değildir. Bazı ülkeler sınırlı kaynaklarıyla kapsayıcılığı teşvik eden uygun maliyetli programları halihazırda geliştirmiştir. Devletler kısa, uzun ve orta vadede mevcut kaynaklarını kullanmalı, net olarak tanımlanmış hedefleri gerçekleştirmeye odaklanmalı ve eğitime ayrılan kaynağın sürdürülebilirliğini sağlamalıdır. Kapsayıcı eğitim için ayrılan kaynaklarda kesintiye gidilmesi yalnızca bireyler üzerinde değil, aynı zamanda her kesimi içermeye politikası üzerinde de oldukça büyük bir çapta aksi etkilere yol açacaktır.

Kapsayıcı eğitimin yapılacağı ortamlar genellikle ayrıştırılmış sistemlere nazaran daha ucuzdur. Kaldı ki bu bulgu tek ve birleştirilmiş bir eğitim sisteminin iki ayrı sistemden daha ucuz olacağı görüşüyle de uyumludur. Tek bir sistem yönetim ve idare giderlerini düşürür. Ayrıştırılmış eğitimin yapıldığı ortamlarda bireyler daha geniş bir coğrafi alana dağıldığından, taşıma maliyetleri de tek sistemde daha ucuz olacaktır. Deneyimler zihinsel engelli çocuklar dahil olmak üzere özel eğitim ihtiyaçları bulunan çocukların yüzde 80 ile 90'nının, bu öğrencileri kapsayacak temel desteğin olması halinde, düzenli okul ve sınıflara kolaylıkla entegre olabileceklerini göstermiştir.

İş ve istihdam

İstihdam (madde 27) sosyal katılımdan ekonomik bağımsızlığa, aile kurmadan milli ekonomiye katkıda bulunulduğu hissiyatına kadar birçok

fırsat sunmaktadır. Ancak her toplumda engelli bireyler işgücü piyasasına tam anlamıyla entegre değildir. Bu bireylerin büyük bir bölümü ya işsiz ya da aktif olarak iş aramaktan caydırılmıştır. Çalışmakta olanların büyük bir kısmı ise yeteri kadar çalışmamakta, asgari ücretten düşük ücretler almakta ve kapasitelerinin altında çalışmaktadırlar. İktisadi hayata katılımdaki bu eksikliğin engelli bireylerin yaşamlarında ciddi etkileri bulunmaktadır; zira böyle bir eksiklik bu bireylerin yeterli yaşam standardına ulaşmalarına (madde 28) ve toplumda bağımsız olarak yaşamalarına (madde 19) mani olmaktadır.

Dünyanın her yerinde engelli olan ve olmayan bireylerin çalışma koşulları ve istihdam düzeyleri arasında oldukça büyük bir uçurum bulunmaktadır. Engelli bireyler geçimlerini sağlayabilmek için anlamlı bir işten ziyade sıklıkla dilenmeye, hayırseverliğe ve yardımlara bağımlı kalmaktadır.

İşverenler de çoğu zaman engelli bireyleri istihdam etmeye direnmekte ya da vazifelerini yerine getiremeyeceklerini ve/veya istihdam edilmelerinin oldukça pahalı olacağını düşünerek iş başvurularını da basitçe bir köşeye atmaktadır. Bu tür bir tutumun kökeni korku ve tektipleştirmeye dayanmakta ve kişinin yapabilirliklerinden çok engelli olmaya

Parlamente için Kontrol Listesi

Eğitimin daha kapsayıcı olmasına nasıl katkıda bulunabilirim?

- Kapsayıcı eğitim metotlarının öğretmen yetiştirme müfredatının ayrılmaz bir parçası olmasını yaygınlaştırabilirsiniz.
- Engelli bireylerin öğretmen olmalarını teşvik edebilirsiniz.
- Kapsayıcı eğitim metotları eğitiminden geçmiş öğretmenlerin, bu bilgileri piramit eğitim teknikleri yoluyla diğer meslektaşlarına aktarmalarını sağlayabilirsiniz.
- Daha üst sınıflardaki öğrencilerin alt sınıftakilere yardımcı olacağı akran eğitimi programlarını teşvik edebilirsiniz.
- Okullar ve veliler arasındaki ortaklığı teşvik edebilirsiniz.
- Mevcut toplum temelli rehabilitasyon ağlarını, kapsayıcı eğitim girişimlerini de kapsayacak bir şekilde genişletilmesi için çaba gösterebilirsiniz.
- Değerlendirme sisteminde makul imkanlara yer verilmesini sağlayabilirsiniz.
- Mevcut özel amaçlı okulların kaynak merkezlerine dönüştürülmesini sağlayabilirsiniz.
- Engelli çocukların okula kayıtlarını ve tamamlamalarını izleyecek raporlama mekanizması oluşturabilirsiniz.

odaklanmaktadır. Ancak ampirik kanıtlar engelli bireylerin, engelli olmayan meslektaşlarına nazaran, daha yüksek performans dereceleri ile işte kalma oranlarına sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Dahası, engelli bireylerin istihdam edilmelerinin maliyeti çoğu zaman oldukça küçüktür; zira bu bireylerin büyük bir bölümü özel bir uyuma ihtiyaç dahi duymamaktadır. Çalışmalar engelli bireyleri istihdam edenlerin işgücünde artan moral ve yükselen itibar dahil olmak üzere diğer faydalardan da yararlandığını göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde engelli çalışanların büyük bir bölümü işçi sağlığı korumasının sınırlı ve işin istikrarsız olduğu enformel sektörde istihdam edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki tüm tarım dışı istihdamın yarısı ile üçte biri arasındaki bir oranın enformel sektörde istihdam edildiği tahmin edilmektedir. Afrika kıtasının kuzeyinde enformel işçi oranı yüzde 48 civarındayken, sahra altı bölgelerde bu oran yüzde 78'lerde seyretmektedir. Tarım dışı kendi hesabına çalışanlar enformel iş gücünün yüzde 60 ile 70'i gibi bir bölümünü oluşturmaktadır. Engelli kadınlar, engelli erkeklere nazaran daha düşük düzeylerde istihdam edilmekte ve istihdam edildikleri takdirde bile daha düşük ücretler almaktadır.

Birçok ülkede engelli çalışanların haklarını teşvik edecek ve koruyacak bir mevzuat bulunmamaktadır. Böyle bir eksiklik engelli bireylerin işyerinde ayrımcılığa uğramalarını mümkün kılmakta ve işgücü piyasasına erişimlerine mani olmaktadır. Engelli işçilerin iktisadi hayattaki yoklukları aynı zamanda bu kişilerin gençken eğitim ve öğretim fırsatlarından yararlanamamaları ve bu fırsatların eksikliği ile de ilişkilidir.

Sözleşme'nin çalışma ve istihdama ilişkin hükümlerinin uygulanması çalışma yaşına gelmiş yaklaşık 470 milyon engelli kadın ve erkeği doğrudan etkileyecektir. Sözleşme, devletlere engelli bireylerin serbestçe seçtikleri ya da kabul ettikleri bir işte çalışmak suretiyle geçimlerini kazanmalarını sağlayacak yasal hakları sağlamak ve her türlü istihdam biçimlerinde engelli olmaya dayalı ayrımcılığı yasaklamak gibi (madde 27 (1)) yükümlülükler getirmektedir. Sözleşme, bir yandan işgücü piyasalarının engelli bireylere açılmasını teşvik ederken, özellikle gelişmekte olan ülkeler

Eğitim ve ulaşma erişim istihdamı nasıl etkiler?

Engelli bireylerin ulaşım, fiziksel altyapı ve eğitim sistemleri ile ilgili politika ve planlamalara dahil edilmemeleri çoğu zaman bu bireylerin istihdamdan da dışlanmalarına yol açar. Engelli bireylere yönelik iş imkanlarının bulunduğu hallerde bile söz konusu istihdam seçeneğinin değerlendirilmesinin önünde engeller olabilir. Örneğin bu kişiler gerekli eğitimi almamış olabilir, uygun formatlarda hazırlanmış iş alım ilanlarına erişim sağlanmamış olabilir veya evden işe ve işten eve erişilebilir bir ulaşım imkanı bulunmayabilir. Tüm bu faktörler vasıflı engelli bireyleri iş aramaktan caydırabilir.

İstihdam fırsatlarının sağlanması

Engelli olma, bazen kişinin herhangi bir işi alışlagelen veya bilinen bir şekilde yapabilme becerisini etkileyebilir. Kişi bazında makul düzenleme sağlama yükümlülüğüne Sözleşme'nin iş ve çalışma ile ilgili hükümlerinde yer verilmiştir.

İstihdam bağlamında makul düzenleme sağlanmasına yönelik hükümler dünyanın bazı ülkelerinde kabul edilmiş olsa da, söz konusu bu düzenlemeler aslında birçok ülke için yeni olan hükümlerdir. Hem işverenler hem de çalışanlar, ne gibi makul düzenleme sağlanacağına tespit edilmesinde rehberliğe ve yardıma ihtiyaç duyabilirler.

İstihdam kotaları gibi pozitif tedbirler eşit fırsatları teşvik etmeyi ve belli başlı grupların maruz kaldığı yapısal dezavantajların üstesinden gelmeyi amaçlamaktadır. Bu tür tedbirler, makul düzenleme kavramının aksine, kişilerin ihtiyaçlarını karşılama amacını gütmemektedir. Pozitif tedbirler geçicidir ve yapısal dezavantajların tazminat veya daha eşit bir sistemin yaratılması yoluyla giderilmesinin ardından sonlandırılmaları hedeflenir.

için önemli olan kendi hesabına çalışabilmenin de önemini teslim etmektedir (madde 27 (1) (f)). Bu hususlara ilaveten, Sözleşme makul düzenleme bulunmasının sağlanmasını (madde 27 (1) (i)) öngörmekte ve işverenlerin engelli bireyleri istihdam etmelerini teşvik edecek olumlu eylem planları dahil olmak üzere bir dizi politika ve programın uygulanmasını (madde 27 (1) (h)) desteklemektedir.

Her ne kadar işveren denildiğinde akla genellikle özel sektör teşekkülleri gelse de, özellikle de gelişmekte olan ülkeler dahil olmak üzere çok sayıda ülkede devlet en çok tercih edilen ve en büyük işveren konumundadır. Sözleşme, iş arayan engelli bireylerin daha fazla istihdam edilmeleri için hükümetlere uygun ve makul düzenleme sağlanması yükümlülüğünü getirdiğinden ötürü, devlet bu alanda özel sektör işverenleri için bir model olma vazifesi görebilir.

Birçok ülkede engelli bireylerin, en azından kamu sektöründeki pozisyonlarda, istihdam edilmelerine ilişkin bir takım kotalar bulunmaktadır. Bu kotalar yüzde 2 ve yüzde 7 gibi oranlarda olsa da, bu kotalara uyum oranı yüzde 50 ile 70 arasında değişmekte; yani genellikle düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Kotalar çoğunlukla orta ve büyük ölçekli işletmelere yönelik olarak uygulanmakta ve bu kotalara uymayanlara genellikle müeyyideler uygulanmaktadır. Uygulanan bu tür müeyyideler her ne kadar kotalara uyum oranlarını artıramamış olsa da, engelli bireylere yönelik istihdam programlarına ek kaynak olma gibi bir

Büyük şirketler de sosyal içermeyi destekliyor

İş Dünyası ve Engellilik 2003 Avrupa Engelliler Yılı'nda biraraya gelen bir grup ticari şirketin kurduğu ve Avrupa bazında faaliyet gösteren bir ağıdır. Bu ağ engelli bireylerin katılımını ve iş dünyası, politik aktörler ve engelli bireyler arasındaki fikir alışverişini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

İş Dünyası ve Engellilik ağı, engelli bireylerin Avrupa toplumunun her alanına, çalışan, tüketici ve politika üreticisi olarak dahil edilmelerini sağlamayı gütmektedir.

Ağın üyeleri kendi dallarında lider olan firmalardır ve fiziksel erişim, ürünlere ve hizmetlere elektronik erişim ve istihdam gibi alanlardaki konulara odaklanmaktadır. Adecco, Hewlett-Packard, IBM, Manpower, Microsoft ve Schindler ağın kurucu üyeleri arasındadır.

işlev görmektedirler. Taraf Devletler sosyal yardım programlarından açık işgücü piyasasına geçen bireylere yönelik olarak uygulanacak köprü programlarından da yararlanabilirler.

Parlamenteler için Kontrol Listesi

Engelli bireyler için istihdam fırsatlarını nasıl geliştirebilirim?

- Sosyal güvenlik sisteminin sehven de olsa istihdam üzerinde caydırıcı etkiler içerip içermediğini tespit edebilirsiniz. Bazı durumlarda bu tür sistemler engelli bireylerin iş aramalarını caydırıcı bir yapıya sahip olabilmektedir.
- Mesleki rehabilitasyon ve benzeri diğer kapsayıcı politikaları teşvik edebilirsiniz.
- Engelli bireyleri kapsayan politikalara sahip bir iş dünyasının yaratılması ve hem kamuda hem de özel sektörde bu tür politikaların benimsenmesinin teşvik edilmesi için hükümet, işverenler ve çalışanlar arasında işbirliğini geliştirebilirsiniz. Birleşik Krallık'ta bulunan Engelliğe İlişkin İşveren Forumu gibi yapılar bu tür işbirliği olanakların iyi bir örneğini oluşturmaktadır.
- Engelli bireylerin kurduğu örgütleri kapsayıcı ve eşit bir çalışma ortamı için yürüttükleri savunuculuk çabalarını destekleyebilirsiniz.

Sözleşme'nin iş ve istihdama ilişkin hükümleri iş arayan, mesleğinde ilerleyen ve çalışma sırasında engelli olan ve işine devam etmeyi arzulayanlar dahil olmak üzere istihdamın tüm aşamalarındaki engelli bireyleri kapsamaktadır. İşgücü ve sendikal hakların kullanımı da (madde 27 (1) (c)) Sözleşme tarafından desteklenmektedir. Devletler, ayrıca, engelli kişilerin köle veya hizmetkar olarak kullanılmamalarını ve başkaları ile eşit bir şekilde zorla veya zorunlu çalışmaya karşı korunmalarını sağlamakla (madde 27 (2)) yükümlüdür.

Uygulamada, devletler engelli bireylerin engelli olmayanlarla birlikte işe başvurabilmelerini, ayrımcılıktan korunmalarını, iş yerinde diğerleriyle aynı haklara ve kariyer gelişiminde eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlamalıdır. Hükümetler, işçi ve işveren sendikaları, işverenler ve engelli bireyleri temsil eden kişi ve kuruluşlar engelli bireylerin sosyal ve ekonomik entegrasyonunu sağlamak için birlikte çalışabilirler. Bu bağlamda tavsiye edilecek adımlar ülkedeki iktisadi kalkınmışlığın düzeyine göre çeşitlilik arz edecektir.

Sözleşme, aynı zamanda, kendi hesabına çalışma ya da mikrogirişimciliğin, gelişmekte olan ülkelerdeki çok sayıda engelli birey için öncelikli ve belki de tek seçenek olduğunu kabul etmektedir. Sözleşme'ye Taraf Devletler bu tür fırsatları teşvik etmekle yükümlüdür.

Hukuki ehliyet ve desteklenmiş karar alma

Bir anlığına kararlar verme, sözleşmeleri imzalama, oy kullanma, haklarınızı mahkemelerde savunabilme ya da uygulanacak tıbbi tedaviyi seçme kapasitelerinizin yalnızca bir engelliliğe sahip olmanızdan ötürü sizden alındığını tahayyül edin. İşte böyle bir durum engelli bireylerin büyük bir kısmı için hayatın gerçeği haline gelmiştir ve sonuçları çok da ağır olabilmektedir. Kişilerin herhangi bir fiili eylemde hukuki ehliyetinin olmaması, yalnızca kanun önünde eşit tanınma hakkının değil; aynı zamanda diğer insan haklarını savunma ve koruma kudretinin de ellerinden alınması anlamına gelir. Engelli bireyler adına hareket eden vasiler ya da kayyımlar bazen temsil ettikleri bireyin yararları doğrultusunda hareket etmemekte; daha vahimi, yetkilerinden doğan pozisyonlarını istismar edip başkalarının haklarını ihlal edebilmektedir.

Sözleşme'nin 12. maddesi engelli bireylerin diğer kimselerle eşit bir şekilde hukuki ehliyetlerinin olduğunu tanımaktadır. Başka bir deyişle, bir kimse yalnızca engelli olması nedeniyle hukuki ehliyetini kaybetmez. (Ancak, bir suçtan ötürü hüküm giyilmesi gibi durumlarda olduğu üzere engelli olsun ya da olmasın herkesin hukuki ehliyetini kaybedebileceği durumlar da söz konusu olabilir.)

Sözleşme engelli bireylerin bir bölümünün bu hakkı kullanmalarında desteğe ihtiyaçları olabileceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla, devletler bu kimseleri desteklemek ve bu desteğin istismar edilmesini önleyecek güvenceleri sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Destek, güvenilen tek bir kişi

Uygulamada Desteklenmiş Karar Alma Kavramı

Kanada'daki British Columbia eyaleti desteklenmiş karar alma kavramını kanunlara, politikalara ve uygulamaya dahil eden ilk ve önde gelen yönetimlerden biridir. Bu eyalette engelli bir birey arzu ettiği bir destek ağı ile "temsil anlaşması" ilişkisine girebilmektedir. Söz konusu anlaşma, doktorlar, finansal kurumlar ve hizmet sağlayıcıları dahil olmak üzere diğer kişi ve kurumlara, engelli bireyin anlaşmaya girdiği ağı kendisini karar vermede ve belli başlı meselelerde temsil etmede yetkili kıldığının bir işaretini teşkil eder.

Eyaletteki mevzuatın getirdiği esaslı yeniliklerden biri, daha ileri düzeyde engellilikleri bulunan bireylerin kendilerine tayin ettikleri destekçilere yalnızca "güvendiklerini" ispatladıkları takdirde herhangi bir destek ağı ile temsil anlaşması yapabilmesidir. Bu bağlamda kişinin böyle bir sözleşme ilişkisine girebilmesi için ilgili bilgiyi anlama, sonuçlarını değerlendirme, kendi isteğiyle hareket etme ve bir kararı bağımsız bir biçimde iletebilme kapasitesini ispat etmiş olması gibi alışlagelmiş kriterler çerçevesindeki hukuki ehliyeti kanıtlama gereği bulunmamaktadır.

Bir çok kişi ve destek ağı, vasilik ya da diğer türlü vekillığe dayalı karar verme biçimlerine alternatif olarak temsil anlaşması ilişkisine girmiştir. Toplum temelli olarak çalışan Temsil Anlaşmaları Kaynak Merkezi de bilgi ve yayın sağlama, atölyeler düzenleme ve tavsiyeler verme suretiyle bu destek ağlarının gelişimlerine ve devamlılığına katkıda bulunmaktadır. Merkez, aynı zamanda, destek ağlarının kişilerle sözleşme ilişkisine girmeden önce, diğer paydaşların da görebilmeleri için anlaşma metinlerini yüklediği kayıt sisteminin de yönetimini üstlenmiştir. Daha ayrıntılı bir bilgi için www.rarc.ca adresine başvurulabilir.

tarafından verilebileceği gibi bir grup birey tarafından da sağlanabilir. Benzer bir biçimde, desteğe arada sırada ya da her zaman ihtiyaç duyulabilir.

Desteklenmiş karar almada karine her zaman o karardan etkilenecek engelli bireyin lehinedir. Kişi karar veren, destekleyen birey(ler) ise gerek olduğu takdirde konuları açıklayan ve kişinin işaretlerini ve tercihlerini tercüme eden konumdadır. Engelli bir bireyin tam desteğe ihtiyaç duyduğu hallerde bile, destek sağlayan kişi(ler) bireyin hukuki ehliyetini arzuları doğrultusunda olabildiğince fazla kullanabilmesini sağlayabilmelidir. Bu husus desteklenmiş karar almanın, kararların temsil edilen kişinin yüksek yararlarına ya da arzusuna göre alınıp alınmadığını ispat etme

zorunluluğu olmayan ve mahkemece onanmış bir temsil etme yetkisini edinmiş vasi ya da kayyımın rol oynadığı ikame edilmiş karar alma ile farkını ortaya koymaktadır. Söz konusu bu mekanizmalar ancak bir kişinin hukuki ehliyetini kullanmadığının yetkin makamlarca belirlenmesi ile uygulanmaya başlayabilir. 12. maddenin dördüncü fıkrası da bu tür mekanizmaların istismar edilmemesini için güvencelerin sağlanmasını öngörmektedir.

Desteklenmiş karar alma çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Kişiyi destekleyen kimseler söz konusu bireyin niyetlerini diğerlerine iletebileceği gibi mevcut seçenekleri yakinen anlamasına da yardımcı olabilir. Bu kişiler, ciddi bir engelliliği bulunan bir kimsenin de bir geçmişi, ilgi alanları ve hayatta amaçları olan bir kişi olduğunun ve hukuki ehliyetini kullanabilme kudretine sahip olduğunun başkalarınca fark edilmesine yardımcı olabilirler. Destek ağlarına ilişkin bir takım iyi modeller bulunsa da, bu tür yapılara dair net bir politika çerçevesi genellikle bulunmamakta ve vasilik müessesesi kanunlarda ve uygulamada hala baskın olarak uygulanmaktadır. Bazen, özellikle de kişinin güvenebileceği kişi ya da kişileri tespit edemediği hallerde, destek ağlarının oluşturulması güç olabilir. Ayrıca, kurumsal niteliği olan yerlerdeki bireylerin, bu tür bir desteğin var olduğu hallerde bile, sıklıkla bu destekten yararlanmaları reddedilmektedir. Kapsamlı bir destek ağının kurulması çaba ve maddi yükümlülükler gerektirir; ancak unutulmamalıdır ki halihazırda mevcut olan vasilik de aynı derecede maliyetli olabilmektedir. Bu nedenden ötürü de, desteklenmiş karar alma ek bir masraf olarak değil, var olan kaynakların yeniden dağıtımı olarak görülmelidir.

Parlamenteerler için **Kontrol Listesi**

Engelli bireylerin hukuki ehliyetlerini kullanabilmelerini nasıl güvence altına alabilirim?

- Seçim bölgenizde desteklenmiş karar alma uygulamasının bulunup bulunmadığını öğrenmek için sivil toplum örgütlerine danışabilirsiniz.
- Vasilik sistemine ilişkin yasaları inceleyebilir ve mevcut yasa ve politikaların desteklenmiş karar almayı destekleyip desteklemediğini ve engelli bireylerin hukuki ehliyetlerine saygı gösterip göstermediğini değerlendirebilirsiniz.
- Mecliste desteklenmiş karar alma uygulaması dile getirebilir ve bu uygulamayı geliştirecek programları teşvik edebilirsiniz.
- Psikiyatrik hizmet veren kuruluşları ziyaret ederek ne tür destek ağlarının bulunduğunu inceleyebilirsiniz.
- Seçim bölgenizde halka açık toplantılar düzenleyerek, engelli bireylerin hukuki kapasite ve destek konusundaki deneyimlerini öğrenebilirsiniz.
- Desteklenmiş karar almadaki iyi ülke örneklerini bir araya getirerek, bu deneyimleri diğer parlamenteerlerle paylaşabilirsiniz.
- Hukuki ehliyet ve desteklenmiş karar alma konularının, Sözleşme'ye ilişkin sorumluluğu bulunan parlamenteer komitelerin gündeminde olmasını sağlayabilirsiniz.
- Sözleşme ile uyumlu desteklenmiş karar alma uygulaması için ulusal bir çerçeve planın geliştirilmesini teklif edebilirsiniz.

YEDİNCİ BÖLÜM: Sözleşme'nin izlenmesi ve uygulanmasına yönelik ulusal kurumların oluşturulması

Sözleşme'nin uygulanması yalnızca uygun mevzuat ve politikaların mevcudiyetini değil; aynı zamanda da maddi kaynakların ve bu kanun ve politikaları hem uygulama hem de denetleme kapasitesine sahip kurumların olmasını gerektirmektedir. Sözleşme'nin 33. maddesi tam da bu sebeple devletlerin engelli kadınlar, erkekler ve çocukların haklarının uygulanmasının ulusal düzeyde güçlendirilmesi ve izlenmesi için belli başlı mekanizmalar tesis etmelerini öngörmektedir. Bu bağlamda, Sözleşme'nin devletlere getirdiği yükümlülükler aşağıdaki gibidir:

- ▶ Hükümet bünyesinde bir ya da daha fazla **sorumlu kurumun** belirlenmesi;
- ▶ Çeşitli alanlarda ve farklı düzeylerde ilgili çalışmaların kolaylaştırılması amacıyla hükümet içinde bir **eşgüdüm mekanizmasının** oluşturulmasının veya belirlenmesinin dikkate alınması ve
- ▶ Sözleşme'nin teşvik edilmesi ve uygulanmasının izlenmesi amacıyla **insan hakları ulusal kurumu** gibi bağımsız bir çerçevenin tesis edilmesi.

Sözleşme, sivil toplumun, özellikle de engelli bireylerin ve bu bireyleri temsil eden örgütlerin, tıpkı Sözleşme'nin uygulanmasına yönelik politika, program ve mevzuatın geliştirilmesi ve uygulanması sürecine katılmalarını öngördüğü gibi, izleme sürecinin de tüm veçhelerine tam olarak katılımlarını öngörür. Bu esnada, **ulusal düzeydeki mahkemeler ve benzeri yargı organları** da Sözleşme'de yer alan hakların kanunlar çerçevesinde korunmasını sağlamada esaslı bir rol oynayacaklardır.

Sorumlu birimler

Sözleşme, Taraf Devletlerin uygulamaya ilişkin meselelerle ilgili olarak hükümet bünyesinde bir veya daha fazla sorumlu kurumu belirlemelerini ve yine hükümet içinde bir eşgüdüm mekanizmasının kurulmasını dikkate almalarını gerektirse de, bu tür teşekküllerin biçimi veya işlevleri konusunda herhangi bir kural tayin etmemektedir. Ancak, Engelli Bireylere İlişkin Dünya Eylem Programı ve Engelli Bireyler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralları dahil olmak üzere diğer uluslararası belgeler de benzer teşekküllerin tesis edilmeleri çağrısında bulunduğundan ötürü,

birçok ülke bu tür sorumlu birimleri veya eşgüdüm mekanizmalarını halihazırda ya belirlemiş ya da kurmuştur.

“Hiç kuşkusuz ki etkili bir uygulama Sözleşme’nin başarısındaki temel hususlardan biri olacaktır. Aslında Sözleşme’nin kendisi, hükümetlerin Sözleşme’yi uygularken atmaları gereken adımlar hususunda oldukça açık ve nettir.”

Büyükelçi Dan MacKay, Özel Amaçlı/Geçici Tasarı Komitesi Başkanı (Yeni Zelanda)

Sorumlu birim, herhangi bir bakanlığın ya da bir bakanlıklar topluluğunun bünyesindeki bir bölüm veya kişi olabileceği gibi, engelliler komisyonu gibi bir kurum veya insan hakları bakanlığı ya da engellilerden sorumlu bakanlık gibi bir bakanlık da olabilir veya bu üç unsurun birleşiminden meydana gelebilir. Bu gibi organların ve mekanizmaların halihazırda mevcut olduğu hallerde bile, söz konusu yapılar Sözleşme’nin uygulanmasını denetlemeleri ve yerel, bölgesel ve ulusal/federatif düzeydeki çeşitli alanlardaki çabaların eşgüdümünü sağlamaları amacıyla yeniden gözden geçirilmelidirler.

Seçilen yapı ne olursa olsun, sorumlu birim münferit olarak faaliyet gösteren bir yapı olmaktan ziyade Sözleşme’nin uygulanmasını koordine etmede öncü bir rol üstlenmelidir. Sorumlu birim yeterli insan ve mali kaynakla donatılmalı; yasal, idari veya benzeri hukuki düzenlemelerle kurulmalı; kalıcı olarak görevlendirilmeli ve hükümetin mümkün olan en yüksek düzeydeki biriminde tesis edilmiş olmalıdır.

Eşgüdüm mekanizmaları

Sözleşme, devletleri çeşitli alanlarda ve farklı düzeylerde ilgili çalışmaların kolaylaştırılması amacıyla hükümet içinde bir eşgüdüm mekanizmasını oluşturmaları için teşvik etmektedir. Devletler bir eşgüdüm mekanizması kurabilecekleri gibi var olan bir eşgüdüm mekanizmasını da gözden geçirebilir. Bu tür bir mekanizma:

- ▶ Hükümet içi aktörler arasında bir eşgüdümü olanaklı kılacak uygun kurumsal düzenlemelere sahip sürekli bir yapıdan meydana gelmeli;
- ▶ Yerel, bölgesel ve ulusal/federatif düzeyde eşgüdümü sağlamalı ve
- ▶ Engelli bireylerin, bu bireyleri temsil eden örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının katılımını, sivil toplum aktörlerine yönelik kalıcı bir danışma ve tartışma forumu ihdas etmek suretiyle sağlamalıdır.

Çeşitli yasal sistemlerde sorumlu birimler ve eşgüdüm mekanizmaları ya hükümet ve insan hakları ulusal kurumları arasında ya da, ve daha sıklıkla, hükümet ve bireyler ile bu bireylerin temsilci örgütleri arasında aracı olacak şekilde tesis edilmiştir. Engelli olmaya ilişkin mevcut

Sorumlu kurumların görevleri

- ▶ Devlet/Hükümet başkanına, karar vericilere ve planlamacılara her türlü politika, mevzuat, program ve projenin engelli bireylere etkileri hususunda danışmanlık sağlamak;
- ▶ Bakanlıklar ve bağlı birimlerin insan hakları ve engelli olmaya ilişkin olarak gerçekleştirecekleri faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamak;
- ▶ Federal, ulusal, bölgesel, eyalet, il ve yerel düzeydeki hükümetlerin insan hakları ve engelli olmaya ilişkin olarak gerçekleştirecekleri faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamak;
- ▶ Strateji ve politikaları engelli bireylerin haklarına saygı göstermelerini sağlayacak şekilde gözden geçirmek;
- ▶ İlgili her türlü mevzuatı hazırlamak, gözden geçirmek ya da değiştirmek;
- ▶ Sözleşme ve İhtiyari Protokol'e ilişkin hükümet düzeyinde bilinçlendirme çalışmaları yapmak;
- ▶ Sözleşme ve İhtiyari Protokol'ün yerel dillere ve erişilebilir formatlara çevrilmesini sağlamak;
- ▶ Sözleşme'nin onaylanması için eylem planı geliştirmek;
- ▶ Sözleşme'nin uygulanması için eylem planı geliştirmek;
- ▶ İnsan hakları ve engelli olmaya ilişkin eylem planının uygulanmasını izlemek;
- ▶ Periyodik raporların hazırlanması sürecini koordine etmek;
- ▶ Engelli olmaya ilişkin hususlar ve engelli bireylerin hakları konusunda toplumda bilinçlendirme çalışmaları gerçekleştirmek;
- ▶ Engelli olmaya ilişkin hususlar konusunda hükümetin kapasitesini artırmak;
- ▶ Etkili bir politika programının oluşturulması ve uygulamanın değerlendirilmesi amacıyla bilgi ve istatistik toplanmasını sağlamak ve bu çalışmaları koordine etmek;
- ▶ Engelli bireylerin kendilerini etkileyen politika ve yasaların geliştirilmesi sürecine katılmalarını sağlamak ve
- ▶ Engelli bireylerin kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerine katılmalarını teşvik etmek ve engelli bireyleri kendi kuruluşlarını oluşturmaları için teşvik etmek.

eşgüdüm mekanizmaları çoğunlukla çeşitli bakanlıklardan gelen temsilcilerden (çalışma ve sosyal işler bakanlığı ya da maliye, sağlık, iskan, eğitim ve çalışma bakanlıkları), bazen yerel ve bölgesel makamların temsilcilerinden ve oldukça sık bir biçimde de engelli bireylerin örgütlerinden oluşmaktadır. Örneğin, Avustralya Ulusal Engelliler Konseyi hükümete engelli olmaya ilişkin konularda tavsiyelerde bulunmakta ve diyalogun teşvik edilmesi ve hak sahiplerinden bilginin birinci elden alınması için engelli topluluğuyla istişare toplantıları düzenlemektedir.

İnsan hakları ulusal kurumları

Sözleşme ve insan hakları ulusal kurumları arasındaki ilişki

Sözleşme, devletlerin Sözleşme'nin teşvik edilmesi (örn. bilinç artırma kampanyaları ve halk eğitimi vasıtasıyla), korunması (örn. bireysel şikayetlerin incelenmesi ve dava sürecine katılınması yoluyla) ve uygulanmasının izlenmesi (örn. mevzuatın gözden geçirilmesi ve yerel düzeyde uygulamanın izlenmesi) amacıyla bir veya birden daha fazla bağımsız mekanizma dahil olmak üzere bir çerçeve tesis etmelerini öngörmektedir. Sözleşme "insan hakları ulusal kurumu" kelimesinden ziyade "çerçeve" kavramına atıfta bulunmaktadır. Ancak bu tür bir çerçevenin ihdas edilmesi sırasında, devletler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1993 senesinde anlaşmaya vardığı üzere "insan haklarının korunması ve teşvik edilmesine ilişkin ulusal kurumların statüsü ve görevleri ile ilgili ilkeleri" göz önünde bulundurmalıdır. Bu verili bağ çerçevesinde, insan hakları ulusal kurumu Sözleşme'nin ulusal düzeyde izlemeye ilişkin hükümleriyle uyumlu bağımsız bir "çerçeve" kavramına en çok uygun düşecek yapıyı oluşturmaktadır.

İnsan hakları ulusal kurumlarının türleri

"İnsan hakları ulusal kurumu" kavramı özel bir anlam kazanmıştır. Genelde insan haklarıyla ilgili çok sayıda ve çeşitte "kurumlar" olsa da ve dini kuruluşlar, sendikalar, kitle iletişim araçları, STK'lar, hükümet birimleri, mahkemeler ve yasa koyucular bu kurumlar çerçevesinde ele alınabilse de, "insan hakları ulusal kurumu" kavramı başlıca işlevi insan haklarının teşvik edilmesi ve korunması olan bir yapıya işaret etmektedir.

İki kurum hiçbir zaman birbirlerinin aynısı olamasa da, hepsi bazı ortak yetkiler bakımından benzerdir. Bu kurumlar çoğunlukla idari yapılardır. Büyük bir bölümünün uyuşmazlıkları çözme gibi yarı-yargısal yetkileri bulunmaktadır; ancak insan hakları ulusal kurumları mahkeme olmadıkları gibi yasa koyucu organlar da değildirler. Bu kurumlar, kural olarak, ulusal ve/veya uluslararası düzeyde insan haklarına ilişkin olarak sürekli ve istişari bir niteliği olan organlardır ve/veya görüş ve tavsiyeler vermek suretiyle ya da kişiler veya gruplarca yapılan şikayetleri ele alarak ve çözüme ulaştırarak çalışmaktadırlar. Bazı ülkelerin anayasaları, insan hakları ulusal kurumunun ihdas edilmesini öngörmektedir.

Ancak bu kuruluşlar, daha çok, bir yasa ya da kararname ile kurulmaktadır. Birçok ulusal kurum, hükümetin yönetim kanadına bir şekilde bağlı olsa da, gerçek anlamdaki bağımsızlık düzeyleri bu kurumlara üye olma ve bu kurumların çalışma biçimleri gibi bir dizi faktöre bağlı olarak değişmektedir.

Mevcut insan hakları ulusal kurumlarının büyük bir bölümü yaygın iki kategoriden- “insan hakları komisyonu” ve “ombudsman ofisi”- biri olarak sınıflandırılabilir. Daha az yaygın ancak en az bu iki yapı kadar önemli bir diğer biçim ise engelli bireyler, etnik ve dilsel azınlıklar, yerli halklar, çocuklar, mülteciler ya da kadınlar gibi belli bir grubun haklarını koruyan “özelleşmiş” ulusal kurumlardır.

Paris İlkeleri

Sözleşme'nin gerekliliklerini yerine getiren bir mekanizmayı belirlerken veya tesis ederken, Taraf Devletler insan haklarının korunması ve teşvik edilmesine ilişkin ulusal kurumların statüsü ve görevleri ile ilgili ilkelerini göz önünde bulundurmalıdır. 1991 yılında Paris'te düzenlenen uluslararası çaptaki insan hakları ulusal kurumları çalıştayında bu ilkeler kaleme alınmış ve daha sonra 1993 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na kabul edilmiştir. Bu ilkeler bütünü “Paris İlkeleri” olarak bilinmektedir.⁴

İnsan hakları ulusal kurumunun potansiyel görevleri

Paris İlkeleri yukarıdaki kutucukta belirtilen ve bağımsız ve muteber bir insan hakları ulusal kurumunun ihdas edilmesini amaçlayan yedi ilkeye ilaveten bu tür kurumların üstlenmeleri gereken bir dizi sorumluluğu da tanımlamaktadır. İnsan hakları ulusal kurumlarının olabildiğince geniş bir yetkisi olması ve bu yetkinin ya anayasada ya da yasalarda tanımlanmış olması gerekmektedir. Paris İlkeleri, ayrıca, bu kurumların:

- ▶ Taraf Devletin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmesinin izlenmesi ve (asgari olarak) senelik raporlamada bulunmasını;
- ▶ Hükümete, istek üzerine ya da re'sen, kanuni ve idari hükümler dahil olmak üzere insan hakları meseleleri, insan hakları ihlalleri, ülkedeki genel insan hakları durumu ve bu durumun

“Engelli bireylerin haklarının hayata geçirilmesi sürekli bir meydan okuyuşu içeriyor. Sözleşme, Avustralya'daki tüm engelleri bireylerin erişime, hakkaniyete ve eşitliğe ulaşabildiği bir toplumun yaratılmasında ve bu hedefin gerçekleştirilmesinde bir yol haritası ve mihenk taşı olma işlevini görüyor.”

Graham Edwards, Milletvekili
(Avustralya)

⁴ 48/134 sayılı ve 20 Aralık 1993 tarihli Genel Kurul Kararı

geliştirilmesine yönelik girişimler üzerine raporlar yazmasını ve tavsiyede bulunmasını;

- ▶ Ulusal mevzuatın ve uygulamaların uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumunu teşvik etmelerini;
- ▶ İnsan hakları sözleşmelerinin onaylanmasını teşvik etmelerini;
- ▶ Taraf Devletlerin Birleşmiş Milletler'in sözleşme organlarına insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasına dair sunmaları gereken raporlara katkıda bulunmalarını;
- ▶ Bölgesel ve Birleşmiş Milletler bünyesinden insan hakları organları ile diğer devletlerin insan hakları kurumlarıyla işbirliğinde bulunmalarını;
- ▶ İnsan hakları eğitimi programlarının hazırlanmasına yardımcı olmalarını ve
- ▶ İnsan haklarına ve ayrımcılıkla mücadele çabalarına ilişkin kamuda bilinçlendirme çalışmaları yapmalarını öngörmektedir.

▶ **Ulusal mevzuatın ve uygulamanın izlenmesi**

Ulusal kurumların, Paris İlkeleri'nce tavsiye edildiği üzere, ulusal mevzuatın insan hakları standartlarıyla uyumunu güvence altına alma yetkisinin bulunması oldukça yaygın bir durumdur. Bu vazife mevcut yasaların incelenmesi ve yeni yasalar geliştirilirken sürecin izlenmesi ve bu sürece ilişkin yorumlarda bulunulması yoluyla gerçekleştirilebilir. Bazı ulusal kurumlar, teklif edilen yasaları incelemek; dolayısıyla da gerektiği takdirde teklif edilen yasanın insan hakları yükümlülükleri ile uyumuna dair tefsirde bulunmak amacıyla kaynaklar ayırmıştır. Ulusal kurumlar, teklif edilen yasanın insan haklarına yapacağı etkinin düzeyine göre de kişi ve kuruluşların, arzu ettikleri takdirde, hükümete söz konusu hususa ilişkin talep ve önerilerini iletebilmeleri için kamuda bilinçlendirme çalışmaları yapabilmektedir.

Ulusal kurumların bir diğer önemli rolü ise hükümetin uygulamalarının ve politikalarının ilgili içtihatlar, ulusal insan hakları stratejileri veya eylem planları ve her türlü usul kuralları dahil olmak üzere engelli bireylerin haklarına ilişkin ulusal yasalarla ve uluslararası yükümlülüklerle uyumlu olmasını sağlamaktır.

▶ **Ülkelerdeki insan haklarının durumunu iyileştirmeye yönelik girişimler**

İdeal olan, devletlerin insan hakları belgeleri çerçevesindeki yükümlülüklerinin uygulanmasında benimsenecek stratejileri veya fiilleri ortaya koyan ulusal bir insan hakları eylem planı oluşturmasıdır. Devletler bu stratejileri veya eylem planlarını oluştururken çoğu zaman insan hakları ulusal kurumlarına danışmaktadır. Devletin ulusal insan hakları eylem planından

Ayrıntılarıyla Paris İlkeleri

Paris İlkeleri, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasında ulusal kurumların statüsü ve işlevlerine ilişkin olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen bir dizi asgari tavsiyeden oluşmaktadır. Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'nin 33(2) maddesi de Taraf Devletlerin, Sözleşme'nin teşvik edilmesini, korunmasını ve uygulanmasının izlenmesini sağlayacak kurumları belirlerken ya da kurarken bu ilkeleri göz önünde bulundurmalarını öngörmektedir. Paris İlkeleri uyarınca bu mekanizmalar aşağıda sıralanan hususları barındırmalıdır:

- ▶ Hükümetten bağımsız olma ve bu bağımsızlığın bir yasa ya da anayasal hükümlerce güvence altına alınmış olmak;
- ▶ İşlevler ve üyelik bakımından çoğulcu bir yapıya sahip olmak;
- ▶ Olabildiğince geniş bir görev alanına sahip olmak (Sözleşme özelinde ise, mevcut ve tasarı aşamasında bulunan her türlü yasa ve politikalarla ilgili olarak tavsiyede bulunabilme gücü de dahil olmak üzere çeşitli vasıtalarla Sözleşme'nin tüm veçhelerini toplu bir biçimde teşvik edebilecek, koruyacak ve uygulamasını izleyecek bir kapasiteye sahip olması);
- ▶ Şikayetleri alabilme ve yetkili makamlara iletebilme gücü ile desteklenmiş yeterli ve uygun bir soruşturma yetkisinin bulunması;
- ▶ Düzenli ve etkin bir biçimde çalışması;
- ▶ Yeterli ve uygun düzeyde fonlanması ve bağımsızlığını etkileyebilecek mali kontrollere tabi tutulmaması;
- ▶ Toplumun geneli için erişilebilir olması (Sözleşme özelinde ise, engelli kadınlar, çocuklar ve engelli bireyleri temsil eden örgütler de dahil olmak üzere özellikle engelli bireyler için erişilebilir olması).

bağımsız olarak, insan hakları ulusal kurumu da insan haklarına saygının teşvik edilmesi için kendi planını geliştirebilir. Her iki durumda da söz konusu stratejiler geliştirilirken ilgili hükümet birimlerine ve sivil topluma danışılmalıdır. Sözleşme, sivil toplumun, özellikle de engelli bireyler ve bu bireyleri temsil eden örgütlerin, engelli çocukların ve engelli bireylerin bakımlarını üstlenen kişilerin bu sürece dahil edilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Ulusal kurumlar belli başlı durumlarda temel bazı haklarla ilgili

olarak usul kuralları belirleyebilir. Bu usul kuralları, örnek olarak, herhangi bir hakkın uygulanması veya bu hakkın uygulanması için atılacak başlıca adımların değerlendirilmesiyle ilgili olabileceği gibi; herhangi bir hükümet biriminin ya da birimlerinin çalışma usulleri veya herhangi bir kamu ya da özel faaliyetinin veya faaliyetlerinin doğası veya herhangi bir endüstrinin ya da mesleğin yürütme usullerine ilişkin olarak da belirlenebilir. Bu tür usul kuralların düzenleyici doğaları göz önünde bulundurulduğunda, bu kurallar bir kanuna dayanarak tesis edilmeli ve geniş çaplı bir istişarenin ardından kabul edilmelidir.

► **Kamuya açık soruşturmalar, çalışmalar veya raporlar**

Her ne kadar yoğun bir kaynak gerektiren faaliyetler olsalar da, belli başlı bir konuya ilişkin olarak yapılacak kamuya açık soruşturmalar veya çalışmalar insan haklarına saygının teşvik edilmesine ve toplumun bilinçlendirilmesine katkıda bulunabilir. Bu tür çalışmalar insan hakları ulusal kurumunun münhasıran kendi takdiriyle yürütülmeli veya savcılık veya insan haklarından sorumlu bir birimin üstleneceği şekilde hükümet tarafından başlatılmalı ya da sistemik bir sorun olduğu kanısı uyandıran bir dizi şikayetin ardından gerçekleştirilmelidir. Kurumlar, ayrıca, hükümet politikalarının oluşturulmasıyla ya da adli muamelelerin uygulanma biçimiyle bağlantılı olarak olgu araştırma ve saptama misyonları görevlendirmekle de yetkilendirilebilirler. Soruşturma ve araştırma yürütme yetkisi, bu işlevin etkili bir biçimde yerine getirilmesi için muhakkak bilgi ve kanıt toplama yetkileriyle desteklenmelidir. Soruşturma yetkisi bulunmayan insan hakları ulusal kurumlarının ise bilgi toplamak için başka türlü bir yetkiye ihtiyacı olacaktır.

Sözleşme'nin 35. Maddesi, Taraf Devletlerin Engelli Kişilerin Hakları Komitesi'ne Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla aldıkları tedbirlere dair düzenli rapor sunmalarını öngörmektedir. Sözleşme'nin 4 (3) maddesi (engelli bireylere danışılması ve bu bireylerin süreçlere dahil edilmesi) ile 35 (4) maddesi bir arada ele alındığında, devletlerin söz konusu raporları engelli çocuklar dahil olmak üzere engelli bireyler ve bu bireyleri temsil eden örgütlerle istişarede bulunmak suretiyle hazırlamayı dikkate almaları gibi bir sorumluluk ortaya çıkmaktadır. Ulusal kurumlar bu raporların hazırlanmasında rol oynayabilir ve raporlama sürecinde sivil toplumla hükümet arasındaki istişareleri kolaylaştırabilirler.

Ulusal kurumlar, özellikle de tavsiye ve görüşlerinin hükümetin hazırladığı raporda yeterince ve uygun bir biçimde dikkate alınmadığı hallerde gölge raporlar olarak da bilinen ve hükümetin sunduğu raporlara alternatif olan raporları da sunabilir. Sözleşmeler çerçevesinde ihdas edilen izleme organları, raporlama sürecinde giderek artan bir şekilde insan hakları ulusal kurumları temsilcilerine doğrudan danışmaktadır.

► **Uyuşmazlıkların çözümü**

Paris İlkeleri'nde yer alan tavsiyelerle de uyumlu olarak, insan hakları ulusal kurumlarının bir başka yaygın işlevi de insan hakkı ihlali iddialarının çözüme kavuşturulmasında yardımcı olmaktır. Uyuşmazlıkların çözümünde yardımcı olma yetkisi aynı zamanda bilgi ve kanıt toplama yetkileriyle de desteklenmelidir.

► **Eğitim ve toplumun bilinçlendirilmesi**

Paris İlkeleri özel olarak insan hakları eğitimi programlarının teşvik edilmesini tavsiye etmektedir. Kişilerin yanı sıra özel kuruluşlar, kamu kuruluşları ve bunlara bağlı kişilerin insan haklarını ve bu haklara saygı gösterilmesi ve etkin bir biçimde izlenmesine tekabül eden sorumlulukları bilmeleri esastır. Bu tür programların belli grupların ihtiyaçlarına göre tasarlanmaları gerekebilir. Örneğin, engelli bireyleri hedef alan programlar ilgili materyalleri Braille (kabartma) alfabesi, büyük baskılı ve yalın bir dil, yazıların görüntülere yerleştirildiği bir format ya da benzeri elektronik format gibi erişilebilir formatlarda hazırlamalıdır.

İnsan hakları ulusal kurumları ve şikayet mekanizmaları

Paris İlkeleri insan hakları ulusal kurumlarının soruşturma yürütebilmek için yeterli yetkiye ve şikayetleri alabilme kudretine sahip olmalarını öngörmektedir. Sözleşme çerçevesinde tanımlanan izleme görevini üstlenmiş ulusal kurumların, engelli bireylerin ve bu bireyleri temsil eden örgütlerin söz konusu sürece erişimlerini sağlamak amacıyla arabuluculuk ve uzlaştırma işlevlerini gözden geçirmeleri gerekebilir. Ulusal kurumların bu rolü yerine getirmeleri için uygulayabilecekleri çeşitli yöntemler bulunmaktadır:

► **Arabuluculuk ve uzlaştırma**

En asgari düzeyde bile birçok insan hakları ulusal kurumunun arabuluculuk ve uzlaştırma hizmetleri sunarak hakların hayata geçirilmesini sağlamaya yardımcı olma yetkileri bulunmaktadır. Zarar gören taraf, sorununu tartışmak amacıyla insan hakları ulusal kurumunun arabulucusu pozisyonunda olan veya uzlaştırma vazifesi bulunan görevlisi ile doğrudan iletişime geçebilmektedir. Bu görevliler şikayeti kayda almak ve çoğu zaman da zarar gören tarafa mevcut seçenekleri açıklayan genel bir tavsiyede bulunmak ve zarar gören tarafın isteğine bağlı olarak söz konusu şikayetin uyuşmazlığa konu olan diğer tarafa iletilmesi için gerekli işlemleri başlatmakla yetkilendirilirler.

Bu tür bir vazife telefon ya da yüz yüze yapılacak görüşmelerle gerçekleştirilebilse de birçok ulusal insan hakları kurumu anonim veya imza bulunmayan şikayetleri kabul etmemektedir. Benzer bir biçimde ve daha da yaygın olarak, insan hakları ulusal kurumları yazılı başvuru gibi daha resmi bildirimlerin yapılmasını talep

Hakların Korunması: Hindistan örneği

Hindistan'ın 29 eyaletten ve altı merkezi olarak yönetilen bölgeden oluşan bir ülke olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ülkedeki engelli bireylerin hakları da dahil olmak üzere hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin kurumsal çerçeve, kaçınılmaz olarak, biraz karmaşıktır. Engelli politikalarına ilişkin olarak hükümet içindeki esas sorumlu birim olan Sosyal Adalet ve Güçlendirme Bakanlığı, 2006 yılının Şubat ayında Engelli Bireyler Ulusal Programı'nı (EBUP) nihayetlendirip kabul etmiştir. Bu program çerçevesinde, ulusal programda belirtilen hususların uygulanması ile alakalı meselelerde koordinasyonunun sağlanması için ulusal düzeyde Merkezi Koordinasyon Komitesi ve eyaletler düzeyinde Eyalet Koordinasyon Komitelerinden oluşan bakanlıklar arası bir birim kurulmuştur. Söz konusu komiteler aralarında Hindistan Ulusal Rehabilitasyon Konseyi ve Otistik, Serebral Palsili, Zihinsel Engelli ve Çoklu Engelli Bireylerle Yardımlaşma Fonu'nun da bulunduğu çeşitli özelleşmiş kurum ve aktörler arasındaki eşgüdümün sağlanması görevini üstlenmiştir.

Ulusal Programın kabul edildiği tarihten önce de, 1995 tarihli Engelliler (Eşit Fırsatlar, Hakların Korunması ve Tam Katılım) Yasası çerçevesinde Engelliler Komisyonu kurulmuştu. Hükümet fonlarının kullanımının izlenmesi, eyalet komiserlerinin çalışmalarının koordine edilmesi ve engelli bireylere sağlanan hak ve hizmetlerin güvence altına alınması gibi sorumlulukları bulunan Komisyon, esas olarak yargı-yargısal bir role sahiptir. Komisyon Başkanı bu yapı sayesinde hak mağduriyetleri ve yasaların uygulanmaması iddialarını içeren şikayetleri soruşturabilmekte, oturumlar düzenleyebilmekte, yeminli ifadeler alabilmekte ve kişilere oturumlarda hazır olma çağrısı yollayabilmekte; ancak bağlayıcı kararlar alamamaktadır. Dolayısıyla komisyonun hem fonları denetlemek hem de yasaların uygulanmasını izlemek gibi ikili bir rolü bulunmaktadır.

Hindistan'da ayrıca bireysel başvuruları kabul edebilen, Hindistan Yüksek Mahkemesi'nde (belli koşullar çerçevesinde) davalar açabilen, insan hakları ihlalleri iddialarıyla ilgili mahkemelerde süren davalara müdahil olabilen, Anayasa da dahil olmak üzere insan hakları ile ilgili yasaları gözden geçirebilen, araştırmalar yürüten ve yürütülmesini teşvik eden bir İnsan Hakları Ulusal Komisyonu da bulunmaktadır. Komisyon, Engelli Bireyler Ulusal Programı'nın geliştirilmesi sürecinde ilgili bakanlıklara tavsiyelerde bulunmuş ve hükümete Engelli Bireylerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'nin müzakerelerinde danışmanlık yapmıştır.

edebilmektedir. Uyuşmazlığın mahiyetine ve ilk aşamada gerçekleştirilen görüşmelere bağı olarak, tarafların bir araya geleceği ve arabulucu veya uzlaştırıcı pozisyonuna sahip görevlinin bahse konu olan uyuşmazlığı çözmeye çalışacağı görüşmeler gerçekleştirilebilir.

İnsan hakları ulusal kurumları uyuşmazlıkların ne tür yollarla çözüme kavuşturulabildiğini tespit edebilmek amacıyla genellikle arabuluculuk ve uzlaştırma çabalarının dökümlerini kayıt altında tutmaktadır. Bu tür kayıtlar senelik raporlarda yayınlanabilir, özel bir raporda kullanılabilir, sözleşme organlarına sunulan gölge raporlara dahil edilebilir ve/veya arabulucu ve uzlaştırıcı personelin eğitiminde ve tutarlı uygulama ve sonuçların tesis edilmesinde kullanılabilir. Kayıtlar güvenli bir ortamda tutulmalı ve geçmişteki faaliyetlere ilişkin olarak yapılacak herhangi bir atıf, uyuşmazlığa taraf olanları ifşa etmemelidir.

Arabuluculuk ve uzlaştırma diğer şikayet ve çözüm mekanizmaları ile de ilişkilendirilebilir; zira böyle bir ilişki sayesinde bu düzeyde çözüme ulaştırılmamış bir şikayet ulusal kurum tarafından bir üst seviyeye taşınabilecektir.

► **İnsan hakları mahkemeleri**

Bazı insan hakları ulusal kurumlarının, başarılı bir arabuluculuk veya uzlaştırmanın gerçekleşmemesi ya da bir veya daha fazla tarafın mutabık kalınan çözümün şartlarına uymaması halinde adli muameleler başlatılması için kendilerinin ya da uyuşmazlığa taraf olanların insan hakları mahkemeleri de dahil olmak üzere bir mahkemeye başvurabilecekleri mekanizmaları bulunmaktadır. Bu tür muameleleri başlatabilme yetkisi ve mahkemenin kendisi de yasa koyma yetkisi bulunan bir makam tarafından ihdas edilmiş olmalıdır. Ulusal bir insan hakları mahkemesi resmi muameleler ile daha az resmi soruşturma ve uzlaşma süreci arasında bir köprü vazifesi görebilmektedir.

► **Adli muamelelere müdahil olunması**

İnsan hakları ulusal kurumların bir diğer muhtemel rolü de adli sistemde yürüyen muamelelere müdahil olmaktır. Örneğin Avustralya'da İnsan Hakları ve Eşit Fırsatlar Komisyonu'nun engelli olmaya dayalı ayrımcılıkla ilgili olarak görülen davalarda mahkemelere amicus curae (mahkeme dostu) sunarak müdahil olma yetkisi bulunmaktadır. Bu yetki Komisyon'a yasanın yorumlanması ile verili şartlarda nasıl uygulanması gerektiği gibi konularda kendi görüşünü sunabilme imkanı vermektedir.

Yeni Zelanda: İnsan Hakları (Yeniden İnceleme) Mahkemesi

Yeni Zelanda'da 1993 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Yasası çerçevesinde, mevcut İnsan Hakları Ulusal Komisyonu bünyesinde İnsan Hakları Takibat Ofisi kurulmuştur. Ofis, bağımsız nitelikteki İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava açabilme yetkisi olan bir direktör tarafından yönetilmektedir.

Yeni Zelanda İnsan Hakları (Yeniden İnceleme) Mahkemesi, Adalet Bakanlığı tarafından atanmış uzmanlar heyetinden oluşan ve yasayla kurulmuş olan bir organdır. Heyetin üyelerinden üçü Mahkeme önüne gelen her türlü davada hazır bulunmakta ve heyetteki toplam üye sayısı da 20'ye kadar çıkabilmektedir. Üyeler insan hakları, hukuki, sosyal, kültürel, idari ve ekonomik meselelerde bilgileri ya da deneyimleri temelinde atanırlar. Yarı-yargısal bir kurum olan Mahkeme'nin önüne gelen davalarda hangi usulleri uygulayacağına ilişkin olarak geniş bir takdir yetkisi bulunur. Mahkeme'nin, ayrıca, uzlaşmazlıkları çözme ve giderimlere hükmetme gibi yetkileri de vardır. Son olarak Mahkeme, önüne gelen meseleleri İnsan Hakları Komisyonu'nun uzlaştırma birimine yönlendirebileceği gibi, bir giderimin söz konusu olduğu hallerde konuyu Yüksek Mahkeme'ye de havale edebilmektedir.

Uygun ve yeterli bir kurumun tesis edilmesi

Sözleşme, Taraf Devletlerin yetki alanlarında halihazırda var olan bir çerçevenin, gerekli değişikliklerin ardından, Sözleşme'nin öngördüğü şartları yerine getirebilme kapasitesine sahip olabileceğini kabul etmektedir. Bununla birlikte, bazı kurumsal mekanizmalar Sözleşme'nin uygulanışını izlemede uygun olmayabileceğinden ilgili değişikliklerin yapılmasını gerektirebilirler. Mevcut insan hakları ulusal kurumlarına Sözleşme'yi etkin bir biçimde izleyebilmeleri için insan kaynağı ve mali kaynaklar tahsis edilmelidir. Hangi tür mekanizma seçilirse seçilsin, bir kurum ya da kurumlar bütünü'nün Sözleşme'de tanımlanan görevi- yani Sözleşme'nin teşvik edilmesi, korunması ve uygulanmasının izlenmesi görevini- yerine getirmeleri gerekmektedir. Kurum aynı zamanda sivil toplumun, özellikle de engelli bireylerin ve bu bireyleri temsil eden örgütlerin, izleme sürecine tam anlamıyla katılımlarının sağlanması ilkesine de riayet etmelidir. Yeni bir kurumun ihdası mı, yoksa var olan kurumun vazifelendirilmesi mi gerekir sorusuna yanıt aranırken, aşağıda yer alan hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

- ▶ Mevcut kurum Paris İlkeleri ile uyumlu mu?
- ▶ Kurumun Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi kapsayan bir yetkisi var mı?

- ▶ Kurumun Sözleşme konusunda ve/veya genelde insan hakları ve engelli olma ile ilgili meselelerde uzmanlığı bulunuyor mu?
- ▶ Kurumda engelli komisyonerler ve personel var mı?
- ▶ Mevcut kurum, diğer vazifelerinin yanı sıra, Sözleşme'nin teşvik edilmesi, korunması ve uygulanmasının izlenmesi görevinin yerine getirilebilmesi için yeterli insan kaynağına ve zamana sahip mi?
- ▶ Mevcut kurum engelli bireylerin erişimine yeterli derecede açık mı? Erişilebilirlik konusunda (binalara, belgelere, teknolojiye vs. erişim) bir politikası var mı?

Parlamente denetim

Sözleşme çerçevesinde kurulan başlıca izleme organlarına ilaveten, Parlamento'nun kendisi de, denetim işlevi vasıtasıyla, engelli bireylerin insan haklarına saygı gösterilmesini sağlamada önemli bir role sahiptir. Başlıca denetim araçlarından örneklere aşağıda yer verilmiştir.⁵

Parlamente komiteler

Yürütmenin sistematik bir biçimde denetimi genellikle parlamente komiteler aracılığıyla yapılmaktadır. Bu komiteler hükümet birimlerinin ve bakanlıkların çalışmalarını izlemekte ve bu organların politikaları ve idaresindeki önemli hususlarda soruşturmalar yürütmektedir. Etkili bir denetim, komitelerin kendi gündemlerini oluşturabilmelerini ve bakanlara ve memurlara yönelik bir ihzar yetkisine sahip olmalarını gerektirmektedir.

Soruşturma komisyonları

Kamuyu ilgilendiren önemli bir mesele ortaya çıktığında, söz konusu meselenin ele alınması için bir soruşturma komisyonunun görevlendirilmesi oldukça uygun bir seçenek olabilir. Böyle bir görevlendirme özellikle de bahse konu olan meselenin tek bir parlamente komitenin kapsamına girmediği ya da tek bir hükümet biriminin sorumluluğunda olmadığı hallerde faydalı olacaktır.

Bakanlara doğrudan soru yönelmesi

Bakanların aynı zamanda yasa koyucu organın üyeleri olduğu ülkelerde, önemli denetim mekanizmalarından biri de parlamentonun bakanlara düzenli ve hem yazılı hem de sözlü olarak sorular sormasıdır. Doğrudan soruların yönetilmesi hükümetin hesap verebilirliğinin sürdürülmesine yardımcı olacaktır.

⁵ Parlamente denetime ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma için bkz: "Yirmi Birinci Yüzyılda Parlamento ve Demokrasi: İyi Örnekler için Bir Kılavuz", Cenevre, Parlamentolar Arası Birlik, 2006, sf. 127-146.

İnsan hakları ulusal kurumları ve Sözleşme

İnsan hakları ulusal kurumları Sözleşme ve İhtiyari Protokol'le ilgili müzakerelere katılmış ve Sözleşme'nin kabul edilmesinin ardından da sürece müdahil olmaya devam etmişlerdir. Ulusal kurumlar, bu rollerinin yanı sıra, Sözleşme'nin uygulanması ve uygulanmasının izlenmesini değerlendirmek amacıyla ulusal ve uluslararası düzeydeki engelli bireyleri temsil eden örgütlerle uzman toplantıları düzenlemiştir.

Sözleşme, İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunmasında İnsan Hakları Ulusal Kurumlarının Uluslararası Koordinasyon Komitesi'nin (UKK) gündeminde özel bir yer tutmuştur. UKK, Mart 2007 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda, Komite'nin insan hakları ve engelli olmaya ilişkin sorumlu organı ve temsilcisi olan İrlanda İnsan Hakları Komisyonu, ulusal kurumların engelli bireyler ve bu bireyleri temsil eden örgütlerle yakın bir ilişki çerçevesinde çalışmasını ve ilerleyen tarihlerde düzenlenecek toplantılarda Sözleşme'ye ilişkin tartışmaların yapılabilmesi için gündem belirlenmesini önermiştir.

UKK Bürosu, Asya-Pasifik İnsan Hakları Ulusal Kurumları Forumu'nun hazırladığı ve insan hakları ulusal kurumları için engellilik veritabanı oluşturulmasını öngören bir tasarıya destekleme kararı almıştır. Veritabanı insan hakları ve engelli olma konusunda uluslararası olarak kıyaslanabilir nitelikteki bilgilerin toplanması, analiz edilmesi ve işlenmesini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Veritabanının diğer amaçları ise:

- ▶ İnsan hakları ulusal kurumlarının engelli bireylerin haklarıyla ilgili konuları ele alma becerilerinin artırılması için yapılacak kurum içi kapasite geliştirme çalışmalarından önceliklerin belirlenmesi;
- ▶ Engelli bireylerin maruz kaldığı hak ihlalleriyle ilgili bilincin artırılması ve bu ihlallere karşılık olarak pozitif sosyal değişimin teşvik edilmesi;
- ▶ Engelli bireylerin hakları konusunda yapılacak sosyal ve bilimsel araştırmalara güvenilir veriler sağlanması ve
- ▶ Engelli bireylerin haklarıyla ilgili konuların ele alınmasında uluslararası toplum aktörleri arasındaki eşgüdümün geliştirilmesi.

İdarenin gerçekleştirdiği atamaların izlenmesi

Bakanların yasa koyucu organın üyesi olmadığı ülkelerde denetimin önemli veçhelerinden biri de kabine ve üst düzey devlet memurlarının atanmalarının onaylanma sürecidir. Bu süreç genellikle atanacak kişinin kamu hizmetine uygunluğunun araştırıldığı uzun bir dönemi kapsamaktadır. Ombudsmanlar, insan hakları komisyonerleri ve kabine üyelerinin atanmasında parlamentonun atanacak kişilerin engelli olmaya ilişkin konulara dair bilgisi ve tutumunu tasdik etmesi oldukça yerinde olacaktır.

Hükümet dışı kamu kurum ve kuruluşlarının denetimi

Parlamento aynı zamanda hükümetin kamusal işlevlerini devrettiği düzenleyici kurumlar ya da ileri hizmet sunan organlar gibi bağımsız kurum ve kuruluşları da izlemektedir. Sağlık ve güvenlik sektörlerini düzenleyici organlar, hizmet tedarik ajansları, kamu hizmet kuruluşları ve engelli bireylerin hakları üzerinde doğrudan etkisi bulunacak diğer kurum ve kuruluşlar söz konusu izleme kapsamında olması gereken yapılardır.

Bütçenin izlenmesi ve mali kontrol

Parlamentonun, hükümetin giderlerini ve mali kaynaklarını kontrol edebilmesi sayesinde, politikalar üzerinde kayda değer bir etkisi bulunmaktadır. Parlamenter denetim gerek bütçenin oluşturulmasında gerekse de harcamaların yapılması sırasında gerçekleştirilebilir. Parlamento, bu sürecin bir parçası olarak, önerilen bütçenin engelli bireyler gibi farklı sosyal gruplara etkisinin tartışılmasını ve izlenmesini sağlayabilir.

Mahkemeler ve yargının rolü

Taraf Devletlerin sahip oldukları anayasal yapıya bağlı olarak, Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin onaylanması ya Kıta Avrupası hukuk sistemlerinde yaygın olan ve uluslararası hukukun kabulünde "monist" yaklaşım olarak bilinen Sözleşme'nin içeriğinin otomatik olarak iç hukukun bir parçası haline gelip iç mahkemeler önünde uygulanabilir olması sonucunu doğuracak; ya da Anglo-Sakson hukuk geleneğinde yaygın olan, ve "dualist" yaklaşım olarak bilinen, Sözleşme'de yer verilen hakların ulusal bir mevzuat aracılığıyla iç hukuka dahil edilmesini gerekli kılacaktır.⁶ Ancak yukarıda anılan ikinci durum söz konusu olduğunda bile, Sözleşme'nin imzalanması ya da onaylanması Sözleşme'nin lehte yorumlanması için güçlü bir etki yaratmaktadır. Bu etki, yargının iç hukuk ve mevzuatı Sözleşme ile mümkün olan en azami tutarlılıkta uygulaması ve yorumlaması ve bir devletin iç hukukunun o devletin uluslararası yükümlülükleri ile çelişme arzusunda olmayacağına

⁶ Daha ayrıntılı bir tartışma için, bkz: 4. Bölüm.

dair yaygın olarak kabul edilen anayasal varsayımın kabulü anlamına gelecektir. Devletler, bu hususlara ilaveten, engelli bireylerin haklarının korunmasında ve teşvik edilmesinde eşitlik ve ayrımcılık gözetmeme ilkelerini uygulama yükümlülüklerini de kabul etmektedir.

Aşağıda yer alan kutucukta içtihatların büyük bir bölümü yüksek temyiz mahkemelerinden alınsa da, insan hakları ulusal kurumlarının şikayetleri çözme ve uzlaştırma organlarının bazı kararlarına da yer verilmiştir. Bugüne dek, yargı, ayrımcılık gözetmeme ilkesinin engelli bireylere yönelik olarak da uygulanmasının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Hakların korunmasında yargının bu denli merkezi bir rol oynamasının hem avantajları hem de dezavantajları bulunmaktadır.

Hakların yargısal olarak korunması

Ulusal hukuki sistemlerin büyük bir çoğunluğu hakların ve ödevlerin belirlenmesinde ve hukuk ilkelerinin tesis edilmesinde resmi ve hiyerarşik nitelikteki yargısal süreci kullanmaktadır. Söz konusu bu süreç, mahkemeler ve yasaların bileşimi veya emsal doktrininin uygulanması yoluyla hukukun ve hukuk ilkelerinin gelişiminin zaman içinde tutarlı olmalarının sağlanmasına da yardımcı olmaktadır. Bu tür koruma aynı zamanda çetrefilli olabilen ya da önemli politik sonuçlar doğurabilecek meseleleri dikkatli bir biçimde ele almaya ehil üst düzey hukuk kişilerinden oluşan yüksek mahkemelere “emsal davaların” taşınması avantajını da sağlamaktadır. Bu denli yüksek bir düzeyde ele alınan davalar doğal olarak yüksek nitelikli hukuki görüşlerin sunulmasını ve tarafların temsil edilmesini teşvik edecektir. “Emsal davaya” ilişkin olarak verilecek bir karar sadece uyuşmazlığa taraf olan kişi ya da kurumlara yönelik değil; ama aynı zamanda da aynı ya da benzeri durumda olan kişilere yönelik etkiler yaratabilmektedir. Örneğin, herhangi bir mahkemenin emsal bir davaya ilişkin olarak verdiği bir karar yalnızca uyuşmazlığı o mahkemeye taşıyan kişilere tazminat ödenmesiyle sınırlı kalmayabilir. Verilen bu karar, aynı zamanda, sistematik politika değişikliklerinin yapılmasına yol açarak belli bir kişi grubunun haklarının hayata geçirilmesinde bir iyileşme yaşanması sonucunu doğurabilir. Dolayısıyla, hakların korunmasında yargının rolü fevkalade önemlidir.

Hakimler oldukça sık olarak medeni, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal haklar bütününden herhangi birini ilgilendiren davaları ele alırlar. Çeşitli hükümetler arası ve hükümet dışı kuruluşlar hakların dava edilebilirliğine ilişkin veri tabanlarının oluşturulması çağrısında bulunmuştur.⁷ Bu tür mekanizmalar eğitimlerde ve hakim ve avukatlarda farkındalığın artırılmasında faydalı olabilmektedir. Bir sonraki sayfada yer alan kutucukta gösterildiği üzere, Sözleşme'nin kabul edilmesinden bile önce, ya özelleşmiş ulusal mevzuatın bir sonucu olarak ya da eşitlik ve

⁷ Örnek olarak bkz: “İnsan Hakları Mekanizmalarının Etkili Bir Biçimde İşlemesi: Asya-Pasifik Bölgesinde İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunmasına Yönelik Bölgesel Düzenlemeler” belgesindeki tavsiyeler. (E/CN.4/2006/100/Add.1, para. 34 ff.).

Engelli bireylerin hakları: İçtihatlardan örnekler

Engelli bireyler birçok ülkedeki mahkemelerde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi bölgesel insan hakları mahkemelerinde davalar açmıştır. Söz konusu davaları görüşen mahkemeler, devletlerin engelli bireylerin haklarını koruma hususunda neleri yapmaları gerektiğini açıklığa kavuşturmuş ve haklarının ihlal edilmesinden mağdur olan bireylere giderimler sağlamıştır. Aşağıda bu alandaki bazı davalardan örneklere yer verilmiştir.

- ▶ Hava yolu taşıma şirketleri müşterilerine sunduğu hizmetlerin bir parçası olarak alandaki bilet kontrol kontuarı ve uçağa binış arasındaki mesafede tekerli sandalye hizmeti sunmalıdır. Bu hizmet için ek bir ücretin talep edilmesi ayrımcılık teşkil eder (Ryanair Ross davası [2004] EWCA Civ 1751).
- ▶ Sağlık hizmetlerinin verildiği kuruluşlarda, doğuştan duyma engelli bir bireye işaret dilinde tercüman hizmeti sağlanmaması ayrımcılık karşıtı mevzuatla çelişir (Eldridge British Columbia Davası [1997] 3 SCR 624).
- ▶ Bir üniversite, depresyon geçiren yüksek lisans öğrencisini, depresyonda olduğu gerekçesiyle mesai saati dışında bir binaya erişimini reddetmiş ve aynı sınırlamayı diğer yüksek lisans öğrencilerine getirmemiştir. Mahkeme, erişim kavramının umumun kullanımına genel olarak açık olan hizmetlerden biri olduğunu belirtmiş ve öğrencinin ruh sağlığından ötürü bu hizmetten mahrum bırakılmasının ayrımcılık olduğuna hükmetmiştir (University of British Columbia Berg Davası [1993] 2 SCR 353).
- ▶ Kamuya açık bir alanda ve halktan nitelikli katılımcılara açık olarak düzenlenen PGA Golf Turnuvası'nın, turnuva kurallarını uzun mesafeleri yürümeyen katılımcılara golf arabaları sağlayacak şekilde değiştirmesi gerekmiştir (PGA Tur Martin Davası [2001] 204 F 3d 994).
- ▶ Cezaevi yetkililerinin, bir mahkumun sağlık durumunu göz önünde bulundurmayıp, o mahkuma özel düzenlemeleri ve tedaviyi sağlamaması, kişinin mahpusluk süresince yaşaması kaçınılmaz olan güçlükten öte ve kabul edilemezdir (Mouissel Fransa Davası [2002] EHRR).
- ▶ Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, maluliyet tazminatının 40 ay geciktirilmesini, kişinin kendini idame ettirme kapasitesi üzerindeki etkisi nedeniyle sosyal güvenlik ve refah yasasının ihlali olarak nitelemekle kalmayıp; söz

konusu gecikmenin kişi onurunun da bir ihlali olduğuna hükmetmiştir (Sosyal Güvenlik ve Refah Bakanlığı Nontembiso Davası [Mart 2006] Dava No. 580/04, at 32).

- ▶ Engelli bireylerin tecrit edilmeleri ve ayrı tutulmaları oldukça ağır ve yaygın bir ayrımcılık biçimidir. Bu durum özellikle engelli çocukların genel okullardan dışlanmalarında geçerlidir (Olmstead L C Davası [1999] 527 US 581).
- ▶ Uygun yaşam koşullarından faydalanma hakkı, yalnızca engelli bireylerin tesislere ve hizmetlere erişimlerini değil; aynı zamanda, bu haklarına hanel getirebilecek kurallardan muaf tutulabilmeleri anlamına da gelmektedir. Bir sitenin engelli bir kiracının dairesinde rehber köpek beslemesine izin vermemesi engelli olma temelinde yapılan ayrımcılık olarak nitelenmiştir (Holt Cokato Sitesi Davası [1987] 9 CHRR D/4681).

Son olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen bir davada, makul düzenleme sağlanmamasının diğer insan haklarının ihlali anlamına gelebileceğine hükmedilmiştir. Tekerlekli sandalye kullanmak durumunda olan ve gözaltına alınan başvuru, özel olarak ısıtılmamış bir odada gece boyunca normal vücut ısısını koruyacak hareketleri tek başına yapamayacak durumdadır ve kendisine ısı kaybını önleyici battaniye tedariki de yapılmamıştır. Mahkeme, başvuru için diğer bireylerden farklı bir durumda olduğunu kabul ederek, başvurucuya diğer alkonanlar gibi muamele yapılmasının küçültücü muamele yasağının ve beden bütünlüğü hakkının ihlali olduğuna karar vermiştir (Price Birleşik Krallık Davası [2002] 34 EHRR 1285).

ayrımcılık gözetmeme ilkelerinin uygulanması sayesinde engelli bireylerin hakları ile ilgili ulusal düzeydeki içtihatlar ve bu hakların uygulanması gelişmiştir.

Ancak hakların yargısal olarak korunmasının, doğası gereği, bazı kısıtları da bulunmaktadır. Özellikle temyiz seviyesinde yapılan davalama pahalıdır ve uzun bir süre alabilir. Mahkeme işlemlerinin maliyeti de böyle bir yolu erişilemez ya da tercih edilmeyebilir kılabilir. Bu tür bir durum özellikle sosyal yardıma dayanan ve bahse konu olan meselenin doğası gereği devlet destekli hukuki yardım alamayan engelli bireyler için geçerli olabilir. Hukuki muameleler için gereken zaman, haklı taleplerin takip edilmesinde caydırıcı bir etki yaratabilir ya da muameleler sürerken durumu daha da kötüleştirebilir. Dahası, engelli bireyler için böyle bir durum toplumun geneline katılımdan dışlanmayı devam ettirici bir etki yaratabilir. Bu hususlara ek olarak, resmi yargısal muamelelerin doğası Sözleşme'de yer

“Bugün bulunduğumuz noktanın, uzun bir dışlanma ve yetkinsizleştirilme tarihine maruz bırakılmış bir topluluğun güçlenişine tanıklık ettiği gerçeğini kabul etmek oldukça önemlidir. Engelli bireylerinin inisiyatifi ve gösterdikleri kararlılık, Sözleşme'nin içeriğinin ve bu denli yaygın bir biçimde kabul görmesinin ardındaki en büyük itici güç olmuştur.”

Louise Arbour, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri

alan haklarla ilgili uyuşmazlıkların çözümünde uygun bir yol olmayabilir. Benzer bir biçimde, bahse konu olan uyuşmazlığın ya da meselenin türüne bağlı olarak, arabuluculuk ya da uzlaştırma Sözleşme'ye riayet edilmesinin sağlanmasında daha etkili yollar olabilir. Bu bölümde yer verilen çeşitli alternatif uyuşmazlık çözümü mekanizmaları, duruma göre, daha hızlı, daha az maliyetli, daha ulaşılabilir ve uygun uyuşmazlık çözümü yolları sunabilir.

Parlamenteerler için **Kontrol Listesi**

Engelli haklarının ulusal kurumlarda teşvik edilmesine ve korunmasına nasıl katkıda bulunabilirim?

- Sözleşme'nin teşvik edilmesi, korunması ve uygulanmasının izlenmesinde tercihen insan hakları ulusal kurumu biçimde olacak uygun bir çerçevenin kabul edilmesini sağlayabilirsiniz.
- Sözleşme'nin uygulanışı denetlemek için seçilen ya da kurulan ulusal kurumun Paris İlkeleri'ne riayet eden bir yapı olmasını sağlayabilirsiniz.
- Sözleşme'nin teşvik edilmesi, korunması ve uygulanmasının izlenmesi için seçilen ya da kurulan ulusal kurumun işlevlerini etkin ve etkili bir biçimde yerine getirebilmesi için yeterli mali ve insan kaynağına sahip olmasını sağlayabilirsiniz.
- Devletin taraf olduğu tüm insan hakları sözleşmelerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi için atılacak adımları ve belirlenecek stratejileri ortaya koyan ulusal bir insan hakları eylem planı hazırlayabilirsiniz.

KAYNAKÇA

Achieving Equal Employment Opportunities for People with Disabilities through Legislation: Guidelines (Geneva, International Labour Office, 2004).

<http://www.ilo.org/public/english/employment/skills/disability/download/eefinal.pdf>

Assessing the Effectiveness of National Human Rights Institutions (Geneva, International Council on Human Rights Policy and Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2005). Arapça, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca:

<http://www.ohchr.org/english/about/publications/papers.htm>

Education for All (EFA) Global Monitoring Report 2007 (Paris, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007).

http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=49591&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability (Geneva, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2002). İngilizce, Fransızca ve İspanyolca:

<http://www.ohchr.org/english/about/publications/papers.htm>

Human Rights: Handbook for Parliamentarians (Geneva, Inter-Parliamentary Union and Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2005). Arapça, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca:

<http://www.ohchr.org/english/about/publications/>

Community-based Rehabilitation (CBR): A Strategy for Rehabilitation, Equalization of Opportunities, Poverty Reduction and Social Inclusion of People with Disabilities (Geneva, International Labour Office, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, and World Health Organization; 2004).

http://www.ilo.org/public/english/region/asro/bangkok/ability/download/otherpubl_cbr.pdf

Parliament and Democracy in the Twenty-first Century: A Guide to Good Practice (Geneva, Inter-Parliamentary Union, 2006). Arapça, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca:

<http://www.ipu.org/english/handbks.htm>

The right to education of persons with disabilities: Report of the Special Rapporteur on the right to education, Vernor Muñoz (A/HRC/4/29). Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca:

<http://www.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/4session/reports.htm>

Treaty Handbook (United Nations Office of Legal Affairs, New York).

<http://untreaty.un.org/English/TreatyHandbook/hbframeset.htm>